ПРЕДГОВОР

У историји српске историографије Никодиму Милашу припада важна улога једног од првих писаца историјских дела међу Србима у Далмацији. Милаш се није образовао као професионални историчар, нити је то био по свом основном животном опредељењу. Међутим, то не умањује значај и вредност његовог историографског дела. Историја је за њега средство помоћу кога утврђује место и улогу српског живља у друштвеној и политичкој структури Далмације у XIX веку. Овим питањима он је посветио знатан део својих радова.

Милаш није могао да нађе ослонац својих истраживања у литератури. Историја Срба у Далмацији је до њега помињана само узгредно и, најчешће, с намером да се њихова улога и значај у укупном развитку Далмације умањи. Зато је он предузео темељна истраживања у задарском, дубровачком и млетачком архиву. Прикупио је грађу од прворазредног значаја и довољну да утврди основне токове развитка Срба у Далмацији, њиховог политичког положаја, односа са другим народима у Далмацији, њихове културе и писмености, вере и веровања и, најзад, њихове економске снаге.

Милашева дела историјске садржине стављају га на веома високо место у српској историографији и кад се она посматра и кад се она посматра у целини. Као ђак Илариона Руварца, његов савременик и пријатељ, он је и у својим делима у великој мери потпао под његов утицај. Стога се Милаш може сматрати првим историчарем који је прихватио строге Руварчеве методе критике извора и историјских чињеница. Очигледно, под Руварчевим утицајем, са којим се редовно консултовао при писању својих дела, Милаш је прво издавао оригинална документа, па тек онда вршио синтетичку анализу. Тако је, на пример, прво издао оригинална архивска документа,[1] а затим приступио писању свог опсежног дела „Православна Далмација", за које је, већ у поодмаклим годинама, написао да му је „понос и дика".[2]

Једно од битних обележја Милашевог укупног рада јесте и његов политички и друштвени рад. Важно је, чини се, истаћи чињеницу да се Милаш на политичком пољу ангажовао одмах по повратку из Русије 1872. године. То је разумљиво ако се узме у обзир чињеница да је Аустро-Угарска у то време израженије заоштравала свој став према Србима у Далмацији. Српска интелигенција је на овај притисак одговорила оснивањем Српске странке на Приморју. Један од њених оснивача био је и Никодим Милаш. Тада је он објавио десетак расправа у новосадској „Застави" и цетињском „Гласу Црногораца",[3] у којима је бранио право српског народа у Далмацији на сопствену верску и националну индивидуалност, истичући при томе да Срби у Далмацији представљају интегрални део целокупног српског народа. Имајући

[1] Списи о историји православне цркве у далматинско-историјском владичанству од XV до XIX вијека, Задар 1899.
[2] Православна Далмација, Нови Сад 1901.
[3] Податке о овим радовима Милаш даје у својој аутобиографији.

у виду овакав његов став, влада Србије му је поверила да изврши реорганизацију београдске богословије, а 1906. године понудила му и високи црквени положај да буде митрополит Србије.

Пошто се Милашево поимање српског народа и његове цркве у Далмацији разликовало од оног које је у „Српском листу” (касније „Српски глас”) износио Сава Бјелановић и људи окупљени око „Српског гласа”, он се дистанцирао и од Српске странке и политичког ангажовања уопште. Међутим, баш те прве године његовог политичког рада утиснуле су дубок печат на његова историјска дела. Многа његова интересовања као историчара настала су из његових политичких потреба. То, наравно, не умањује њихову научну вредност, али је ту чињеницу потребно утврдити да би се схватио кључ за тумачење његовог дела.

За боље разумевање Милашевог списатељског рада и дубљег познавања историјске прошлости Срба у Далмацији од великог значаја је, сумње нема, Милашева аутобиографија. Овај спис је прво чуван у кругу Милашеве уже породице, а затим у Архиву Српске академије наука и уметности у Београду, где се и сада налази.[4] У њој је Милаш посебну пажњу посветио оном раздобљу свога живота које се сматра кључним за разумевање положаја српског народа у Далмацији у другој половини XIX века до првог светског рата. Његово стваралаштво је донекле одраз стремљења далматинских Срба тога времена, што се у аутобиографији лако уочава. О свом послу историчара Милаш мало говори у својој аутобиографији, али се кроз читаву аутобиографију осећа утицај управо тог његовог рада.

Желећи да му аутобиографија буде што потпунија, Милаш је стално допуњавао, тако да она на моменте добија и мемоарски карактер. Он је у више наврата говорио о истим догађајима, па је то најчешће понављање онога што је већ речено. Међутим, у сваком поновном казивању има понешто што није казао у претходном. С друге стране, пак, присећајући се нових детаља, он је изостављао нека места из претходног текста. На тај начин, поред основног аутобиографског текста, Милаш је написао и пет прилога за употпуњавање аутобиографије. Очигледно је да је аутор имао намеру да напише целовити текст аутобиографије, али га је у томе смрт спречила.

Припремајући аутобиографију Никодима Милаша за штампу, основни аутобиографски текст употпунио сам ауторовим прилозима аутобиографији, с тим што је текст прилога стављен у заграде, а у напоменама назначено из ког прилога је текст узет. На тај начин се дошло до потпунијег текста аутобиографије. Текст је припремљен према оригиналу, без правописних интервенција.

Објављивањем Милашеве аутобиографије добија се значајан извор за историју Срба у Далмацији у XIX и почетком XX века. Осим тога, аутобиографија ће бити од велике користи свим истраживачима који буду проучавали свеукупни рад Никодима Милаша. До сада је у нашој историографији о њему писано углавном као црквеном великодостојнику,[5] а

[4] Архив Српске академије наука и уметности у Београду, Заоставштина Никодима Милаша.
[5] Симеон Станковић, др Никодим Милаш, епископ далматинско-истријски, Богословље 5, Београд 1930, 259-

сасвим занемарљиво као канонисти, историчару и организатору српског школства у Далмацији и Београду. О једном делу Милашевог списатељског рада приказана је и одбрањена докторска дисертација на Папском оријенталном институту у Риму 26. VI 1942. године.[6]

Никодим Милаш је умро 20. марта 1915. године у Дубровнику, као пензионисани епископ. Сахрањен је био на дубровачком гробљу. Старањем највиших државних и и црквених форума његови посмртни остаци су пренесени из Дубровника у Шибеник и сахрањени у спомен гробници на Успенском гробљу 5. X 1930. године.[7]

271.

Васо Ивошевић, др Никодим Милаш епископ далматински, у књизи: Алманах. Срби и православље у Далмацији и Дубровнику, Загреб 1971, 35-37;

Душан Кашић, Светли гробови православних Шибенчана, Шибеник 1975, 18-23.

[6] Marić Georgius, Doctrina Nicodemi Milaš de Primatu Romani Pontificis. Ова дисертација није штампана.

[7] Архив САНУ, Заоставштина Никодима Милаша;

Политика од 31. октобра 1927. и 5, 7. и 10. октобра 1930;

Време од 4. октобра 1930; Шибенске Новости од 4. октобра 1930;

Југословенски Гласник од 4. октобра 1930; Сплитско Ново Доба од 4. и 5. октобра 1930; Загребачке Новости од 7. октобра 1930.

АУТОБИОГРАФИЈА НИКОДИМА МИЛАША

Данас, 4. (17) априла 1905, навршио сам 60 година живота. Тијелом сам слаб, и дуго ми не преостаје живјети. Доживио сам свега и свачега у животу: мало пријатнога, а непријатнога и премного. Крива је томе моја нарав, јер сам много осјетљив, и јер се за свашто и за најситнију ствар одмах узнемирим и наљутим, и ту љутњу прикривам у себи, па то ми троши живот. А највише ми је те љутње проузроковала завист људи, која ме је почела пратити још од ђачког мог времена, и није престала ни данас. За завист казао је још мудри Саломун, да је немогуће одољети јој. Истину ових ријечи ја сам најбоље испитао на себи. Покушавао сам на све могуће начине, да задобрим своје зависнике, и да им покажем, да све што сам чинио у јавности чинио сам у намјери да нешто добра учиним својем народу и цркви; али то није ништа помогло, и кад сам ту скоро прочитао један Чернингов епиграм: „Du kannst dir jeden Feind versohnen und verbinden, nur bei der Neider wirst du niemals Gnade finden", видио сам и разумио сам на себи, да је то света истина, и да ми је узалудно било, као што је и данас, све што сам чинио да се од зависника ослободим. Па колико ме та људска завист, толико исто ме узнемиравало то, што за добро које сам својим зависницима чинио, да им покажем како су према мени неправи, увијек сам неблагодарност испитивао и још већу завист према себи изазивао. А ово ме је све више осјетљивим, па и раздражљивијим чинило, и наравно било узорком да сам овако физички ослабио. Мало ми је времена још живјети. То ја сваки дан више осјећам. Завист људи ће ме, мислим, пратити и послије смрти, и зависници моји гледати да ми и успомену сатру. А ово хоћу да предупредим, и да на овим листовима забиљежим главније из мога живота. Шта се нађе когод послије моје смрти, да ме по овим биљешкама прикаже потомству, да нијесам био онакав, каквим ме моји некадашњи и садашњи зависници приказиваху и приказују свијету.[8]

[8] Основни текст аутобиографије, 1-2; Уп. Прилог III, 1-4. „70-а ми је година.

Кажу у нашим странама, да обично толико траје земаљски живот човјека, па сам сада помислио, прије него што умрем, да бацим поглед на мој живот за све те године мога живота.

Писао сам много, и штоно кажу, о свему и свачему, и посветио сам томе година и година, па чини ми се да је право, да посветим нешто времена и својој личности. А ово сматрам да морам учинити, јер су многи други о мени писали, па и читаве књиге о мени издавали. Премда тијелом нисам јак, као што уопће у овим годинама не може човјек да то буде, али се осјећам ипак здрав и није ми перо у руци тешко. А и миран сам, јер сам, буди хвала великоме Богу, ослободио се од невољних православних Далматинаца, мојих злосретних земљака.

Буран је био сав мој досадашњи живот, особито друга половина његова. Доживио сам свега и свачега: мало пријатнога, а непријатнога и премного. Узрок је овоме моја жива нарав, која чини да о свачему мислим и гони ме увијек да радим пером и да га употребљујем за сваку важнију појаву у области мојих знања, а врло често и да сам покрећем разна питања. Ово сам почео, чим сам ступио у јавну службу, а то продужавам још и данас, па ваљда и до дана смрти моје. Али ово је учинило, и да се јавна штампа почела бавити о мени, од дана кад сам први пут, као млади професор наштампао један чланак о приликама православне цркве на далматинском Приморју, па ево и до данашњега дана. Устали су противу мене најприје иновјерци у својој штампи. То ми није било противно, јер сам разумио, да се озбиљно у јавности прима моја ријеч, напротив, то ме осоколило на даљи рад у започетом правцу. Са иновјерцима доста сам посла имао и доста оштре полемике, али морам признати, никада се, говорећи уопће, они нијесу удаљавали од предмета, који се расправљао, нити су икада употребили какву ружну ријеч о мојој личности, или избацили какву клевету.

Прије 35 година издао сам једну књигу о Кирилу и Методију против римокатоличке пропаганде, али

(Покојни мој дјед Стеван, ратар у селу на врелу ријеке Цетине, причао ми је, да су Милаши доселили из Дувна, мјеста у дувањској нахији мостарског везирлука, и да су се настанили код врела Цетине, близу данашње Врлике у сјеверној Далмацији, и да је од тога доба прошло около 200 година. Казивао је, да је, по причању старих, Милашево племе било велико у Дувну и састављало више породица, од којих да је много преселио у Далмацију у поменуто село неки кнез Никола Милаш (Милашевић) и ту их настанио.

Причање ово мога дједа Стевана, које је било доста сухо и неодређено, ја сам хтио колико могу да расвијетлим, и зато сам разгледао стари архив данашњег Намјесништва далматинског у Задру. Ту сам нашао неколико званичних исправа о Милашима из последњих година XVII вијека и из XVIII вијека. Најстарија исправа носи датум 3. октобра 1693. године, и по томе подударало би се вријеме кад су Милаши преселили се у Далмацију са оним казивањем мог покојног дједа.

Од 1687. године готово сва сјеверна Далмација од ријеке Зрмање и до ријеке Цетине ослобођена је била од Турака и прешла је под власт Млетачке Републике. Од тога доба почели су прелазити из пограничних турских тадашњих области (Босне и Херцеговине) многе српске породице у Далмацију, а под заштиту Млетачке Републике. Тако је било и са Милашевим племеном.

Први спомен о Милашима налази се у једној исправи од 3. октобра 1693. године далматинског проведитора Данила Долфина, који уступа арамбаши Николи Милашу неке земље у селима Bucala (Букала) и Covacevzi (Ковачевци) при врелу Цетине, да их може населити са породицама свога племена. Ово

нијесам чуо од римокатоличких писаца ни једну неуљудну ријеч о мојој личности ради оне моје књиге. Тако је било и послије.

Прошле године (1914.) ја сам издао једну књигу о православној цркви у Стону, и ту сам осудио рад римокатоличког свештенства противу некадашњих православних у ономе предјелу. То је исто било и преклани, кад сам у једној својој књизи осудио римску пропаганду, која својата римокатоличкој цркви св. Василија острошког. Ово биљежим овдје у име правде, а што служи на част образовању иновјерних писаца, бар оних, који су о мени и о мојим разним публикацијама писали до данашњега дана.

Од 80-тих година прошлога вијека устадоше противу мене и моји једновјерци и једноплеменици. Ово је почело тада, кад сам ја постао доктор богословије. У српском свештенству није било дотле никога, који би тај научни титул имао, и мени се чинило, да то може служити само на част томе свештенству и уопће Србима. Али догодило се обратно. Јавила се завист, која је особито карактеристична код Срба: као зашто да се неко истиче пред другима, и као зашто тај неко да изнад других стиче гласа у ширем свијету. Та завист наспрам мене, која се тада показала код православних Срба, и посебно код православних Далматинаца, мојих земљака, потенцирала се послије у оној мјери, у којој сам ја више научних титула добивао и више гласа у Јевропи стицао. Ово ми није било мило, знајући, да тој зависти не могу одољети, и сјећајући се Чернигова епиграма, који ми казиваше: „ „Du kannst dir jeden Feind versohnen und verbinden, nur bei der Neider wirst du niemals Gnade finden".

Противности, које сам, услијед оне зависти, морао да испитам биле су узрок, да сам доживио многе непријатности. Могло је тога мање бити, да сам ја блаже нарави и у борби попустљив: али сам много поносит, да не кажем горд, кад знам да имам право, и нарав ми моја није никада допустила, да се икоме поклоним, или у чему попустим. А ово је учинило, да ми је, почињући од оних година, живот збиља буран био и пун сваковрсних доживљаја.

Ове моје доживљаје сада ћу овдје да прибиљежим. Послужиће то многима на поуку, а послужиће и за историју. Биле би ове биљешке потпуније и исцрпније, да имам код себе сва разна писма и моје промеморије из мога живота, особито посљедњих година, али већи дио тога секвестровала ми је прошле године аустријска полиција. Сачувало ми се и тако доста хартија и писама, до којих полиција није могла да дође, па по тим хартијама и писмима, и по ономе, што је о мени на разним језицима и у разна времена штампа казала, а доста и по своме памћењу, надам се, да ће ипак ове моје биљешке испасти доста потпуне."

потврђује 9. августа 1697. проведитор Алвизе Моћениго. Седамнаест година послије дођоше из Дувна неколике породице у поменута села при врелу Цетине под водством Боже Милаша, и тим породицама уступа 19. фебруара 1714. проведитор Анђело Емо нове земље поред пређашњих. Свечана потврда у уживању свих земаља, које су добили кнез (il conte) Никола Милаш и послије Божо Милаш 1. јула 1721. проведитор Марко Антонио Диједо. Потврду истих земаља при врелу налазимо затијем 4. јуна 1792. године у декрету проведитора Анђела Диједа на име Петра Милаша (и Ђуре Баришића), и ту се изриком спомиње да су првобитно оне земље уступљене биле кнезу Николи Милашу, који је са многим породицама прешао из Дувна, отоманске државе под власт републике.

Потомак тога Николе Милаша у насеобини при врелу ријеке Цетине, био је и мој пок. дјед Стеван, или отац мога оца, који се родио у истоме мјесту и звао се Тривун, а родио се 1816. године.

До своје 12. године живио је мој отац Тривун у своме селу као просто сељачко дијете без школовања. Тада га је узела себи у Шибеник тетка му Јелена, која је била ту удата за Николу Парашћеву, поријеклом из Крфа. Био је овај Парашћева трговачки сансал, имућан човјек са приличним италијанским образовањем и ванредно побожни православни хришћанин. Знао је добро грчки, јер му је то био матерњи језик, и свако вечер за преко једнога сата читао је молитве из једног грчког молитвеника пред св. иконама. Особиту побожност имао је према св. Спиридону, покровитељу његовог родног мјеста, и према св. Николи, његовом покровитељу. Од њега сам и ја, као нејако дијете, научио је љубити православну вјеру, и до смрти своје био јој је слије, као старији човјек и владика, нарочито сам путовао у Бари, да се поклоним и цијеливам мошти св. Николе. Од истога тога мога полудједа научио сам да ванредно љубим и поштујем православну вјеру и православне црквене обреде. Моја полубаба Јелена била је такође врло побожна хришћанка, а била је и врло мудра домаћица. Своје дјеце рођене нијесу ово двоје имали, и зато су узели себи мога оца Тривуна. Прве почетне школе изучио је мој отац у Шибенику, наравно на италијанском језику, јер о каквим славенским школама тада није било ни спомена нигдје у Далмацији. Послије тих школа дали су мог оца у трговину. Био је врло бистар и понесен за науку, тако да се послије увијек жалио, што није могао продужити школовање. Од тетка научио поштовати на особити начин ова два светитеља, и поодан толико, да је ради ње имао послије два пута да пострада, бранећи је јавно противу римокатолика у Шибенику, који су били фанатици и безобзирни нападачи наше вјере, и то 1854. кад су римокатолици нападали на православне Шибенчане приликом проглашења новог латинског догмата о непорочном зачећу Богородице, и послије 1868, кад су напали православне, што су звонили на службу у цркви у римокатолички велики петак.)[9]

(Отац ми је био Србин православне вјере.)[10]

(Живећи у Шибенику, мој је отац упознао једну римокатоличку дјевојку,

---

[9] Прилог II, 1-3.

[10] Прилог IV, 1.

поријеклом Италијанку, чији су родитељи доселили из Удине у Шибеник. Звала се та дјевојка Марија, и била је кћи Франћеска и Тадије Валмазони (Valmassoni). С овом се дјевојком хтио мој отац да вјенча. Али била су тада (1843. и 1844.) таква времена да о прелазу једне римокатоликиње у православну вјеру није се могло ни мислити, а мој отац хтио је свакако да та дјевојка (моја мати) прими ту вјеру, да би је вјенчао. Она је вољна била то да учини, али с једне стране латински попови, а с друге политичка власт, стављале су све могуће сметње, и вјенчање тешко се могло обавити. Послије свакојаких мучења, на посљетку првих дана фебруара 1844. вјенчаше се.

Прешавши у строго православну кућу, моја матер наскоро постане таква православна, да је боља била од многих, које су се у тој вјери родиле, и таква је остала увијек до саме смрти своје у 84. години живота.)[11]

По народности матер ми је била Италијанка, и тек мало је знала српски говорити, тако да прву ријеч коју сам ја као дијете прословио, била је на италијанском језику, и на том сам језику сам са својом матером говорио све до смрти њене (у децембру 1902. године.)[12]

(Врло сиромашни су били родитељи моји: отац се бавио ситном трговином у једном дућанчићу у Шибенику, а мати ми је била кројачица женског одијела.)[13]

(На дан св. Јосифа пјесмописца 4. (16.) априла 1845. године ја сам се родио у Шибенику. Крстио ме је протојереј Тодор Шушић, кум крштени шибенички посједник Јаков Симић, а свједок при крштењу трговац Симо Вучковић.

Првих шест година био сам у кући полудједа ми Парашћеве и полубабе ми Јелене, у којој су кући становали и моји родитељи. Дјед и баба пазили су ме ванредно и његовали, тако да се и данас у старости сјећам тога са дубоком захвалношћу.)[14]

(Био сам врло слабог физичког састава, и често сам побољевао. Његовали су ме у кући, те сам услијед те његе и остао у животу. Највише се о мени тада бавила баба ми Јелена, јер мати је морала непрестано да ради, да би задобила за живљење, исто тако и отац ми, који је морао да је увијек у дућану да би што зарадио.)[15] (Поред ванредне физичке његе, настојали су да одгаје у мени дух побожности и љубави к цркви. Ово исто чинили су и моји родитељи. Умре ми тада (1851.) добри мој полу-дјед Никола Парашћева. Сјећам се и данас како сам жалио ту смрт. Живјели смо у фамилији доста добро, јер ми је отац имао лијепу трговачку радњу, а трајале су још и приште покојног ми полудједа. Али послије смрти његове почело се већ слабије живјети. Трговачка радња очева пропала је, и он се морао предати кожарском занату, исто и моја матер морала је да предузме занат женског одијела, те се почело било доста сиромашки живјети у породици, и такав сиромашки живот трајао је послије

[11] Прилог II, 3-4.
[12] Основни текст, 2.
[13] Прилог IV, 1.
[14] Прилог II, 4.
[15] Прилог IV, 1.

непрестано. Ја сам га испитао кроз све вријеме мога школовања.

Почетком 1851-52. школске године дадоше ме родитељи у елементарну школу у Шибенику. Била је то четвероразредна школа на италијанском језику у фрацишканском манастиру. Управитељ ове школе био је тада старији један фратар, Пиница, који ме је много волио, јер сам био добар и марљив ђак, и често ме је даривао разним стварчицама и књижицама.

Кад сам свршио ту школу, ступио сам у новембру 1856. у приватну гимназију, која је била у доминиканском манастиру у Шибенику. Професори су били сви доминиканци, који су учили у разним свештеничким лицејима у Италији и који као такви нијесу били абимтирани за предавање у аустријским државним гимназијама, те према томе и ова шибеничка гимназија, нижа четвероразредна, није имала право јавности, и сматрала се конфесионално-римокатоличком.)[16]

Професори у тој приватној шибеничкој гимназији били су све фратри доминиканци, добри и марљиви учитељи, тако да сам могао врло добро успијевати, особито у латинском језику.[17]

(Био сам увијек први ђак. На годишњим испитима предсједавао је римокатолички епископ Петар Мопа (Maupas), и пошто сам ја на тим испитима увијек изврсно одговарао, сваки пут би ме тај епископ даривао са разним књигама, већином римокатоличким молитвеницима. Послије једног годишњег испита, чини ми се трећег разреда, исти се епископ изразио пред професорима о мени: „peccato che questo ragazzo e greco")[18] (Ово сам послије, као задарски владика, на првој мојој посјети, што сам учинио истом бискупу, који је тада већ био задарски арцибискуп, и напоменуо му, и он ми рече да се тога добро сјећа.

Као свршени ђак другог разреда гимназије, говорио сам при отварању српске закладне Бованове школе у Шибенику на прослави бесједу, коју ми је саставио тадашњи архимандрит Герасим Петрановић. Тачно сам изговорио ту бесједу, али са италијанским нагласком, јер нијесам знао добро српски. Ово ми је опазио и архимандрит и учитељ школе, и сјећам се да су ме за ово укорили. У овој сам Бовановој школи послије, као гимназијалац, слушао науку вјере, коју је тобоже предавао тадашњи шибенички православии парох Јован Шушић. За тога попа ово је био досадан посао, и сјећам се, да сам тада слушао од истога више грдње на ту школу, него што сам научио ишта из науке вјере од њега.)[19]

Кад сам свршио четврти разред гимназије у Шибенику, отац одлучи да морам продужити школовање на каквој државној гимназији.[20]

(Да би могао продужити школовање у каквој јавној великој гимназији, требало је да прикажем атестат једне јавне гимназије да сам свршио прва

[16] Прилог II, 4-5.
[17] Основни текст, 3.
[18] Прилог II, 5. „Штета што је овај дечкић православни."
[19] Прилог III, 8-9.
[20] Основни текст, 3.

четири гимназијска разреда. Такав атестат од оне приватне шибеничке гимназије није вриједио, него сам морао подвргнути се испиту при некој јавној гимназији. Наставна основа у шибеничкој гимназији била је различна од оне у државним гимназијама, а једнака основи у језуитској гимназији у Дубровнику, која је имала право јавности. Ради тога пошао сам у Дубровник, да при оној гимназији положим испит из четвртог гимназијског разреда, како би могао ступити у пети. Тај сам испит положио са одликом у свим предметима. Сутрадан кад сам дошао у гимназију за атестат, управитељ ми рече са осмјехом на лицу, да су професори, језуити, у конференцији нашли према мојим одговорима на испиту, да сам ја способан да одмах ступим у шести разред гимназије, и тада ми преда формални атестат свршеног петог гимназијског разреда, препоручујући ми, да тако устрајем и даље у учењу.)[21]

(Бићу ваљда био добар ђак, па зато ме тако дубровачки језуити професори одликоваше, а може бити да су тако поступили, јер ме особитим писмом препоручио језуитима шибенички риомкатолички епископ Мопа. Како било, ја сам тада добио једну годину гимназије без труда особитога.)[22]

(Захвалио сам му, пресретан што сам без труда добио ј едну годину гимназије. Ово је било у јесен 1860. године.)[23]

(Као што се види, првих осам година свога школовања ја сам провео све код римокатоличких свештеника: фрањишканаца, доминиканаца и језуита. Сви ти били су свагда добри и пажљиви према мени, старајући се да чим више знања добијем у њиховим школама. О мојој вјери није ми никада ни један ни ријечи прословио, нити споменуо, да би њихова вјера била боља од моје. Можда су мислили да ће ме таквим својим поступањем лакше к себи привезати, те су ме ради тога често даривали са разним латинским иконицама и молитвеницима; али, понављам, никада ни ријечи нијесам чуо од њих противу православне вјере. Ове школе, особито гимназија, упутиле су ме у систематско учење, којега сам се послије увијек држао, те сам можда ради овога и био послије увијек добар ђак. Одгојиле су ме те школе у строго италијанском духу, тако да ја тада нијесам ни појма имао о каквој словенској народности, а најмање о српској. Слабо сам знао и говорити српски, или као што се тада говорило „in illirico”, јер у школама нијесам никада слушао говорити тај језик, а у мојој кући говорило се само италијански, јер моја матер, као рођена италијанка, само је тај језик употребљавала са свима у кући. Ово све учинило је, да сам волио италијански језик и италијанску књижевност, као што је волим још и данас. Из науке православне вјере за свих тих осам година ја нијесам научно ништа. Знао сам само доста православних молитава, којима су ме научили моја баба и мој отац и много сам волио црквене службе, и то је било све. За православни катихизис ја нијесам знао ни да постоји.

[21] Прилог III, 9.

[22] Прилог II, 6.

[23] Прилог II, 9; Уп. Основни текст, 4. „Дошавши у Задар, тадашњи православни гимназијски катихет, јереј Никола Вујиновић, кад је видио мој атестат четвртог гимназ. разреда да је одличан са похвалом, каже ми да би се ја имао подвргнути испиту из петог разреда, и тијем добити једну годину. Пристанем, издржим испит са добрим успјехом и будем примљен као ученик шестог разреда гимн. разреда почетком 1860-61.

Шибеничког православног пароха мало се тицало, да ли знаду или не знаду православни катихизис његови парохијани. Са стране живљења мог до поменуте године ја сам био задовољан. Сиромашна је била родитељска ми кућа, али зато су моји родитељи старали се, да мени не фали ништа. Са поменутом годином све се за мене мијења, јер од тада, па за неколико година, живљење ми је било мучно.

Са оним атестатом петог гимназијског разреда требало је тада да ступим у какву јавну вишу гимназију. За ово су требала новчана средства, каквих моји родитељи нијесу имали. Притекао ми је у помоћ архимандрит Герасим Петрановић, који ме познавао као доброга ђака, и израдио ми је годишњу стипендију од 150 форинти из Зелићеве закладе, па да продужим гимназију у Задру. Али са толиком свотом није се могло живјети у Задру у приватној кући, и зато пријатељ мога оца, катихет у задарској гимназији Никола Вујиновић издјелује код тадашњег епископа задарског Стевана Кнежевића, да се поменута стипендија издаје управи задарске православне семинарије, и да ћу ја за то имати стан и храну у семинарији.)[24]

(При таквом уређењу ја дођем почетком 1860-61. школске године у Задар, настаним у семинарији и упишем се у шести разред задарске гимназије са наставним језиком италијанским, као што је то тада било у свима и елементарним и средњим школама Далмације. У гимназији, кроз сва три разреда до краја гимназијског школовања, био сам добар ђак. Управитељ гимназије био је, док сам ја био у шестом и седмом разреду, абат Пулић, а кад сам био у осмом неки Репић. Професори су ми били: Михо Клаић, Ф. Данило, Ив. Данило, поп Ивчевић, Пагани (Pagani), Торе (Torre), Мур и још други, све људи ваљани и озбиљни. Био ми је професор грчког језика дубровчанин поп Казали, који ме је одликовао увијек особитим благовољењем.

Било је доба, кад се уваћао државни устав и кад се први пут отворио далматински земаљски сабор.)[25] (Тада се почела будити у Далмацији народна славенска свијест. У сабору саставише се двије странке: славенска и италијанска. Прва је тежила за сједињењем са Хрватском, те су је звали анексионистичка, друга је хтјела да Далмација остане самостална, и звала се аутономна. Прва је бројила само неколико заступника у сабору, док друга састављала је велику већину. Ова посљедња стајала је под заштитом ц. к. Владе, а заступници славенске странке били су од исте прогањани.)[26] (Између гоњених били су управитељ гимназије Пулић, и професори: Клаић, Фр. Данило, Ив. Данило, који су били заступници у сабору, и који су били или премјештени из Далмације или пензионовани.)[27] (Између нас ученика старијих разреда гимназије створиле су се двије странке, према оним странкама у сабору. Сви ђаци, који нијесу били рођени Италијанци, били су на страни прогоњених својих професора, и међу тим ђацима био сам и ја. Бурне смо овације приређивали својим професорима и у сабору и ван сабора, и зато смо

[24] Прилог III, 9-11.
[25] Прилог II, 7.
[26] Прилог III, 11.
[27] Прилог II, 7.

ми били доста често подвргавани дисциплинским казнама. Три сам пута и ја морао да издржим такве казне.)[28] (Ја сам у осмом разреду подвргнут био затвору од неколико сати два пута.)[29] (Узбуркана су била тада уопће времена, те се и у гимназији није баш особита пажња обраћала на науку. На сваки начин, ја сам послије три године свршио гимназију и у јуну 1863. добио атестат зрелости.

За све те три године ја сам живио у семинарији. Колико сам се сретан и задовољан осјећао са својим гимназијским друговима и са ученим и образованим мојим професорима, толико сам несретан и незадовољан осјећао се у семинарији. У том сретном заводу није било никога, који ме добрим оком гледао, почињући од управитеља неког простог крупског калуђера, Севастијана Лукачевића, па свршавајући на најслабијега ђака. Ђаци семинарије били су све старији момци, који су некада учили нормалну школу, или у манастирима научили читати и писати, већином тежачке руке и без икаквог опћег образовања, и сада су били у клирикалној школи, да се за пет година спреме да буду свештеници. Врло млад сам био упоредо са тим момцима, и осјећао сам се у оној семинарији, као у туђем свијету, не имајући ни с ким да прословим лијепу ријеч. Сви су ме гледали као некаквога странца, који је ту само да једе њихов семинарски хлеб. Гледали су ме са презиром, исмијевајући моје латинске књиге и моје школске задаће. Ставили су ме били у једну од најгорих соба, влажну и непатосану, заједно са четворицом најгорих семинариста, који ми никада нијесу давали мира. Морао сам да се кријем у разне закутке, само да могу да се спремим за школу. Сјећам се, да сам врло често плакао од јада, помишљајући, гдје и с каквим дивљим свијетом морам да живим, али ред ми је био трпјети, јер ми није било куда. У најцрњој су ми успомени још и данас оне три године, што сам морао да проведем у задарској семинарији.)[30] Крајем 1862/3. шк. године положио сам у Задарској гимназији испит зрелости.[31]

(Свршивши гимназију, вратим се кући у Шибеник са атестатом зрелости у рукама. Па куда ћу сад, почнем мислити. Посљедње године у Задру зачео сам био мисао, како би постао професор гимназије, и као такав предавао историју, коју сам науку био заволио. Требало је ради тога поћи у какав универзитет. Али родитељи сиромашни, а какву бољу стипендију тешко је било добити. Окретао сам се на све стране али помоћи ни од куда.)[32]

Наговарали су ме да ступим као писар у каквом јавном звању. Али сам се томе опро, јер сам знао да никакву каријеру нећу тим путем учинити.[33]

(Кришом од мене, мој отац ступи у договарање са катихетом Вујиновићем. Једног дана каже ми отац, да би ја морао, кад немам куда, да пођем у карловачку богословију, да ће ми се задржати она Зелићева

[28] Прилог III, 12.
[29] Прилог II, 7.
[30] Прилог III, 12-13.
[31] Основни текст, 5.
[32] Прилог III, 13.
[33] Основни текст, 5.

стипендија и да ћу у Карловцима добити мјесто у Стратимировићевом благодјејанију, а о томе свему да му је писао катихет Вујиновић, који да ме воли, и хтио би да ми помогне. На богословију, и потоме на свештенички чин, у који би морао послије богословије ступити, ја никада нијесам ни помислио; а клирикална школа задарска и њени они ђаци учинили су ми били, Боже ми опрости, одвратном богословију. Чувши сада ово, што ми нуђају, помислим, шта ћу ја научити у тој карловачкој богословији, која ми се представљала једнаком задарској, а помислим и то, да би сада морао опет продужити за три године онакав невољени живот, каквог сам се тек ослободио, и наћи се са карловачким благодјејанцима онако, како сам се налазио са задарским семинаристима, а о жалосној храни у Стратимировићевом благодјејанију доста сам већ чуо био говорити. При томе, нико није знао дотле да у мени узбуди неку наклоност к свештеничком чину. Нашао сам се у невољи шта да чиним. Дуго сам се колебао. Међутијем наступио је већ био и почетак нове школске године, и ја још нијесам био нашао никаква излаза из, трудног мог положаја. На послетку стегнем срце, и противу своје воље пођем у Карловце.

Дошао сам у Карловце, кад је већ почела била 1863-64. школска година. Епископ Кнежевић био ме је препоручио патријарху Самуилу Маширевићу, и овај, кад сам му се представио, врло ме је љубазно примио и обећао ми своју заштиту, само што је на том обећању послије све и остало. У прво вријеме нијесам се могао никако снаћи у тој у свему туђинској за мене вароши, са мојим италијанским образованием и западном културом. Кад сам послије упознао изближе Карловце и његов живот, видио сам, да је то нешто сасвијем друго од онога, како су ми ту варош приказивали епископ Кнежевић и катихет Вујиновић, прије но што ћу кренути из Задра. Карловци, тај оглашени српски Сион, били су све, само не Сион. О каквом црковњештву нема ту ни трага. Патријаршески двор са патријархом и придворним калуђерима наличио је више на двор каквог богатог мађарског спахије са свјетском раскоши и уживањем, него ли на свештено неко средиште. Ту је човјек могао наћи све, само не оно што би га могло религијозно хранити и побожно расположити.

У богословији нашао сам за мене сасвијем нови свијет. Другови су ми били уопће бивши лоши ђаци мађарских или хрватских гимназија, који су се склонили у богословију, или што нијесу могли успјети у другим заводима, или који су рефлектовали на богате парохије. О озбиљном учењу богословских наука и о спремању за свештенички чин, нико није ни мислио. Научан скромно и умјерено живјети, нашао сам се међу друговима, који су знали све, само нијесу знали шта је скромност и умјереност. Пијанчење и ноћно лумповање, то је било главно занимање карловачких богослова. Црква и црквено богослужење било је за њих предмет шале и спрдње, и сјећам се да сам се згражао, кад сам гледао неке богослове, како пародирају разне свештене пјесме и у какво ругло претварају метаније уз пост. Ја сам замишљао озбиљну богословску школу, а нашао сам у Карловцима само пародију те школе. И проста задарска клирикална школа била је озбиљнија од карловачке богословије. Професори су били придворни калуђери, кандидати за

епископске столице, али ни један, да би се спремио био специјално за професора богословије и за неку одређену трупу богословских предмета. Били су професори за невољу, без новчане награде, и вршили су професорску дужност, јер је то прописивала дворска уредба. На сатовима тобожњих њихових предавања ја нијесам никада чуо ни једну ријеч каквог тумачења. Дошли би у разред, и један би ђак прочитао из једне рукописне књиге један одломак дотичне науке, који се морао за слиједећи сат набубати на памет, затијем је неки ћак, кога би професор прозвао, изговорио на памет оно што је на пређашњем сату било прочитано, и тијем би свршавало предавање. Редовно је тај сат предавања трајао 15 до 20 минута. Док сам ја био у тој богословији, професори су били: Георгије Војновић, потоњи епископ темишварски, Теофан Живковић, потоњи епископ горњокарловачки, Герман Анђелић, потоњи патријарх српски, и Иларијон Руварац, тада патријаршески архиђакон,)[34] неки дуже, неки краће времена. Управитељ богословије био је патријарх Самуило Маширевић. О школским феријама, пошто нијесам имао чим да пут платим, бивао сам у манастирима, и то једне године у ман. Гергетеку, а друге године у ман. Хопову. У ман. Гергетеку био је тада неки јеромонах Никодим Мрзић. Никаквог се другог јеромонаха не сјећам из онога доба; а овога сам сјетио се послије, кад сам постао владика, и кад сам дознао да у Баљцима, при ономашњој унијатској цркви, служи као унијатски свештеник овај исти Никодим Мрзић, некадашњи православни фрушкогорски калуђер. Када се овај калуђер поунијатио, и како је допао у Баљке, нијесам могао никада дознати тачно.[35]

(За богословију ја нијесам имао никакве воље већ при поласку из Далмације. Ступио сам у карловачку богословију од пусте невоље, јер нијесам имао куда друго; а кад сам већ првих мјесеци похађања те школе видио, како је она жалосна, како професори за њу ништа не маре, нити се старају да им ђаци што науче, и како су опет ужасно раскалашни сами ђаци и немарни за науку, озловољио сам се био до крајности, и био би побјегао из Карловаца ма куда, само да сам и најмањих средстава имао. Али морао сам да трпим, и тешку судбу своју да оплакујем. При томе, живио сам и хранио се прежалосно. Са оном малом стипендијом, што сам примао, морао сам да плаћам стан, да се одијевам и да подмирујем све друге трошкове, тако да нијесам имао готово никада ни паре у џепу,)[36] а од куће једва да би добио свако два мјесеца пет форинти.[37]

(У благодјејанију храна је била ужасна и најнечистија: оно што је остајало и шта се није могло употребљавати ни за слуге у патријаршеском двору и у фрушкогорским манастирима, то се слало у Карловце за несретне благодјејанце. И то сам морао ја да једем, или да скапам од глади, јер нијесам имао чим да купим што друго за јело. Толико ми је жалосно било живљење, да сам често долазио до дешперата.

---

[34] Прилог III, 13-16.
[35] Основни текст, 7.
[36] Прилог III, 15-17.
[37] Основни текст, 60.

У школу сам ишао редовно, али не да што научим, него што сам морао као благодјејанац, јер би ме иначе били лишили и тога. Знао сам да добро „набубам" лекцију, која је била задана, али сам слабу хасну од те лекције имао, прво стога, што нијесам добро разумијевао црквено-славенски језик, на којем су биле написане лекције, и друго, што ни један професор није никада хтио да нам што растумачи. Али зато, што сам знао добро „набубати" лекције и изговорити је као папагал, професори су ме држали за првога ђака од првога дана, кад сам ступио у ту школу, па док је нијесам свршио; а у самој ствари од богословије ја нијесам знао апсолутно ништа, покрај свега тога што сам имао „одлично" у свима предметима.)[38]

У Карловцима провео сам три године (јер је толико трајао богословски курс) и добио сам апсолуторију у свима предметима „одлично". А могу по души рећи, да кад сам свршио Карловачку богословију, знао сам из богословских наука толико исто, колико и кад сам ушао у ту богословију, дакле ништа. Досљедно томе, нијесам имао ни тада никаквог одушевљења за богословске науке, као ни прије, а још мање сам имао одушевљења за свештенички чин. А да сам имао каквог одушевљења за овај чин, то би ми била Карловачка богословија уништила, и онај ужасни индиферентизам према томе чину и вишег и нижег клира, и свјетовног и монашког свештенства у Карловцима и у оним мјестима около Карловаца кроз која сам пролазио идући у горепоменута два фрушкогорска манастира. У Карловцима сам за три године само вегетирао, и никада прежалити нећу што сам у таман провео три лијепе године живота мога.

У августу 1866. године повратим се у Далмацију, као свршени богослов и дакле тобожњи кандидат за свештенство; а било ми је тек 21 година.[39] (Зауставио сам се у Задру да походим епископа Кнежевића и да му изручим поздрав патријарха Самуила. У разговору рече ми, да сада, кад сам свршио богословију, гледам да нађем цуру и да се оженим, па да ће ме запопити и дати ми једну парохију,)[40] ако се добро сјећам, чини ми се у Отону, сеоску парохију међу најслабијима у епархији.[41]

(У далматинској епархији сви тадашњи парохијски свештеници били су свршени ђаци клирикалне школе задарске без средњешколског образовања, и кад ми је епископ понудио неку парохију, мени се учинило то понижењем за мене, да ја са лијепим атестатом испита зрелости из гимназије не могу добити ништа друго, него какву сеоску парохију, као најобичнији ђак клирикалне оне школе. Захвалим епископу на његовој понуди, казавши му, да сам ја одвећ још млад за женидбу и за поповство. Опростим се од епископа, и пођем кући у Шибеник, да мислим о даљој судби својој.

У Шибенику почну ме наговарати, да се примим учитељства у закладној Бовановој школи. Ово сам ја сматрао још већим понижением за себе, него да будем, као што ми је нудио епископ Кнежевић, сеоски поп. Ово ме страшно

[38] Прилог III, 16-17.
[39] Основни текст, 7-8.
[40] Прилог III, 19.
[41] Основни текст, 8.

озловољи, а и увриједи мој понос, на који сам увијек пазио, те ме одлучи, да настојим сада остварити ону мисао, коју сам зачео био, кад сам свршио гимназију, а то је, да би пошао да слушам филозофију у једном универзитету и спремио се за професора гимназије.)[42]

О свештеничком чину згражао сам се и да помислим; толико ме она понуда еп. Кнежевића озловољила! Живјела је тада у Шибенику баба ми по оцу, Јелена Милаш, која је имала нешто приштеђеног новца и која ме је много љубила. Откријем јој један дан своје срце, и она се сажали, те ме осоколи да пођем у Беч у универзитет и да ће ме она моћи издржавати за један семестар, само да гледам добити за даље школовање какву стипендију.[43]

(Пођем у Задар да покушам, не би ли добио какву државну стипендију. Нијесам успио. Срећа ме нанесе да се упознам са познатим српским књижевником, судским вишим савјетником, др Божидаром Петрановићем, који је хтио да га информишем о културном животу у Војводини. Заволио ме је тај господин, и ја му откријем своје срце и кажем му, како жудим за универзитетском науком, али како не могу да добијем никакву стипендију. Смилује се на мене тај добри господин, и послије подужег разговора рече ми, да ће ми он позајмити 200 форинти, да му их вратим кад будем могао, па да том свотом могу поћи у Беч и прехранити се за неко вријеме на универзитету, али да морам одмах гледати да добијем какву стипендију за даље издржавање, а међутијем да ће ме он препоручити у Бечу једном свом познанику, бечком банкару Хаџи-Ристићу. Пресретан, пољубим му из благодарности благотворну руку, и послије неколико дана ја кренем за Беч.

Стигао сам у Беч половином новембра 1866, и одмах се упишем на филозофски факултет, и почнем са одушевљењем и највећим маром слушати односна професорска предавања. Потешко ми је ишло у почетку, јер нијесам добро знао њемачки језик, који је уопће за Далматинце туђ језик, али набрзо свладам и ту потешкоћу.)[44] (Препоруком пријатеља добијем од бечког министарства обећање да ће ми се почетком године дати новчана помоћ, а послије редовна стипендија. Међутијем набрзо нађем једну добру репетицију код бечког банкијера Хаџи-Ристића, те сам могао доста прилично да живим. Био сам тада миран и задовољан, и нијесам пропустио никада ни један сат професорских предавања. Послије жалосне карловачке богословије, која ме могла заглупити, чинило ми се у универзитету да сам препорођен, кад сам слушао како професори предавају, и усхићавао сам се, како ћу моћи и ја једном постати добар професор гимназије. Мој удес ваљда је хтио да то не буде тако, како сам ја тада мислио.)[45]

О Божићу исте године, послије службе Божје, коју сам слушао у капели руског посланства и коју је служио тадашњи руски прота Михајил Рајевски, пођем да честитам том проти празник. Познавао сам га од два већ мјесеца, јер

---

[42] Прилог III, 9.
[43] Основни текст, 8.
[44] Прилог III, 19-20.
[45] Прилог II, 14.

сам га два пута посјетио, и био сам му, чини ми се, много симпатичан, те ме позове на ручак за други дан Божића, дан за мене судбоносан! Примим са захвалношћу понуду и сутрадан будем на ручку код Рајевског. Знао је он још од прије, јер сам му ја причао, да сам свршио гимназију и богословију, а и зашто нијесам хтио да се у Далмацији запопим него сам дошао у Бечки универзитет. Послије ручка почне ми он доказивати, како би добро било, кад имам оне атестате, да ја пођем у једну духовну академију у Русији, да тамо усавршим своје богословско знање (које је он мислио да је код мене у основи учвршћено), те би могао с временом постати професор у новом богословском заводу у Задру, за који завод он је знао да је царским ријешењем утврђен, и да се има отворити кроз коју годину, а за издржавање у академији да би ми он израдио од Петроградског синода стипендију. Ово ми је Рајевски са толико љубави и интереса говорио, да сам ја остао чисто збуњен, и нијесам знао шта да му у онај час одговорим. Разумио је он моју забуну, и рече ми да дођем опет к њему на ручак на дан нове године, и тада да му саопштим шта сам одлучио, и хоћу ли да примим његову понуду.

Сутрадан на Стевањдан, био сам на ручку код велетржца бечког Хаџи-Ристића, чију сам ћер ја корепетирао. Не знам како се догодило, или је можда прота Рајевски упутио овога господина, знам само да за ручком он је заподјенуо разговор о томе, како би добра ствар била, да ја пођем на даље науке у Русију, и како би ја повративши се послије из Русије могао пренијети међу православне у овој монархији дух православне богословске науке, јер да данас код нас влада свугдје римокатолички правац. Слушао сам све што тај господин говори о тој ствари, али нијесам му исказао шта ја сам о томе мислим а нијесам му ни могао ништа рећи, јер је ствар за мене много озбиљна била, а дошло је све ово сасвијем изненада, кад сам ја само о томе и мислио да чим више се користим науком у Бечком универзитету, како би остварио тадашњи свој идеал да постанем с временом професор гимназије.

Праву сам муку мучио послије тога дана и даљих шест дана, јер сам морао на нову годину одговорити проти Рајевском на то пресудно за мој живот будући питање. А овај прота као да је фиксирао био да ме пошаље свакако у једну руску академију, јер о томе он је писао ваљда још прије еп. Кнежевићу, с којим је стајао одавна на пријатељској нози. Ово сам разумио из једног писма, које сам уочи нове године добио из Задра од катихете Николе Вујновића, у којем ми писму овај катихет каже, како би жеља еп. Кнежевића била, да пођем у Русију ради усавршавања у богословским наукама ја и син тога катихете Љубомир Вујновић, како би по повратку из Русије одмах могли обојица постати профеоори у новоорганизованом богословском заводу у Задру. Писмо ово поставило ме је сада између Сциле и Харибде, и сву ноћ између старе и нове године нијесам оком тренуо, мислећи увијек на што да се одлучим. Пред зору сам заспао, и кад сам се пробудио, сјећам се као да је сада, одлучан сам већ био, да примим понуду Рајевскога. Кад сам послије литурђије на нову годину дошао к проти да му честитам нову годину, прва ријеч коју ми је обратио, била је: ну хоћете ли у Русију, па да ми постанете магистар богословије? Као под неким надахнућем одговорим одлучно да хоћу, и прото

ме тада загрли и изљуби, као да сам му рођени син био. За ручком већ готово се искључиво говорило о Русији, и посебно о Кијевској духовној академији, куда ме је прото намјеравао послати. Ову моју одлуку саопштим у Задар катихети Вујновићу, и изјавим му моје радовање, што ћу са његовим сином, Љубомиром, заједно се даље школовати и ако Бог да заједно затијем служити као професори у новој задарској богословији. Остао сам послије тога у Бечу још до Ускрса 1867, продужавајући непрестано похађати професорска предавања и питајући се науком, коју сам ту слушао, особито по опћој историји и психологији, и пред Ускрс пођем у Далмацију, да се договорим са Љ. Вујновићем када ћемо кренути на пут у Русију, јер међутијем прото Рајевски био ми је већ јавио, да смо стипендије добили и да ће нам се те стипендије почети издавати, чим се упишемо као редовни слушаоци Кијевске академије.

Кад сам дошао у Далмацију, пођем у Кистање да се упознам са новим својим другом Љубомиром Вујновићем, који је ту био тада учитељ пучке школе. Овај мој нови друг свршио је био клирикалну школу у Задру пре коју годину, а послије приватно положио испит зрелости у Задарској гимназији. Мислио је запопити се, а међутим примио је био учитељско мјесто у Кистањама, док не дође вријеме да ступи у свештенички чин. Кад му је израђено било да може поћи у Русију, напустио је наравно мисао о ступању у тај чин, у који послије никада ни ступио није. Утаначимо у Кистањама тада нас двојица, да ћемо кренути из Далмације у јулу мјесецу пут Русије; и ја се тада повратим кући у Шибеник к родитељима. Али од куда сада новаца за пут далеки у Русију? Родитељи не могу ми дати ништа, јер сиромашни, а баба ми, Јелена, истрошила се била за моје боравлење у Бечу, те ми је могла свега сакупити 50 форинти, а за пут је требало 150 форинти. Помогну ми тада шибенички православни становници: Сава Омчикус, Никола Милетић, Андрија Јовић и Петар Ковачевић. Хвала им, кажем и сад, јер тешко би могао био иначе кренути на пут.[46]

---

[46] Основни текст, 9-12. Прилог II, 15-17.

„На Цвијети 1867. био сам на литургији у капели руског императорског посланства. Служио је литургију протојереј Михаил Рајевски, славенофил најјачега кова. Послије литургије мој газда Хаџи-Ристић представи ме проти, који ме заједно са газдом позове на чај. Ваљда сам добар утисак учинио на проту, јер ми је одмах показао своју неку особиту симпатију. По дуго је са мном разговарао и распитивао ме о Далмацији, особито о тројици из Далмације, архимандриту Јеротеју Ковачевићу, о Синобаду трговцу задарском и о Билбији из Старога Задра, као гостима на етнографској изложби у Москви, која је била те године. Мало сам му могао шта да кажем о тим људима, јер сам их слабо познавао; али зато знам да сам доста говорио о римокатоличком попу Ивану Данилу, бившем мом професору у гимназији у Задру, и о политичкој борби у Далмацији између аутономаша италијанских и славенских анексиониста са Хрватском. То га је све много интересовало, као славенофила, и молио ме, да му дођем чешће на чај; а на Ускрс да му дођем на ручак. Том приликом дознао је од мене, да сам, послије свршених гимназијских наука и прије него што ћу се уписати на универзитет, свршио богословију у Карловцима. Изненадило га је ово, па ми рече, да би правилније било, да ја пођем у једну духовну академију да продужим више богословско образовање, него да учим свјетовне науке. Нијесам му ништа одговорио, и он, остајући при истој теми, надодаде, да би ми он израдио за моје издржавање у академији од руског св. синода стипендију. Захвалио сам му на толиком старању о мени, и рекао сам му да ћу промислити о томе, и другом приликом му одговорити.

На мали Ускрс био сам на ручку код мога газде Хаџи-Ристића. биће прота Рајевски говорио о мени са тим господином, јер за ручком заподјене говор о томе, како би добро било да ја пођем на даље науке у Русију, и како би ја, повративши се из Русије, могао пренијети међу православне у овој монархији дух православне руске науке, јер да данас овдје влада свугдје само римокатолички дух. Слушао сам све што тај господин

(У утаначено вријеме кренем из Шибеника у Задар, да примим благослов од владике Кнежевића на пут. Знајући да сам сиромашан, дарује ми на пут 25 форинти. Походио сам тада и савјетника Божидара Петрановића, коме сам био дужник. Кад сам му испричао све што се тицало тог мог одласка у Русију, похвалио ме је, што сам се на то одлучио, а за дуг ми рече благим осмијехом, да ћу му га исплатити, кад се вратим из Русије као магистар богословије и као редовни професор у новом задарском богословском заводу. Захвалио сам му из дубљине срца. Из Задра кренем тада са Љубомиром у Беч, да се представимо проти Рајевском прије него што продужимо путовање. Примио нас је љубазно, и дао нам свакоме по 100 рубаља руских у име путнога трошка. За стипендију рече нам, да ће нам бити дозначена при академији.

Кренемо из Беча преко Лемберга, Броди, Житомир у Кијев. Од Беча до Лемберга путовали смо жељезницом без икакве запријеке; али од Лемберга до Кијева било је друкчије, јер није било непосредне жељезничке везе између та два мјеста. Ради тога изнајмимо нарочита кола (фургон) која ће нас довести до Кијева. Кренули смо из Лемберга у недјељу јутра и стигли смо у Кијев у петак пред вечер, послије шест дана страшнога мучења. У подне свакога дана, и опет у ноћи заустављали смо, да коњи отпочину... Изморени и сатрвени стигосмо на посљетку 15. августа 1867. у Кијев. Требало нам је два дана одмора, док смо се могли нешто опоравити и приказати се у академију. Прикажемо се ректору академије, архимандриту Филарету. Знао је већ да морамо доћи и ко смо, те нас одмах упише као редовне слушаоце академије, и саопшти нам, да нам је одређена свакоме годишња стипендија од 200 рубаља, а у академијски интернат не можемо бити примљени, јер да то није

говори о тој ствари, али нијесам му исказао шта ја о томе мислим; а нијесам му ни могао ништа рећи, јер је за мене ствар била много озбиљна, а дошло ми је све то изненада, кад сам ја само о томе и мислио да чим више користим се науком у бечком универзитету, како би остварио тадашњи мој идеал, да постанем с временом професор гимназије.

Треће или четврте недјеље по Ускрсу позове ме прота Рајевски на ручак, јер да има са мном да разговара. Разумио сам одмах о чему ће бити разговор, и са зебњом у срцу пођем на тај ручак. Без многих околишавања, послије ручка поведе ме у једну собу и почне ми доказивати, како ја морам свакако поћи у Русију и то у Кијевску духовну академију, јер да то жели и задарски владика Кнежевић, с којим се он дописивао, како би послије свршене академије постао професор у задарској богословији, која се тада имала реорганизовати, и у којој ће се примати свршени гимназисти. Замолим проту да ми допусти да му одговорим на то кроз који дан. Рече ми да је добро, и да следеће недјеље дођем опет код њега на ручак. Сутрадан примим из Задра од катихете Ник. Вујновића писмо, у којем ми каже, како владика Кнежевић, жели, да би ја пошао заједно са његовим сином Љубомиром у Русију ради усавршавања у богословским наукама, како би послије могли обојица заузети мјеста професора у новоорганизованом богословском заводу у Задру. Фатално је за мене било ово писмо. У недјељу пођем к проти, и чим ме видје рече ми: ну хоћете ли у Русију, па да ми постанете магистар богословије? Као под неким надахнућем одговорим му одлучно да хоћу, и прота ме тада загрли и изљуби, као да сам му рођени син. Рече ми, да се не бринем за путни трошак до Кијева, јер да је овлаштен од св. синода да ми он изда колико треба. Ову моју одлуку саопштим катихети Вујновићу у Задар, и изјавим му своје радовање, што ћу са његовим сином Љубомиром заједно се даље школовати, и ако Бог да, заједно затијем служити у Задру као професор. Нови овај мој школски друг свршио је клирикалну школу у Задру, и затијем приватним учењем положио у Задру испит зрелости у тамошњој гимназији.

Остао сам послије тога још у Бечу до послије Духова, и тада кренем у Далмацију да се договорим са новим мојим другом, када ћемо кренути у Русију. Кад сам дошао у Далмацију, пођем у Кистање, гдје је тада учитељевао тај мој друг, не знајући да ће га судба пренијети на даље науке у Русију, као и мене, и чекао је ту у Кистањама док се не ожени и ступи у свештенички чин. Кад му је израђено било да може поћи у Русију, напустио је мисао о женидби, и наравно о ступању у чин, у који послије никада ни ступио није. Утаначим са Љубомиром, да ћемо кренути из Далмације пут Русије посљедњих дана мјесеца јула исте године.

предвиђено за иностранце у уставу академије. Ради такве стипендије доста зловољни се растанемо са ректором, особито ја, јер нијесам могао да појмим, како могу за 16 рубаља и 66 копјејки мјесечно да имам и храну и да се прилично одијевам. Вујновићу је било лакше, јер још у Задру добио је увјерење, да ће му ујак Тодор Бабић слати из Петрограда, гдје је служио, мјесечну новчану припомоћ; али мени је било тешко, јер се нијесам надао од никуда какве помоћи. Настанио сам се са Вујновићем у једну собу, коју је он плаћао сам, а при концу мјесеца, кад нијесам више имао ни копјејке у џепу, давао ми је Вујновић и храну. Мучно ми је било овако живјети, те сам одмах почео радити да би нашао какво дијете да корепетирам и тијем да нешто заслужим. Успио сам у томе набрзо, јер већ у почетку другога семестра добио сам мјесто у кући једног богатог трговца руског, који је имао сина у гимназији, и тога момчића ја сам корепетирао у гимназијским наукама и био му домаћи васпитач. Зато сам имао у тој кући стан, храну и све остало, и уз то 10 рубаља мјесечно награде. Осим настојања о моме питомцу, што су ми признавали његови родитељи, ја сам се наскоро и спријатељио са родитељима му толико, да сам у истој кући остао послије све док нијесам свршио академијски курс и отпутовао из Кијева. Материјално ми је дакле добро било. Вујновић је остао са мном у Кијеву за прве двије године, и тада је прешао у петроградску академију, и живио је заједно са ујаком Бабићем у Петрограду.

Са наукама сам био врло добро. Бивао сам увијек на предавањима, и чинило се бити на предавањима у бечком универзитету, јер су професори академије са великом озбиљношћу узимали и предавали односне своје предмете. Ово ми је много пријало, особито почињући од другог семестра прве године, кад сам већ добро познавао руски језик. Тада тек почео сам први пут да схватам богословску науку уопће, и посебно црквено право и црквену историју. Ова два предмета заволио сам, и на исте сам особиту пажњу обраћао кроз све вријеме док сам био у академији. Марљиво сам учио и често проводио вријеме у академијској библиотеци. Ово су моји професори виђели и знали, и зато су ме радо гледали и пружали савјете при писменом мом разрађивању каквог научног питања.)[47]

(Познавали су ме као доброг латинисту, па су ми често давали да им преведем разне одломке из дотичних латинских књига, а што је њима требало при њиховим научним богословским радњама.)[48]

(Професори су ми били: архим. Силвестар, Петар Лашкарев, Петар Линицки, Димитрије Поспјехов, Василије Пјевницки, Јурје Подгурски, Александар Воронов, Иван Малешевеки, и други по разним језицима. Сви свјетовњаци, осим архим. Силвестра. Највише су ме пазили: Лашкарев, Линицки и Малишевски, код којих сам често бивао у кући. Бивао сам често и код професора филозофије у кијевском универзитету С. Гогоцкога.

Кад сам био у четвртој посљедњој години академије написао сам прописану уставом стручну радњу, и то о номоканону патријарха Фотија.

[47] Прилог II, 17-18.
[48] Прилог V, 29.

Оцијењена је била као одлична. У јулу 1871. године издржао сам завршни испит академије. Академијски савјет на основу тога испита и оне стручне радње признао је да сам достојан степена магистра богословије. Пошто се магистарски диплом могао по уставу добити само на основу научне дисертације, послије свршеног академијског курса, то сам ја послије у Задру исписао ту дисертацију и послао академији. Академијски савјет оцијенио је ту дисертацију као добру, и тада сам добио из академије свечани магистарски диплом, и уједно златни магистарски крст, који и данас још у свечаним приликама са поносом носим о врату.

За вријеме мога боравлења у Кијеву старао сам се да од приштеђеног новца набавим руских научних књига чим више могу, да би их са собом понио у Далмацију, а које би ми служиле послије као професору богословије. Доста сам такових књига набавио, које и данас још красе моју приватну библиотеку. У овоме ми је много помогао један богати тадашњи кијевски трговац из Старе Србије, Сима Игуманов, који је неку особиту симпатију имао према мени, и који је све могуће радио, да би ја пошао за професора и ваљда за управитеља призренске богословије.)[49] (Споменуо сам овдје тога човјека из захвалности моје према њему.)[50]

Да сам много шта научио за све оне четири године у Кијевској академији, не могу то казати. Неке опће само појмове о богословији сам ту добио, али никакво солидно богословско образовање. Једина наука с којом сам се, чини ми се, нешто боље упознао, то је било црквено право, којему сам озбиљнију пажњу обраћао. Зашто сам ту науку заволио, не знам ни сам, јер односни професор (Лашкарев) није баш, чинило ми се, био особито одушевљен за своју науку, тако да не могу приписати његовом упливу што сам црквено право вишим маром изучавао. Можда ће то бити од тога, што се та наука више подударала са реалистичким правцем моје природе.[51]

(Кијевска духовна академија колико ми је помогла за моје научно образовање, толико опет није ме ни најмање одушевила за свештенички чин. Осим ректора (архим. Филарета) и инспектора (архим. Силвестра), сви остали професори су били свјетовњаци, који су старали се само да своју науку чим боље прикажу ђацима, али да би у тим ђацима они одгајили и свештенички позив, о томе нијесу они ни најмање помишљали. Другови пак моји у академији, то су били људи, који су се спремали да постану наставници у духовним семинаријама, а ти наставници опет били су свјетовњаци, а не свештеници, и дакле ни другови моји нијесу мислили на свештенички чин. Све ово скупа није могло ни мене да расположи за тај чин, нити сам ја о њему тада и помишљао, а још мање осјећао неки позив за тај чин, а било ми је 26 година кад сам свршио академију.

Живећи у Кијеву и опћећи непрестано само са професорима почео сам био заборављати зашто и ради чега сам дошао да слушам богословска

[49] Прилог II, 20-21.
[50] Прилог III, 28.
[51] Основни текст, 17.

предавања у академији. Намјера је била и оних, који су ме наговарали да пођем у академију, као и моја, да се ту спремим за професора у новој задарској богословији. Али кад сам видио разлику између Далмације и Русије и живота који ме чека у Далмацији, као професора, и живота који би могао имати у Русији, као професор, почео сам био смишљати, да изаберем бољи живот и да постанем професор у Русији. Кад сам ову моју мисао открио неким мојим професорима у Кијеву, они ми је одобрише, уважавајући моје средњешколско западно образовање, и моје познавање класичних и неколико западних језика, и представљајући ми, како би ја врло лако могао заузети какву катедру и у духовним академијама руским. Ово ми је годило, и ја сам се почео већ био озбиљно за то спремати. Наговарали су ме да се ја спремим за катедру црквеног права, видећи како се ја много интересујем том науком, а за такву катедру на академијама било је тада врло мало кандидата. Тада сам написао опширну критику на француско дјело: Histoire du droit byzantin (I. Mortrevil). Али кад сам ја највише о томе мислио, догоди се несрећа у мојој породици у Шибенику. Умрије ми отац, оставивши ми удову матер са двије кћери, моје сестре, у највећем сиромаштву без игдје ичега свога, а млађој ми сестри тек шест година. Ово ме потресе, јер сам ванредно љубио своју матер, којој ми се чинила света дужност да јој будем од помоћи у сиромашном животу. Писма што сам од ње добијао, у којима је вапила за мој повратак дубоко су ме дирнула, и ја напустим мисао да останем у Русији и одлучим, да чим свршим академију, одмах се повратим у Далмацију.

Чим сам положио посљедње испите у академији, послије неколико дана кренем из Кијева кући својој у Далмацију. Академија ми је дала на пут 50 рубаља, а ја сам имао пуштеђених преко 200 рубаља, тако да сам могао угодно путовати, као што је и било. На путу зауставио сам се у Черновцима, да разгледам тамошњи богословски завод, за који сам добро слушао. Разгледао сам и то и друго, али нијесам нашао, да би то било ишта боље него у Кијеву. Али нашао сам зато у свим црквеним установама западни дух, као и код свештенства, и свугдје само њемштину, тако да нијесам разумијевао, налазим ли се ја међу православним свијетом, или негдје на западу. Пошао сам из Черновица, пожаливши што сам се ту и зауставио,)[52] (али с друге стране опет мило ми је било што сам видио каква је то православна епархија, а што ми је послије послужило да пишем противу сједињења далматинске цркве са буковинском епархијом, кад је Беч хтио да се то сједињење изведе.)[53]

(Из Черновица пошао сам у Лемберг, да видим и то знаменито многовјерско мјесто, које рачунају између најљепших градова, и некада православно мјесто. Од православних у Лембергу изгубио се данас готово и траг, јер од близу 200. 000 становника има православних ту тек неколико стотина са једном сиротном црквом. Упознао сам се са православним свештеником у Лембергу, који је уједно и војни свештеник, и који ми је показао дворове римокатоличког, унијатског и јермено-католичког арцибискупа са њиховим величанственим катедралама, између којих је можда

[52] Прилог II, 21-23.
[53] Прилог III, 30.

најљепша унијатска у византијском стилу и на мјесту, које доминира сав град. Најприје Пољаци, па Аустријанци потрудише се да све православне Лембержане поунијате и тиме да их отргну од православља. Жалосну ми је слику представио онај свештеник о односу буковинског православног епископа према православнима у Галицији, које као да тај епископ хотимично оставља, да их латине и унијате.

У Лембергу (Лавову) остао сам до сутрадан пред вече, и тада кренем директно у Беч)[54] (да походим проту Рајевског. Примио ме најљубазније и радовао се, кад сам му хвалио се, како сам потпуно задовољан свим што сам у Кијеву доживио. Радовао се особито, што сам свршио академију као магистар, и обећао ми је да ће ми помоћи у свему, што би ми устребало. Посјетио сам у Бечу и наименованог епископа бококоторског Герасима Петрановића,)[55] (који је ту очекивао да се ријеши питање о времену и мјесту његове хиротоније. Љуто ми се жалио на епископа Кнежевића, који да је био крив томе одуговлачењу хиротоније. Ствар је била у овоме. У Карловцима, гдје су се дотле хиротонисали далматински епископи, била је тада митрополитска седисваканција и администратор митрополије био је пакрачки епископ Никанор Грујић. Овај епископ био је у пријатељским односима са еп. Кнежевићем, те наговорен од овога, који је хтио да пркоси Петрановићу, није хтио да са два друга епископа хиротонише Петрановића, наводећи, да то може извршити само митрополит са епископима, а не администратор митрополије. Ради тога се и одуговлачила она хиротонија, и на то ми се и жалио Петрановић. Овај Кнежевићев пркос био је, на жалост, узрок, да се послије основала она чудовиштна митрополија буковинско-далматинска, у којој епископи не разумије један другога, јер далматински епископи не знају румунски, а митрополит опет не зна српски, те зато и бива све наопако у тој сретној митрополији.)[56]

(Чекао је Петрановић још дуго, док се није установила српско-румунска митрополија,)[57] (и тада га је хиротонисао у Бечу буковински нови митрополит са владиком Кнежевићем.)[58]

(Првих дана августа стигнем напосљетку у Задар, гдје сам се зауставио два дана, да видим и чујем шта мисле сада са мном. Прије неколико дана стигао је био из Петрограда и Љубомир Вујновић, који је тамо свршио академију. Од њега дознам, да преустројена богословија у Задру већ ради од двије године, да у њој предавају прота Ђорђе Николајевић и игуман Лукијан Кундајица, задарски конзисторијски пресједници, и да ће бити учињен предлог Влади да будемо нас двојица супленти умјесто поменутих. Ово ми је исто рекао сутрадан и епископ Кнежевић, кад сам му се представио, али ми рече и то, да се боји, да ће наићи код Владе на противност, јер да смо учили у Русији. Ово ми је поновио и катихет Вујновић, али рече да он о томе већ ради

[54] Прилог V, 33-34.
[55] Прилог II, 23.
[56] Прилог V, 34-35.
[57] Прилог III, 31.
[58] Прилог II, 23.

код Владе, и нада се успјеху, јер је тадашњи земаљски намјесник барон Гавро Родић добар православни. Послије тога кренем у Шибеник, да чекам шта ће бити.

У Шибенику ме радосно дочека моја добра матер. Била је с њом млађа ми сестра Ангелина, којој је тек било осам година;)[59] (а старија сестра Јелена већ се удала била за једнога који је тада већ свештеник био.)[60] (Живјела ми је матер са млађом ћерком врло скромно и непрестано радећи за кућно издржавање. Утјешио сам је, да ће пријећи са мном у Задар, ако ме именују за професора, да заједно живимо, те да престане радити за другога да се прехрани. Ово се затијем и збило. Пазио сам је увијек као добру и честиту матер све до смрти њезине. Умрла је у дубокој старости, у 84 години живота.)[61] Био сам јој у соби кад је умирала, и издахнула је благосиљајући ме. Блажена јој била успомена и покој јој вјечни!

У Шибенику сам се већим дијелом бавио спремањем предавања, која ћу послије држати као професор у задарској богословији, у коју су се сада примали само апсолвирани гимназисти. Имао сам да у тој богословији предајем црквено право, литургику с црквеном археологијом, хуманистику и пастирско богословље, и за те сам науке сада разрађивао предавања. А морао сам сада помислити и да положим темељ свом будућем приватном животу. Требало је да ступим у свештенички чин, јер по опћој норми професор у задарској богословији мора бити свештено лице. Нико дотле није знао, ни у Карловцима ни у Кијеву, да ме спреми за свештенички чин, него сам о томе сам помислио, и испитавши себе учинило ми се да ћу моћи ипак бити добар свештеник и да ћу кадар бити одговарати дужностима свештеника. Смислим и одлучим да се оженим, те да постанем свјетовни свештеник. У Шибенику је живјела код свог ујака, богатог православног Шибенчана, Андрије Јовића, његова нетјака Софија, ћер дрнишког богатог посредника Петра (Цице) Миовића. Упознам се са овом дјевојком и заволимо се. Прије поласка мога у Задар утаначисмо, да ћемо се вјенчати, чим она уреди са оцем своје породичке односе.

Крајем октобра ја кренем из Шибеника у Задар да заузмем мјесто за сада суплента у богословији, за које сам мјесто добио био већ у Шибенику односни декрет именовања,[62] (са датумом 17. новембра 1871.)[63] Мјесто ово заузмем почетком 1871/2. школске године, заједно са Љубомиром Вујновићем, који је свршио био такође Духовну академију у Петрограду (када је из Кијева прешао био послије свршене друге школске године у Кијеву), и почнемо одмах своја предавања као супленти. Оба смо били тада свјетовњаци; и мени се особито чинило неприлично да као свјетовњак предајем ђацима, који су као клирици носили хаљине, и који ће сутра бити свештеници. Ово је мени изгледало правилно, да као што су ђаци кандидати свештенства, тако наставници тих

[59] Прилог III, 31.
[60] Прилог II, 24а.
[61] Прилог III, 31-32.
[62] Основни текст, 17-18.
[63] Прилог III, 56.

свештеничких кандидата морају бити свештеници, премда сам то сасвијем обратно у Русији видио. Али за времена, док се не оженим, мислио сам да морам служити још као свјетовњак. Овај свјетовњачки мој положај изгледао ми је још незгоднијим, кад сам морао у марту 1872. да примим и ректуру сјемеништног интерната, у којем су се питомци спремали за свој будући свештенички позив; али требало је тада да се неким начином примирим са приликама.[64]

(Ученика је у богословији било врло мало, а није још богословија ни потпуна била, јер се тада тек трећи разред отварао. Сами контигент ученика из Далмације и Боке Которске, обзиром на малобројност народа, који је састављао обе епархије, за које је богословија установлена била, није ни могао бити велик. Али то није нимало ослабило ни моју, ни мога друга Вујновића професорску ревност, јер смо добро разумијевали, да је сваки почетак тежак. Набрзо су послије почели долазити у нашу богословију младићи из других српских крајева, најприје из Босне и Херцеговине, а послије из Војводине, те је број ученика прилично порастао био, а услијед тога и настојање наше, да нам предавања буду чим боља и потпунија по дотичним предметима. Разнио се био глас да у задарској богословији предају два професора, који су се за то нарочито спремали у Русији, и то је набрзо подигло име тој богословији, на коју су сматрали сви као на добри богословски завод. Ово је побудило и мене и мога друга, да то добро име завода уздржимо и чим јаче подигнемо. Могу и данас отворено и по савјести рећи, да ни ја ни мој друг нијесмо жалили за то никаква труда. Јавио нам се мало послије у помоћ нови друг, који је такође учио у Русији, потом старобечејски прота Јован Борота, човјек спреман и ванредно ревностан као професор. Почела је била тада наша богословија да издаје и годишњи извјештај о своме раду у дотичној школској години, и у томе извјештају сваке је године један или други професор објављивао научну какву радњу, те је и тиме богословија подржавала у свијету мнијење, да се у њој озбиљно и марљиво његује богословска наука. Настојало се и да заводска библиотека чим више се множи и набављају добра богословска дјела. Благодарећи главним начином књигама из те библиотеке, ја сам могао већ првих година моје професуре развити приличну научну богословску дјелатност.)[65]

Вријеме је пролазило, и никако да вјереница моја среди своје односе са својом породицом и да је дакле могу вјенчати. Међутијем царском одлуком од 30. јуна 1872. будем именован за сталног професора богословије. Вријеме је сада крајње било да ступим у свештенички чин, и ради тога о феријама пођем у Шибеник к матери, да ту, гдје ми је она моја вјереница живјела уредим и докончам с њом ствар о женидби. Ради исте ствари пођем и у Дрниш к оцу јој; али ту наиђем на такве потешкоће, да сам одмах разумио, да ће шта повољнога бити од свега тога. Оставим нека прође још које вријеме, а у исто доба учиним да ми матер са сестром ми пријеђу из Шибеника у Задар, па да у

[64] Основни текст, 18.
[65] Прилог III, 32-33.

једној кући сви заједно живимо.[66]

(Концем првог семестра моје прве године професорске службе, понуди ми епископ Кнежевић мјесто ректора сјеменишта, у којем је било неколико слушалаца богословије, али већином су ту живјели гимназијалци, који су се спремали за богословију, од првог и до посљедњег гимназијског разреда. Између тадашњих гимназијалаца у сјеменишту био је и потоњи уредник „Српског Гласа" и народни посланик у далматинском сабору, Сава Бјелановић. Дотле ректорско је мјесто заузимао игуман Лукијан Кундајица, који је морао испустити то мјесто, јер по уставу ректор је морао да буде један професор богословије. Захвалим епископу на понуди, и нијесам хтио да прими то мјесто, прво стога, што ми се чинило неумјесним, да управитељ једног свештеничког интерната буде свјетовњак, као што сам ја тада био, а друго опет стога, што сам морао да водим ја рачуне сјеменишта, а за рачунске после био сам увијек невјешт. Мој друг Вујновић, који је тада још једини био, који је могао бити ректор, није хтио за то ни да чује, и послије дугог отезања и да се не стварају неприлике, ја будем морално присиљен да примим ту ректуру, ако и са највећом зловољом. Посао надзиратеља дјеце био ми је ужасно несносан и отимао ми је вријеме да се бавим оним, за што сам се спремао, нити се подударао са мојим научним позивом. Још несносније ми је било баратати са туђим новцем, а нијесам знао да састављам рачуне, како се то захтјевало. За ово посљедње помагао ми је у почетку бивши ректор Кундајица, који ми је концем сваког семестра приређивао рачуне, а послије ми је то чинио редовно један рачунарски чиновник са Намјесништва. Ову ректорску моју муку морао сам послије да за неколико година мучим, али увијек на силу и зловољно, и јер није било професора калуђера, који би ме замијенио, а епископ Кнежевић није хтио ни да чује, да би могао бити ректор који професор свјетовни свештеник, каквих је послије било.)[67]

(Са суплентском платом тешко ми је било у почетку живјети, јер је износила свега около 50 форинти мјесечно, и зато смо ја и мој друг Вујновић непрестано молили да би постали прави професори, јер би бар тада имали мјесечно 70 форинти (а нормална је плата правог професора била тада од 840 форинти годишње). Али ту је и запело. Запело је код Владе, јер смо нас двојица учили у Русији, и дакле по томе не доста поуздани Аустријанци. Владика Кнежевић много се за наше питање заузимао и многа разјашњавања морао да даје Влади. Заложио се био за нашу ствар и сам тадашњи намјесник далматински барон Родић код министарства у Бечу, и тек послије дугог дописивања, на посљетку у јулу 1872. именују мене и Вујновића за сталне професоре. Држали су нас послије увијек на оку, и пазило се на нашу кореспонденцију, коју смо водили са појединим нашим академијским друговима у Русији. Мени се замјерало чак и то, што сам наређивао у Русији разне богословске књиге и примао руске богословске часописе. За вријеме намјесниковања барона Стевана Јовановића, пошто је већ прије мој друг

[66] Основни текст, 18-19.
[67] Прилог III, 33-34.

Вујновић био пенсионован, далматинско Намјесништво потражило је од владике Кнежевића мој „curriculum vitae" и запитан је био, да ли је у државном интересу, да ја останем и даље у професорској служби, обзиром на мој одгој у Русији и на моју кореспонденцију са разним Русима, особито са генералом Курјејевим и са протопрезвитером Јанишевим. Владика Кнежевић поступио је тада као отац ми. Дао је мени да напишем одговор, који је барону Јовановићу могло само на поуку да послужи.)[68]

(Друге године моје професорске службе ступио сам први пут на поље јавнога рада. У почетку 1873. године јављено је било епископу Кнежевићу, да је далматинска епархија одцјепљена била од Карловачке митрополије и потчињена новоустановљеној тада Буковинској митрополији. Ово је учињено било, а да Кнежевић о томе није ништа знао, те он одлучи протестовати. Позове мене к себи и повјери ми да напишем протест, који ће он поднијети Бечкој Влади. Важна порука, коју сам ја сматрао за себе особито часном. Радо примим ту поруку и прионем одмах на посао. Радио сам неколико недјеља, и почетком марта донио сам епископу већ готову радњу. Допала му се и одмах је даде преписивати, те пошаље у Беч; уједно пријепис те радње, односно протеста, пошаље у Карловце администратору патријаршије, пакрачком епископу Никанору Грујићу, који у односном писму епископу Кнежевићу похвали његов поступак, исто и текст самога протеста. Писмо Грујићево дао је епископ и мени да га прочитам. Питање ово о потчињењу Далмације далекој иноплеменој Буковини изазвало је било велико негодовање код свих православних Далматинаца, а мене је оно особито интересовало, јер сам ја за епископа Кнежевића састављао сву компликовану и дугу његову кореспонденцију са Владом. Знало се у јавности да ја то радим, те ме почеше са свих страна побуђивати, да би ја написао и објавио штампом тај догађај, да би се могао народ и свештенство оријентовати о ствари. Одазовем се тој општој жељи православних Далматинаца, и узевши за подлогу онај протест епископа Кнежевића, напишем на брзу руку, јер је напетост била велика, једну књижицу, коју одмах и наштампам у Задру са насловом: „Историјско-канонички поглед на установљење нове српско-румунске митрополије". Књига ова била је код Срба добро примљена и похваљена смјелост њеног аутора. Влада јој је замјерила, али у јавности нашла је за мудро ништа не казати противу ње. Ово је била прва моја научна радња, која је изашла у засебној књизи, а која ме је осоколила да се послије, готово без престанка, па и до данашњега дана бавим научним питањем у јавности.)[69]

(Наступила је 1873. година, знаменита у мојем животу. Морао сам се већ одлучити, шта да буде са мојим приватним животом, а био сам већ стални професор богословије. На ово ме особито често нукао владика Кнежевић, коме су многи, а и намјесник Родић замјерао, што је један свјетовњак ректор сјеменишта будућих свештеника. Ректор сам морао да останем, јер није било другога за то мјесто, те сам морао или да се запопим, или да се закалуђерим.)[70]

[68] Прилог II, 24д.
[69] Прилог III, 35-36.
[70] Прилог II, 25.

Писање оног мог протеста, састављање и штампање ове моје књиге толико ме заузело било у тој (1873.) години, да сам ја готово и заборавио био да имам у Шибенику вјереницу и да се имам женити, како би могао тада запопити се. У јесен пишем у Дрниш дјевојчином оцу да ми јави је ли уредио са својом ћери односна питања, јер да ја не намјеравам више одуговлачити ову ствар. Тај ми је господин тада одговорио на такав начин, да сам ја истог часа, кад сам прочитао његово писмо, одлучио пресјећи сваки даљи однос с њим и његовом ћери. Настојало се послије и из Дрниша и из Шибеника одвратити ме од те одлуке; али ја сам остао непомичан. Мало времена послије ријешим закалуђерити се, и то свечано објавим на Никољдан еп. Кнежевићу.[71] (Обрадује то владику и упути ме да пођем у манастир Крку и да ту примим чин, па да ће ме о Божићу ођаконити. Спремао сам се да пођем у Крку, али ми тадашњи архимандрит крчки Јеротеј Ковачевић, који ме није волио, не знам зашто, почео стављати разне сметње, и то стога, како ми казиваху, да ме одбије од калуђерства, како му не би с временом чинио конкуренцију као калуђер, кад би се имао постављати нови далматински владика. Изаберем зато манастир Драговић, чије ме братство одмах прими. На Бадњи дан изврши у Задру у цркви св. Илије нада мном обред одјејанија раси архимандрит Чурлић, назвавши ме Никодим, умјесто мог дотадашњег имена Никола, а сутрадан на Божић владика Кнежевић рукоположи ме за ђакона,)[72] а на Богојављење већ одликује ме црвеним појасом, а о Ускрсу протођаконством.[73]

(Озбиљно сам узео ректорску службу, и дуго сам се мучио док сам уредио завод по обрасцу бољих сличних завода. Главни образац био ми је завод у Черновцима, који сам посебно проучио, задржавши се, на повратку из Кијева, пет дана у Черновцима. Морао сам се борити са разним предрасудама бивше клирикалне школе задарске, али сам ипак успио у задатку, и положио сам чврст темељ устројству и богословског завода и скопчанога с њим интерната (сјеменишта), оном устројству, које се затијем увијек и задржало.

Да сам много и много, одмах из самога почетка моје професорске службе, радио о науци, особито о предметима које сам ђацима предавао, о томе не треба ни говорити. Кијевска академија учинила је да заволим богословску науку, и та љубав к науци увијек је само јачом постајала. Доказују то моје штампане радње, које су у додатку овим биљешкама приведене у хронолошком попису.)[74]

Назвао сам горе знаменитом за себе 1873. годину, и то стога што сам ријешио велико питање мог будућег живота, поставши свештеником, и што сам те године учинио први покушај на књижевном црквеном пољу. Сада сам миран био, и могао сам се слободно и спокојно бавити професуром у богословији, а у слободно вријеме бавити се и књигом и писати што за јавност. Имао сам приличан већ број научних књига, а сада сам почео

[71] Основни текст, 20.
[72] Прилог II, 25-26.
[73] Основни текст, 20.
[74] Прилог IV, 8-9.

набављати и других, и то нијесам пропустио да чиним све до данашњега дана, не жалећи никада новаца за добре књиге. Читао сам те књиге много, и тежио сам да из њих допуним оно богословског опћег знања, што сам у академији добио. Особиту сам пажњу обраћао на правничку уопће и црквено-правничку напосе литературу, да би што више знања добио по тој струци. Знао сам остати са књигом у руци и оловком за биљежење до два и три сата по поноћи. По природи сам много радишан и труду на књизи ја такорећи не познајем граница. А ово је сигурно узрок, што сам увијек физички слаб био, и никада нијесам могао да ојачам у тијелу; премда овоме је много допринијела и раздражљива нарав моја, која чини да се жестим и љутим и за најмању ствар, а већ људска злоба и људска завист знала је чинити, да ми се моја урођена раздраженост само увијек множи.

Кад је у неколико скинуто било са дневнога реда питање оно о потчињењу далматинске цркве Буковини, којим сам се морао много бавити, заинтересовало ме је у 1874. години старокатоличко питање у Њемачкој, које је важно тада било постало за мене, јер се тицало да се ти старокатолици здруже са православном црквом; важно за мене питање, јер сам одгојио био већ дотле у себи велику оданост према православној вјери и цркви, имао сам дубоко увјерење да је та вјера једина између осталих хришћанских конфесија, која је најчистије сачувала Христову науку, а знао сам и то, колико је православна црква морала кроз вијекове да претрпи од Латина, и колико и данас она од њих трпи особито у Аустрији, гдје отворено и без зазора на њу непрестано нападају и на све оне, који јој припадају. Оданост ту моју према православној вјери и цркви потхрањивала је дивља интолеранција далматинског римокатоличког свештенства наспрам православних, и иста интолеранција изазвала је код мене готовост да сваки час станем на одбрану православља, а и да Латинима повратим мило за драго, кад ми се год згода пружила. Сада у старокатоличком покрету ја сам видио, да се старокатолици обраћају и православним богословима, а да би се сложили у вјери и заједнички радили противу Рима и његових непрестаних покушаја прозелитизма, те сам зато живо се заинтересовао за тај старокатолички покрет; а ово тијем више, што сам још у Кијеву као слушалац академије почео био марљиво пратити рад ватиканскога сабора, који ће прогласити догмат о папиној непогрјешивости, а који догмат је и изазвао старокатолички покрет. Пратио сам марљиво све што глава тога покрета, Делингер, ради и како спрема за слиједећу годину конференцију једну у Бону, на коју имају бити позвани и православни богослови, и на којој би се имао утаначити, како би се извело вјерско сједињење између старокатолика, англиканаца и православних. Ступио сам био тада у непосредну кореспонденцију са Овербеком у Cambridgetown, који је примио био православну вјеру и штампао неколико књига о сједињењу англиканске цркве са православном; тако исто и са протојерејем Јанишевим, ректором петроградске духовне академије, за којега читао сам био у периодичним часописима, да се живо заузимао за старокатоличко питање. Ова двојица, Овербек и Јанишев, љубазно се одазваше мојим писмима, и кад сам дознао, да ће се у августу дојдуће године

састати у Бону она конференција, одлучим да и ја тамо пођем, а међутијем почео сам био изучавати она питања, која ће се на конференцији расправљати, а о чему ме је Овербек подробно својим писмима извјештавао.

У априлу слиједеће (1875.) године дошао је у Далмацију цар Франц Јосиф I да је походи. Улучимо ову прилику нас три тадашња професора (ја, Вујновић и Јован Борота) да потражимо на аудијенцији код Цара да би нам се повисила професорска плата од 840 форинти годишње, коју смо тада примали и с којом се није могло према положају свом живјети. Будемо на аудијенцији код Цара ја и Борота, и резултатом је тога било, да су нам послије неколико мјесеци повисили плате.

Почетком августа 1875. године пођем из Задра у Бон на ону конференцију за сједињење цркава. Путовао сам на Трст, Беч, Минхен, у којим сам се мјестима зауставио по два дана, а у Штутгарту, Штрасбургу и Франкфурту по један дан, прије него што ћу доћи у Бон. У Бечу сам из новина дознао да је ту неки архимандрит Сава из Србије на путу у Бон. Хтио сам га наћи, па да заједно путујемо. Не знајући гдје стануje, пођем у гостионицу „Zum goldenen Lamm” да распитам ту кога од свите кнеза Србије Милана, који је тада боравио у Бечу, неће ли ми знати да кажу, гдје би нашао оног архимандрита; али рекоше ми да је јутрос (5. августа по западном календару) отпутовао из Беча. Сутрадан пођем опет у ону гостионицу да упознам др Владана Ђорђевића, који је био у кнежевој свити, и за којега сам знао, као за уредника ваљевског књижевног часописа „Отаџбина”, коју сам у Задру примао и марљиво читао. Затекао сам у гостионици Владана, и с њим сам провео један добар сат времена у разговору, највише о политичким приликама у Србији, што није ме баш тако много занимало. Произвео је на мене овај господин најљепши утисак, и замолио ме да му пишем из Далмације у Биоград.

У Бон сам стигао уочи дана кад ће први састанак конференције бити. Одмах сам потражио и нашао Овербека, од којега сам желио да будем обавјештен о лицима, која су на конференцију дошла и о томе како ће се радити. Прими ме овај честити господин са узкликом: „Ево нам друга из отаџбине св. Јеронима”. Информисао ме је потанко о свему што ми је требало, и био ми је неразлучни друг за све вријеме што сам провео у Бону. Дознао сам да нас православних, који ћемо учествовати у конференцијама, има 22, и то: архиепископ Ликургос од Сире и Теноса; из Румунске епископ Мелхиседек измаилски и умировљени епископ Генадије; архимандрит Врieниос, архимандрит Анастасијадес и ђакон Вафидис из Цариграда; архимандрит Сава из Биограда; из Петрограда: протојереј Јанишев, професор Осинин, државни савјетник Филипов и пуковник Кирјејев; из Москве државни тајник Сукотин; из Атине професор Дамалас и професор Росис; из Кијева професор Модестов; из Висбадена протојереј Тачалов; из Маћедоније ректор семинарије Марулис; професор Евтахијас из Грчке; професор Јовановић из Румунске; Овербек из Cambridgetowna; барон Цвирлаји из Geisenheim (ова двојица од мало година тек пређоше у православну вјеру), и ја из Далмације. Дознао сам тако исто, да главно питање, о којем ће се расправљати на конференцијама, то је питање „о исхођењу Духа Св.”.

Свега је било 99 учесника на конференцијама, и то: њемачких старокатолика 18, протестаната из Њемачке 7, из Енглеске 44, све англиканци, из Америке 7, из Француске 1, и нас 22 православна. Од старокатолика главни су били: епископ Reinkens, проф. Dölinger, проф. Knoodt, проф. Langen, проф. Reusc и парох Herzog. Предсједник у конференцијама био је увијек Делингер, а предсједник на нашим састанцима пред конференцијама био је архиепископ Ликургос.

На јавним конференцијама говорили су од православних само они, које би ми на састанку одредили; а на нашим састанцима много сам и ја говорио, јер питање „о исхођењу Духа Светога" по православном учењу добро сам познавао из књиге архиеп. Инокентија „Обличитељноје богословие", коју сам ваљда сву напамет знао. Сјећам се, да се чак на мене на једном састанку мало и наљутио архиеп. Ликургос, кад сам ја непрестано наводио Инокентијеву књигу (коју сам са собом био понио из Задра), и кад нијесам никако хтио да ми православии усвојимо оно Дамаскиново, да Дух Свети исходи од Оца кроз Сина. Сви остали чланови нашег састанка били су да се то усвоји, и наравно ја сам морао покорити се већини.

Послије дугих говора и препирака, на посљетку на четвртој свечаној конференцији 16. августа били су усвојени од старокатолика, англиканаца и оно неколико протестаната слиједећи утаначени на нашем састанку тезиси о исхођењу Духа Светога:

1. Ми сви примамо она догматичка опредјељења, која су утврђена старом нераздјељеном црквом.
2. Ми сви сагласни смо у томе, да додатак Filioque у символу није извршен на правилни црквени начин.
3. Ми сви примамо оно учење о исхођењу Духа Светога, како је оно изложено у списима св. отаца нераздјељене цркве.
4. Ми сви одбацујемо учење, по којем би се имала примати и признавати у Св. Тројици два почетка.

Посебно пак, ми сви примамо учење св. Јована Дамаскина, како је то учење изражено у слиједећим тачкама, у смислу учења старе нераздјељене цркве:

а) Св. Дух исходи од Оца, као из почетка, узрока и извора божанства.
б) Св. Дух не исходи од Сина, јер је у божанству само један почетак и један узрок, из којег је све што је у божанству.
в) Св. Дух исходи од Оца кроз Сина.
г) Св. Дух је слика Сина, слика Оца, исходећи од Оца и почивајући у Сину.
д) Св. Дух представља посредовање између Оца и Сина и кроз Сина је сједињење са Оцем...[75]

---

[75] Основни текст, 20-27.

(Задатак је конференције био, да би се нашао начин, како би се сјединили са православном црквом старокатолици и англиканци, а евентуално и протестанти разних конфесија. Ја сам живо пратио ток расправљања о појединим питањима догматичким, у којима се данашња хришћанска вјероисповједања разликују, а неколико пута сам узимао ријеч у тим расправама и доказивао правилност учења православне цркве и како она не смије ни под који начин у ничему одступити од догматичких опредјељења васељенских сабора нераздјељене цркве. Одобравали су и старокатолици и анликанци моја разлагања, али су остајали ипак непомични у својим вјерским учењима. Једино гдје смо сви сложни били, то је у питању о примату римског папе, који су примат јурисдикције сви порицали. Опћи утисак за мене од свега онога што се говорило и расправљало на конференцији је био, да од свега овог покушаја сједињења старокатолика и англиканаца неће бити ништа, или бар врло касно. На овој бонској конференцији упознао сам се изближе са многим одличним богословима из Русије, Цариграда и Атине, а и са многим старокатоличким и англиканским богословима. Задржао сам послије то познанство кроз писма са Делингером, Рајнкенгом, Овербеком, Латеном, Вријенијосом, Дамаласом, Засисем, Јанишевим и Кирјејевским.)[76]

Ове (1875.) године ступио сам у кореспонденцију са два универзитетска професора: професором др Јосеф Зхисхман из Беча и др Луком Марјановићем из Загреба, оба професори црквенога права. Овај посљедњи обратио ми се писмом помоћи, да га упутим по чему и по каквим помоћним књигама ја предајем црквено право у задарском богословском заводу. Дуго је година трајала моја кореспонденција са овим професором, Марјановићем, који је десетак година кашње био један од првих, који ме је побудио да напишем и издам своје „Црквено право”. Овај господин много се заузимао за распачавање мојих разних радња по црквеном праву, и он је тако љубазан био упутити ме како ћу добити разна законска наређења, која се тичу цркве у Хрватској.

Али најдрагоцјенија је за мене била кореспонденција са професором Чижманом, с којим сам се послије у Бечу неколико пута састајао и с њим склопио искрено пријатељство. При свима мојим радњама по црквеном праву увијек сам се ја обраћао њему за савјет и подносао му на одобрење план сваке радње коју сам хтио издати. Штедар ми је увијек био у пружању добрих његових савјета и упућивању на изворе црквеног права, које ја случајно нијесам познавао. Али он се и мени обраћао за савјет, кад је требало да шта изради за Владу, а по питањима наше цркве. Тако је било, кад је морао исказати своје суђење о нацрту конзисторијског посланика за Сарајево, у који нацрт тадашњи сарајевски митрополит Косановић (1883.) ставио је био да се признаје и „право патроната” у сарајевској епархији. Исто тако Чижман ми се обраћао за податке, кад је састављао нацрт синодског устава буковинско-далматинске митрополије. Кад сам послије био с њим у Бечу правдао ми се, зашто није могао усвојити мој предлог, да у синодски устав уђе, да Влада

[76] Прилог IV, 9-10.

мора саслушати чланове синода прије него што предложи Цару ради именованна новог архијереја на упражњену катедру. Додао ми је уосталом тада, да је баш по мојем предлогу усвојио и Цару поднио на одобрење оно, да синодски закључци, који нијесу карактера административног извршни су по себи, без потребе да их Цар потврђује. Са Чижманом остао сам у тијесним пријатељским односима све до његове смрти; и многа његова драгоцјена писма, што ми је писао, чувам их данас као светињу.

Свршио сам ову за мене важну 1875. годину тијем што ме је на Божић епископ Кнежевић рукоположио у задарској цркви св. Илије за јеромонаха, и то на моју изричну о томе молбу.

Слиједеће три године провео сам без икаквог важнијег догађаја, учећи већим дијелом за себе и допуњујући оне основе знања по црквеном праву, којима сам у академији положио темељ. Морао сам много учити и то главним начином западну стручну литературу, која ми је мало дотле позната била, јер све што сам до тога доба знао, знао сам само по руским књигама. Тада сам почео писати и издавати тумачења канона православне цркве, која су учинила да ми је послије Черновицки универзитет даровао титул почасног доктора богословије.

Наступила је и 1879. година, за мене бурна година. Сасвијем противу моје воље уплели су ме били моји пријатељи и у српске политичке послове на Приморју, а највише мој друг у богословији проф. Вујновић, који је сав само политиком и живио. Још од 1874. године почео сам се био и ја тим пословима интересовати, и кроз даље године помагао сам колико сам могао поменутом својем другу у томе, али никада не заборављајући свој главни позив. Према живој и ватреној нарави својој улазио сам ја у те послове по кад кад са доста жестине. Од више година далматински су Хрвати почели били непријатељски се односити наспрам далматинских Срба, који су им дали живота и помогли да се оснује „Народна странка", и ти Хрвати су до тога дошли били да поричу далмат. Србима њихову националну индивидуалност. Проф. Вујновић, др Лазо Томановић и поједини други одлучише сакупити у једној мисли све приморске Србе и енергично радити да се оснује самостална политичка српска странка на Приморју. У томе хтјели су да им и ја помажем, и ја им се нијесам опро. Почело се састанцима у главним приморским и загорским мјестима, гдје је већина Срба била, а такође и са чланцима у разним српским политичким листовима. Устали су противу нашег тог покрета хрватски листови, а на челу им задарски „Народни лист". Уз Хрвате стао је тада и српски протојереј Јован Сундечић, који нас је напао у једном чланку у „Нар. листу", инсинуирајући, што су два професора православне богословије у том покрету, као да ми хоћемо да оснујемо „црквено-српску странку" у Далмацији.[77] (Послије овог Сундечићевог чланка, устали су противу мене не само далматински Хрвати, него и многи далматински Срби, јер као да ја тијем подривам српско-хрватску слогу. Противу ове слоге ја нијесам никада био, него сам устајао противу оних далматинских Хрвата, који су порицали

[77] Основни текст, 29-32.

Србима у Далмацији њихову националну индивидуалност. Обрану ове своје мисли ја сам у то вријеме исписао и штампао у новосадској „Застави" и у цетинском „Гласу Црногораца" неколико политичких чланака. Главни су ово:
1) Црквено-српска странка у Далмацији,
2) Српски заступници на далматинском сабору,
3) Поглед на најновије политичке догађаје у Далмацији,
4) Узорци и тежње српског покрета у Далмацији,
5) Српски старосједиоци у Далмацији,
6) Небратско поступање Хрвата према Србима у Далмацији,
7) Срби у Далмацији нијесу „на врби свирала", као што би то хтио дон Михо (Павлиновић) и
8) Да кажемо отворено шта хоћемо ми Срби у Далмацији.

Сви ови чланци били су оштро написани, онако како је то одговарало мом сангуистичком темпераменту, и изазвали су, као што је природно било, оштре нападаје на мене у хрватској политичкој штампи, и створили ми ного непријатеља међу Хрватима у Далмацији, и тако исто и међу многим далматинским Србима који се нијесу могли ослободити старога пријатељства са хрватским политичким вођама. Кад сам се ја послије повукао са политичког апоља, Хрвати су заборавили моју политичку полемику са њима, али нијесу заборавили далматински неки Срби, што сам их јавно осуђивао за њихов слаби српски патриотизам, и притајено у нека времена, били су према мени послије увијек непријатељски расположени, тако да, чим би им се указала прилика, они су непријатељски противу мене и радили. Ово моје истицање у политици у одбрану српства изазвало је завидност и код неких виђенијих православних свештеника у Далмацији, мислећи да им ја тијем поткопавам њихову популарност у Далмацији и свештенству, те да им тијем могу тобоже ја шкодити у њиховој јерархијској каријери. Ово је био повод што су се ти свештеници сложили са оним незадовољним са мном далматинским Србима, и заједно с њима послије поступали непријатељски противу мене. Видио сам ја ово и разумио још тада, и ово ме је много озловољило, те сам од један пут прекинуо све са политиком и почео се опет бавити својом богословском науком, с којом се послије нијесам престао бавити никада.)[78]

Одлучни рад поменутих далматинских српских политичких коловођа показао се при изборима на Царевинско вијеће љетом 1879, кад одлучише да осујете у Буковици избор тадашњега вође хрватске странке у Далмацији др Миха Клаића за заступника у Царевинском вијећу у Бечу; и да умјесто њега буде изабрано лице, које ће признавати име и националну српску индивидуалност на Приморју. Уз поменуте српске коловође био сам наравно и ја. Сакупљени су били сви бирачки гласови за др Г. Иванића, те је овај био и изабран за заступника, а Клаић изгубио свој дотадашњи заступнички мандат у Далмацији.

Одмах послије овога буде одлучено да се оснује и издаје у Задру један српски лист, као орган приморских Срба. Ради тога крене по сјеверној

[78] Прилог IV, 10-11.

Далмацији проф. Вујновић да купи акције за тај лист, и ја кренем са истом задаћом у Дубровник и Боку Которску. И сјајно смо у томе успјели, јер смо за неколико недјеља сакупили преко 8. 000 форинти. На односном састанку у Задру исте године у јесен буде утаначен програм листа, који се имао звати „Српски лист", и који је фактично почетком слиједеће године почео одмах и да излази у Задру под уредништвом Саве Бјелановића. Кад је то свршено било, ја се нијесам више непосредно пачао у политичке послове Далмације.

Исте ове 1879. догодило се пенсионовање архиепископа, митрополита и патријарха српског Прокопија Ивачковића. Овај догађај био је врло замашан и узбудио сав српски народ у бившој Војводини. Уредништво новосадске „Заставе" замоли ме, да би ја оцијенио овај догађај са канонског гледишта, јер да тамошњи народни вође намјеравају поднијети Цару протест противу истог догађаја. Питање је било врло интересантно за мене, који сам се бавио црквеним правом, те напишем у новембру или децембру исте године доста опширну радњу о том питању и пошаљем је у Нови Сад. Захвалили су ми за то, и у њемачком пријеводу то поднесоше уз мотивацију протеста са националног и автономно-црквеног погледа Цару, али, као што се могло предвидјети, без икаквог резултата. Кад сам се послије двије године састао у Бечу са Чижманом, кад се радило да епископ бачки Герман Анђелић постане патријархом, запитао ме је Чижман са осмијехом на лицу, да ли ми је познато оно разлагање са канонскога гледишта пенсионирања Ивачковића, што су уз протест Цару поднијели народни вође из Војводине. Отворено сам му одговорио, да ми је оно не само познато, него да сам ја то саставио. Похвалио је работу ону моју додавши да му је жао само што је била узалудна, јер post factum. Ту своју работу, mutatis mutandis, ја сам одмах тада наштампао као коментар 9. канона III васељенског сабора у издању своје радње „Правила православне цркве с тумачењима" што је у Панчеву изилазило. Архимандрит гргетешки, Иларион Руварац, мој добри пријатељ и мудри свагда савјетник, а некада мој учитељ у карловачкој богословији, кад је прочитао онај мој коментар поменутога канона, одмах ми је писао и захвалио ми. Али, као што је у нарави његовој било да каже отворено све што му је на срцу, у истоме писму укорио ме је за оно панчевачко издање, што сам у истоме ставио историју дотичних сабора, која да у канонске коментаре не спада, „јер шта се Вас, као каноничара, тичу догмати вере и сви они ересиархи и еретици, ради којих су имали да ломе главу бедни они наши свети оци?", такву ми је у истом писму лекцију Руварац очитао о оном мом издању. И ову сам његову лекцију, као и све друго што је од њега долазило (а писама његових имам безбројну количину) примио са благодарношћу и баталио послије на свагда мучно састављање историје разних сабора.

И још једна работа задала ми је и главобоље и посла у овој фамозној 1879. години. Закавгала се такорећи до ножева два тадашња редовна предсједника задарске конзисторије: игуман Лукијан Кундајица и протојереј Ђорђе Николајевић, ко од њих двојице има право на неких чини ми се 100 или 200 форинти годишње, што је повишено било у плати конзисторијског предсједника. А обојица бијаху такови циције, да сличних ја нијесам у животу

свом видио. Гањали су се писменим представкама својим и код владике и код Намјесништва и код министарства, доказујући игуман, да он има на оне форинте право, јер је калуђерство старије од свјетовног свештенства, а протојереј опет, да он има право, јер да је старије свјетовно свештенство од калуђерства. И ту своју кавгу ради оних форинти пренесоше на све свештенство у епархији, тако да се ради те глупе работе посвађаше свјетовни свештеници са калуђерима у цијелој епархији и почеше сваки за себе доказивати да су они старији а не други. Николајевић је у кавги тој изгубио, јер је Влада одредила да Кундајици иду оне форинте ради тога што је овај заузимао по устројству конзисторијском друго мјесто у конзисторији, а Николајевић треће. И постаде сада Николајевић мартир од калуђерске објести. Ја сам се смијао у почетку тој кавги ради форинти, али ме је згодило кад сам видио, да су се почели свађати и грдити један другога калуђери и попови, гдје би се год два срела, чак на улицама; а ово тијем јаче, кад сам видио, да је свој мартирски положај Николајевић изнио у штампи у једној брошури, казујући свијету како у Далмацији калуђери гоне попове, али не спомињући да све то гоњење састоји се искључиво у томе, што није он добио оних 100 или 200 форинти више на годину. Кад сам прочитао ону Николајевићеву брошуру, нијесам могао да се уздржим, а да му ја не одговорим штампом. И напишем тада и издам књигу са насловом „Достојанства у православној цркви". Кавга је она калуђерско-поповска скоро у осталом свршила, јер Николајевић је пошао затијем у Сарајево, да он, велики поп и мрзац калуђера, постане тамо архимандрит и да на главу метне мрску му камилавку!

Мени је донијела лично она моја књига ту хасну, што је Савјет Кијевске духовне академије признао ону књигу за добру магистарску дисертацију, а петроградски Синод послао ми је за то златни магистарски крст.[79] (Почео сам од 1878. године интензивно радити на науци, и за двије године издао сам три радње, које су ми стекле име у научном свијету. Услијед тих радња Кијевска духовна академија признала ме је магистром богословља и даровала ми златни магистарски крст, а Черновицки универзитет даровао ми је наслов почасног доктора богословије. Овај мој рад на научном пољу уважио је и мој тадашњи владика, Стеван Кнежевић, и произвео ме је за архимандрита (1880.).

Све ово, колико је мени лично годило и подстрекавало ме на даљи научни рад, толико је у исто вријеме ово узбудило ужасну завист код појединих далматинских свештеника противу мене, исто тако и код оних далматинских Срба који ме никада нијесу могли заборавити што сам их јавно жигосао за никакав њихов патриотизам српски и за полутанство њихово у народним осјећањима. Ко су били поименце ти далматински свештеници, који су против мене тада били, и они разни далматински Срби, ја нећу овдје ни да спомињем, јер не заслужују да им ја ни име забиљежим у овим мојим мемуарима. На челу првих био је архимандрит ман. Крке Јеротеј Ковачевић, који је мрзио владику Кнежевића и непрестано роварио противу њега, и који је ради моје

[79] Основни текст, 31-33.

привржености истоме владици и што је сматрао да сам му конкурент за евентуалну вакантну епископску столицу, мрзио из дна душе и мене, и ту мржњу он је знао својим опћепознатим лукавством усадити и у многе свештенике и многе свјетовњаке, који су му сљепачки вјеровали. Сав овај свијет ја нијесам презирао, јер нијесу били достојни ни мога презира, него сам их просто игнорирао, као да за мене и не постоје, и продужавао сам радити на књизи, увјерен да ћу тијем најбоље постидјети свакога онога, којему мило бјеше тада да ме подмукло или јавно клевета и напада. А згодна ми се прилика тада за то показала такозваним „Славенским ходочашћем у Рим”, кад су Хрвати пошли да захвале папи, што је он тобоже признао за свеце словенске апостоле Кирила и Методија. Приликом тога „ходочашћа”, или боље, услијед односне папине енциклике „Grande Munus” од 30. септембра 1880, већина латинских бискупа наших крајева, а на челу им ђаковачки бискуп Јосип Јурај Штросмајер, издали су били посланице позивајући вјернике своје на „ходочашће”, али уједно нападајући на православну вјеру и цркву. Ја сам све ово марљиво пратио, и жестили су ме нападаји на моју вјеру, и одлучим се на дјело у одбрану православља.)[80]

Још тада кад је та папина енциклика изишла, и кад сам је прочитао, узбудила се била у мени воља, да се у јавности на њу осврнем и да упозорим на њу православне јужне Словене, посебно Србе. Пошаље ми међутијем из Цариграда мој стари зналац још од Бонске конференције, тада архимандрит, а сада већ митрополит никодимијски Филотеј Вријениос, своју критику на исту енциклику. Ступио сам тада у дописивање са Вријениосом, и мало по мало свега ме обузела мисао о тој енциклики, тако да сам већ почео био чинити биљешке, како би издао и ја што о њој. Док сам на томе радио добијем поменуту Штросмајерову посланицу, и наравно, какав сам био жустар по нарави, ето мени сада новога посла. Није било доста тога, него ето ми из Котора писмо од мог пријатеља старог, који ме је волио као сина, и који ме је кроз све даље вријеме увијек пазио и добре ми савјете давао, а то је которски епископ Герасим Петрановић. Уз то своје писмо шаље ми епископ Петрановић у рукопису ускршњу посланицу, коју је он саставио поводом оне Штросмајерове посланице, и у којој упозорује свештенство и паству своју на вјерност православној вјери и цркви и да се чувају од унијатске напасти, и моли ме да тај рукопис прегледам, па да му га повратим, да своју посланицу наштампа. Какво сам одушевљено писмо тада написао Петрановићу, повраћајући му онај рукопис, тога се и данас још сјећам. И о Ускрсу 1881. изишла је из штампе Петрановићева посланица. Послије Ускрса пођем код свог епископа Стевана Кнежевића и наговорим га да би морао и он издати једну сличну посланицу о истом предмету, као еп. Петрановић. У питањима вјере био је Кнежевић не само чврст као литица, него могао би рећи чак и фанатичан, особито кад би му се споменула унија. А у томе духу и мене је васпитао, јер сам уз њега многе године провео. Одмах Кнежевић пристане на мој предлог, и пошто је он тада био већ старац од 75 година, повјери мени да

---

[80] Прилог IV, 12-13.

му односну посланицу саставим и да ће је он радо потписати и издати. Пристанем, и утаначимо да ће он издати ту посланицу штампану на Духове исте године. На неколико дана пред Духове јавим Кнежевићу да сам готов са посланицом, и позове ме по подне да дођем да му је читам. Сјећам се још сада старчева лица, кад сам му читао рукопис. Очи су му сијевале од задовољства као у младића. Кад сам свршио читање рече ми: „Синко, Бог те живио!" и нареди ми да могу одмах штампати посланицу. Уочи Духова посланица је већ послана била свему свештенству да је сваки свештеник у својој цркви прочита са олтара на сами празник. Са ванредним одушевљењем примило је свештенство и народ ту посланицу, а свједоче то све оне адресе које су затијем стигле еп. Кнежевићу од свега свештенства, и које сам адресе ја послије све наштампао и свијету објавио, како мисли православна Далмација о својој светој вјери.

О овим посланицама: Петрановићевој и Кнежевићевој одмах се позабавила римокатоличка штампа, а професор задарске римокатоличке богословије Антун Франки издао је књижицу противу тих посланица наших владика. Све ово ја сам послије прибиљежио и, као што је познато, штампао, нека се зна и памти. Али нијесам могао ја да останем на миру при тој опћој забуни, што изазваше с једне стране папина енциклика и Штросмајерова посланица, а с друге ове посланице наших владика. Него прионем и до децембра исте 1881. године издам моју књигу „Словенски апостол и Кирил и Методије и истина православља". Читаву буру изазвала је код римокатолика ова књига моја, а не знам која римокатоличка новина, особито хрватска, није ме тада напала и изгрдила, али ипак не онако, као што ће ме послије грдити и псовати и ружити Срби, а о чему ћу ја већ у својим биљешкама споменути, кад дође ред на ово. Најгоре ме тада напао и изгрдио онај исти проф. Антун Франки; и кад није ништа могао да каже противу истина, које сам ја у својој књизи истакао, он је ударио на моју личност, да би ме пред свијетом омаловажио и приказао немирњаком.[81]

(Захвалише ми за ово оба наши владике, и Кнежевић и Петрановић. А чинило ми се, да на такву захвалност имам право и од стране далматинског православног свештенства и од православних далматинских Срба. Али сам се преварио. Преда мном су као одобравали моју радњу, а иза леђа ми тумачили ту исту радњу непријатељски за мене, и из свега сам видио ужасну ненавидност, коју поједини нијесу знали ни да барем прикрију. Кад је поменути професор Франки напао у штампи моју књигу, архимандрит Ковачевић није могао да сакрије своју радост ради тога нападаја, те ми је на фини дакако начин једном у лице реко, да у неким мјестима своје критике Франки је имао право, и наравно ја криво.

Послије тога доба живио сам сасвијем повучено, и радио сам на књизи. Изгледало је да су моји непријатељи умирили се, па као да су били нестали. Али да је то било само моје уображење, то сам искусио мало кашње.)[82]

[81] Основни текст, 36-38.
[82] Прилог IV, 13-14.

Ове 1881. године првих мјесеци постао је митрополитом у Сарајеву Сава Косановић. Са овим сам господином био у кореспонденцији од дуже већ времена. Он је настојао да чује моје мишљење о његовој кандидатури за сарајевског митрополита и под каквим би условима он имао да се прими тога мјеста. Ја сам, по казивању честитих људи, познавао га као доброг свештеника и патриоту, и зато сам га храбрио да се прими оног мјеста, али увијек сам му напомињао, како би добро било да се црква наша у Босни и Херцеговини сасвијем отргне од Фанариота, који су јој са својим владикама за толико времена само зла наносили, и како би требало да се јерархија босанско-херцеговачка сједини са српском православном јерархијом у нашој монархији, јер би тада та босанско-херцеговачка јерархија јача и снажнија била да се одупре покушајима уније или ширењу католицизма у оним земљама, што неће пропустити да Беч и хрватски бискупи са Штросмајером на челу учине. Он ми је у овоме давао право и потпуно уважавао те моје мисли, али да њега о томе неће ни да питају, него да Беч то све ради на своју руку. Исте своје мисли ја сам му и у другим својим писмима развијао и напомињао да ако се и формално босанско-херцеговачка црква не придружи Карловцима, онда неће ни добијати синодски изабране епископе из Војводине, него ће им из те исте Војводине наметати Беч за епископе, које он буде хтио, као што се фактички то послије и догодило. Одлучили су о тој ствари међутијем други; и Косановић ми послије јавља, да Цар аустријски именовао га је за сарајевског митрополита уз приволу Фанара, и да ће босанско-херцеговачки митрополита морати зависити и даље од Фанара у јерархијском односу. Ону своју мисао о здружењу босанско-херцеговачке јерархије са карловачком јерархијом ја нијесам могао никако да напустим, чекајући згодну прилику да ту мисао предам и јавности.

У мају 1881. године писао ми је митрополит Косановић да на сваки начин ја морам настојати да пођем у Босну за владику или у Мостар, или у Тузли, или у Бањалуци, и да је он говорио већ о томе са дворским тајником Демелићем. Уједно ме је замолио да му саставим нацрт о богословском сјеменишту. Ово посљедње сам му већ 30. истог мјесеца послао. А о мојем владичанству да ја нећу ни да мислим, прво што сам одвише млад за владику, друго што не познајем прилике у Босни, и треће што мене не воли аустријска Влада, нити би ме предложила она икада за владику у окупираним земљама, а не воли ме та Влада стога, што сам одвише прононсирани противник латинске цркве, а таква лица сасвијем не пасују за Босну и Херцеговину, гдје римска пропаганда рачуна на богати за себе плијен. Да нијесам у овом посљедњем погрјешно мислио, засвједочио ми је исти митрополит Косановић својим писмом од 22. августа исте године, у којем ми приводи од ријечи до ријечи допис што је примио, каже „ономадне", од поглавице земаљске Владе у Сарајеву. Тај допис хоћу овдје да приведем. Гласи: „Ваше Високопреосвештенство је изразило жељу, да се почасни архимандрит и професор богословије у Задру Никодим Милаш позове амо, да Вам буде у помоћи при организацији богословије и конзисторије. По саопштењу намјесника далматинског пак исти је професор тако обузет пословима да се ни

за кратко вријеме не би могао ласно одлучити од посла. Из тога разлога даклен мучно да би исти професор кадар био да врши Вашем Преосвештенству ове дужности, које сте му намјенили. Према томе је барон Родић обратио пажњу Његове Преузвишености заједничког министра пл. Славија на протопрезвитера и конзисторијског савјетника у Задру Георгија Николајевића” итд. Послије овога дописивао сам се са Косановићем све док се није јавила му у глави она непаметна мисао да напусти сарајевску катедру, коју сам мисао ја отворено му осудио. А у једном писму од 1884. писао ми је, ламентирајући о својем положају и о мукама са римском пропагандом, и рекао: „Сретан си, што Родић није волио те, пак си се бар сачувао мојих садашњих мука”.

Предвиђао сам ја то шта ће се догодити са овим митрополитом, који се морао сам да бори са свом латинском силом, а ни српски епископат, ни карловачки патријарх, нијесу имали права да притекну у помоћ и да га заштите од насртаја латинштине. А Фанар, који је не само право, него и дужност имао да се заузме, да буде заштићен од тих насртаја један подручни му митрополит, тај Фанар равнодушно је гледао шта се са православном вјером и са православним митрополитом догађа. Ова размишљања одлуче ме, да остварим оно што сам још прије три године мислио и о чему сам тада Косановићу писао, да то сада остварим и да у јавности искажем потребу да би се православна босанско-херцеговачка јерархија отргла од Фанара и сјединила се са српском православном јерархијом. Напишем у љето исте године књижицу са насловом: „Канонско начело православне цркве при разређивању црквених области. К питању о јерархијском положају Сарајевске митрополије”, и то сам наштампао 1884. године. Ту сам истакао да, као што је прије укинућа Пећке патријаршије припадала Дабробосанска митрополија тој патријаршији, тако да би морала иста митрополија припасти и спојити се сада са Карловачком патријаршијом, јер сам ја био тада увјерења, као и многи други српски научници, да је карловачки патријарх насљедник пећког српског патријарха. Кад сам једног љетњег дана по подне сједио за столом и писао ту ствар, дође ме посјетити тадашњи уредник задарског „Српског Листа” Сава Бјелановић, и томе господину кажем шта пишем и прочитам му неколико страница рукописа. Слушао је то читање пажљиво и рече ми: „Можда ће Вам се на то и политички листови осврнути”. Одговорио сам му, да у ово питање политика не улази, него се ту тиче да се сачува од усамљености православни сарајевски митрополит и да у свези са српском православном јерархијом буде јачи да се одупре римској пропаганди. Одговорио ми је на ово опћим фразама, из којих сам могао само толико разумјети, да се политичара православна црква у Босни и Херцеговини ништа не тиче. И књижица је моја изашла. Није прошло ваљда ни осам дана, кад почеше либералне српске новине о њој писати, и умјесто да је узму са црквено-канонске стране, као што је она била написана, узеше је са политичке стране, као да ја том књижицом пледирам анексију Босне и Херцеговине аустријској монархији. Изненадила ме таква интерпретација моје књижице, јер ја кад сам је писао нијесам ни у сну имао какву политичку мисао. Тада сам се сјетио оних Бјелановићевих ријечи, кад је

чуо читање неких одломака из рукописа исте књижице. Писање оних либералних српских новина било је ипак достојанствено, и ја нијесам се осјећао побуђеним да рефлектујем на то писање, држећи увијек да ће на посљетку српско-православна црквена свијест надвладати над политичким рачунима. Али то се није догодило. Већ од два деценија српска политичка штампа заражена је била мишљу да црквени интереси морају бити подређени политичким, и да црква и њена јерархија морају радити само онако, како политички интереси захтијевају, па макар она од тога и страдала. Са овога гледишта просуђена је била српском политичком штампом и моја она књижица. Катедратички одговор на исту добијем ја крајем ове исте године из Панчева у нарочитој брошури са насловом: „Посланица Никодиму Милашу" и под псеудонимом „босански попо". Прочитао сам одмах ту брошуру, и кад сам видио у овој посљедње странице, пуне субјективизма, одмах сам је ставио у орман, одлучен да о њој ни ријечи не напишем, јер би морао био и ја у таквом случају бацити се у субјективизам; и тијем више сам морао на то се одлучити, што сам обзнањен био, да онај „босански попо" није нико други, него сам Сава Бјелановић, чији карактер ја сам боље него ико други познавао, а који карактер Бјелановићев најбоље ће се показати послије, кад сам ја постао владика, о чему ћу ја већ споменути у овим својим биљешкама.

Мало времена послије овога добијем из Новог Сада једну брошуру са насловом: „Доле образину г. др. Никодиме Милашу!" и под псеудонимом „Стари Саборлија". Кад сам је прочитао сјетио сам се одмах каноника Антуна Франки и његове критике моје књиге „Кирил и Методије". Правац критиковања сличан и код једног и код другога писца, само што сам у овој књижици „Старог Саборлије" нашао нешто, што ни онај каноник није могао да каже, а то је, да „се г. Милаш овом својом брошуром показао као прави књижевни шарлатан и швиндлер". Па пошто се ја не умијем препирати са људима, који псују и грде, то сам ставио у орман и ову књижицу. Али љубопитан сам ипак био да дознам, ко је тај господин, који се сакрио под именом „Старог Саборлије", и дознао сам да је протојереј Димитрије Руварац, брат архимандрита Илариона. Зачудило ме ово много, јер сам се сјетио да сам са овим садашњим протојерејем Руварцем у Карловцима као ђак друговао и да смо врло добри пријатељи били. Жао ми је било, поред осталога, што сам изгубио тада пријатеља, који ме онако у јавности испсовао и изгрдио, и који ме сада онако страшно мрзи. Али мало година послије догодило се нешто чудновато са овим господином према мени. Двије године од прилике послије него што сам ја био прочитао ону Руварчеву брошуру, нађем се ја у Биограду као ректор богословије, и момак ми једно по подне јавља, да жели к мени један свештеник из прека, тј. из Земуна. Прикаже ми се тај свештеник, и познам у њему Миту (јер тако сам га звао у богословији) Руварца. Са највећом експансивношћу ми приступи и поче ме подсјећати на ђачко наше вријеме и како ме он свагда љуби, и замолио ме да му дођем у Земун у његову кућу, гдје ће ме он и његова супруга свесрдно дочекати. Пошао је; а ја ни из далека нијесам му дао разумјети да ми је чудо, како може сада онако експансиван бити послије оних грдњи, којима ме је у јавности прије двије

године обасуо. Долазио ме је послије тога неколико још пута посјетити, док сам ја у Биограду боравио, и увијек ми је експансиван. Вратио сам му једанпут у Земуну посјете, и у кући му дочекао ме је и он и жена му најљубазније. Кад сам се ја послије повратио у Далмацију, а особито кад сам постао владиком, често ми је тај протојереј Руварац писао; а 1892. послао ми је патријархов божићни поздрав и уједно рукопис сличног поздрава пок. патријарха Анђелића, упозорујући ме, како овај поздрав патријарха Бранковића није него дословни пријепис некадашњег поздрава патријарха Анђелића. На овако „конфиденцијално" писмо протојереја Димитрија Руварца ја нијесам ни одговорио... Кад сам пак 1904. био у Карловцима, Новом Саду и Гргетеку, овај се протојереј тако држао према мени, да су ови били увјерени да је то мој најприснији пријатељ. А кад сам полазио из Новог Сада дошао је нарочито са супругом из Карловаца (гдје је тада становао) да ме на жељезничкој станици поздраве и да ми, особито он, зажели Бог зна колико и каквога добра.

Још хоћу нешто да забиљежим овдје из 1884. године. У другој половини јануара те године добио сам из Беловара писмо од онамошњег капелана јереја Јована Вучковића, да би га препоручио код епископа Кнежевића да добије мјесто у задарском богословском заводу као професор. Заузео сам се за то живо, и кроз мјесец дана Вучковић је већ био суплент у заводу. Чим сам видио овога свештеника учинио ми се интелигентан и спреман за науку, и заволио сам га. Мргодили су се неки далматински свештеници на њега, јер је странац и јер да је дошао отети једно мјесто далматинским синовима. Али ја сам га бранио, и успио сам да га је и еп. Кнежевић држао под својом заштитом. Слиједеће године у јуну он је већ био стални професор богословије. Као професор ванредно је марљив био, а врло је радо радио и на књизи и радио је са знањем. Пазио сам га ради тога као брата, и увијек сам с њим бивао; волио је и он мене и у свему ми помагао, особито у књижевним мојим радњама. Сјећам се добро, колико ми је помагао те исте 1884. године, кад сам приређивао за штампу опис једног старог српско-словенског рукописа „Крмчија Савинска", а особито што ја нијесам добро познавао све особине језика на којем је био рукопис. Помагао ми је и послије у свему, те сам му био искрено благодаран. Слиједеће године основали смо ми професори богословски часопис „Истина", и Вучковић му је био уредник. Као уреднику тада сам ја њему помагао, и часопис је наш набрзо добио лијеп глас. У разним непријатним моментима мога живота, Вучковић је увијек био уза ме и искрено дијелио моје душевне болове за све вријеме док сам ја био професор у задарској богословији. Ово сам нарочито хтио овдје да забиљежим ради онога што ћу послије забиљежити о Вучковићу, који ће почетком 1891/2. школске године пријећи у карловачку богословију.

Исте ове доста бурне за мене 1884. године ступио сам први пут у дописивање са професором московског универзитета Ал. Павловим, познатим и научним канонистом, и то о питању, је ли Св. Сава српски саставио или бар покренуо да се састави први словенски номоканон с тумачењима. Ово је питање мене тада занимало, јер сам изучавао стари један рукопис ман. Савине и приређивао опис тога рукописа (Крмчија Савинска). Учени овај професор

дописивао се са мном до пред смрт његову, и сва његова писма, каквих ја много имам и чувам их свето, тичу се искључиво питања о црквеном праву православне цркве. Свеза наша у писмима постала је била пријатељска, тако да ми се он често жалио како мора да трпи од неправедних нападаја, и како је више пута принуђен да вријеме, које би иначе могао улагати у научне радње, мора да троши у одбијању оних нападаја. Тијешио сам га у писмима својима тијем, да смо једнаке судбе и ја и он, и да на нападаје, који имају карактер субјективни, не заслужује одговарати, као што то ја чиним. Ако сам ја упознао многе изворе црквенога права, и ако сам дубље проникао у науку тога права, то морам захвалити на првом мјесту пок. професору Павлову.

Ово овдје свечано изјављујем и вјечну му благодарност засвједочавам.

Исте ове 1884. године ступио сам у дописивање са професором градачког универзитета др Bidermann. Овај се професор бавио питањем „über die Schiksale der Griechisch Glaubigen in Osterreich und Ungarn". Питање, које је било ван сфере мојих књижевних радња тадашњих, али које ме ипак интересовало, јер је врло важно за историју православне цркве у овој монархији. Радо сам кореспондирао са овим професором и радо му пружао све оне податке и упућивао га на све оне изворе, који су мени били познати. И с овим професором дописивао сам се све до смрти његове. А неким резултатима његових истраживања послије сам се ускористио, кад сам спремао за штампу моју „Православну Далмацију".

Година 1885. почела је за мој јавни живот са двије управо да кажем комендије. Прва комендија била је вијест у петроградским руским новинама, да руски Синод мисли мене за митрополита црногорског на Цетињу. Разјаснио ми је ову работу мој добри прото Јанишев писмом да је моје име у истини спомињало се у Синоду, и да би мене, као руског васпитаника, радо видјели митрополитом на Цетињу, али да се од тога одустало услијед кнежеве жеље, да оно мјесто заузме архимандрит Митрофан Бан, који је около Ускрса и именован митрополитом. Друга комендија завела се услијед оставке митрополита Саве Косановића, на чије је мјесто сада требало именовати новога митрополита за Сарајево. Сав свијет је знао, да ко је највише упливисао на Косановића да остане чврст у својој оставци и да је не повлачи, то је био архимандрит тада сарајевски Ђорђе Николајевић, који, кад се већ једном одлучио да окрене барјак од свјетовнога свештеника, које је тобоже он бранио од калуђерских нападаја, и кад је „са великим својим пожртвовањем", као што је писао тада у Задар пароху Кирилу Жежељу, својем присном пријатељу, натакао на главу камилавку са панакамилавком тежио је сада да он постане митрополитом сарајевским умјесто наивнога Косановића. Ово се видило и из тога, што је Влада Николајевића именовала и администратором митропоилје у исто вријеме, кад је уважила Косановићеву оставку. А ово сам ја дознао и из једног писма Чижманова из Беча, које сам ја послије показивао еп. Кнежевићу и које и данас још чувам, и у којем писму, захваљујући ми на канонско суђење о епископским оставкама, које сам му суђење, на његову молбу, ја послао био (тј. послао сам му био мој коментар 9. канона трећег васељенског сабора, састављени приликом оставке српског патријарха

Ивачковића), Чижман ми саопштава, да оставка Косановићева мора бити уважена, и да ће именован бити за митрополита архимандрит Николајевић, ‚који је мирне ћуди и неће се тако лако алармирати од римске пропаганде, која у Босни нема посла”. Ово су ријечи из тог Чижмановог писма; а Чижман је био Владин консултор у питањима православне цркве у монархији. Покрај свега тога, ради „мудре” бирократске формалности аустријске Владе, а и да се заметне траг, добија једног дана еп. Кнежевић од Предсједништва далматинског Намјесништва званични позив, да спомене свештена лица из своје епархије, која би била достојна да заузму мјесто митрополита у Сарајеву. Ја о томе нијесам ништа знао, него сам послије дознао, да је еп. Кнежевић, одговарајући на Владин позив, предложио „primo loco” мене за митрополита. Страшно ме ово ражљутило, кад ми је јавио за тај Кнежевићев предлог један намјесништвени чиновник, и одмах пођем к епископу да се пожалим, што је такав предлог могао да учини, не чувши претходно мене, и тада му покажем оно Чижманово писмо. Старац ми се правдао, да је то он учинио, јер ме уважава. Пољубио сам му руку, али сам и пошао од њега страшно незадовољан, јер сам видио да је истина да је он учинио онај предлог. Послије неколико мјесеци Николајевић је био именован за сарајевског митрополита.

Али сва ова комендија, коју сам ја тако карактерисао познавајући аустријски глупи бирократизам, претворила се послије за мене у трагикомендију, од које сам морао многе непријатности испитати, а од којих сам се тек тада ослободио, кад је слиједило моје именовање за далматинског епископа.

Дочуло се по Задру да сам ја предложен за сарајевског митрополита. Није се хтјело распитивати од куда је потекао тај предлог, него се то интерпретовало одмах у смислу, да бечка Влада тако жели; и то се одмах довело у свезу са оном мојом брошуром о босанско-херцеговачкој цркви, и да сам ја ту брошуру написао по напутку исте Владе, која у награду за то мене ће именовати сада за митрополита. Ни сами сотона не би ваљда кадар био тако што искомбиновати; али то је ипак искомбиновао уредник „Српског Листа” Сава Бјелановић, и то је он почео сада да кроз свој лист телали свијету. Требало му је рекламе за себе и за свој лист код псеудолибералнога свијета, па за ту рекламу згодно му се учинило кроз свој лист да нападне на мене, те да свак види како је он независан и самосталан у писању, кад може јавно да удара и на Милаша, који је његов исти тај лист основао, и за којега је знао, да има неког имена у свијету. Нападати које-какве шуге, то није достојанствено за један либерални лист, али напасти на Милаша, то је уздигнути глас листу и показати се независним; тако је размишљао Бјелановић у својој глави, и тако је сада почео да пише у свом листу и да о томе агитује у свијету. Мисли које је кријући за „босанским попом” у оној својој брошури изнио, те мисли Бјелановић је сада почео мало по мало да шири у свијету кроз свој лист, додавајући томе још разне нападаје чак на мој приватни живот и на моју службу као ректора сјеменишта, премда ми је, прије неколико година кад је био питомац сјеменишта, знао бити најпослушнији. Успјео је био овај господин својим писањем задобити за себе многе и у Задру и ван Задра, а

особито оне, којима сам ја био трн у оку ради части и признања, што сам у ширем свијету дотле стекао био, и што сам им ја могао, по њиховом суђењу, ваљда побркати њихове личне рачуне.[83]

(Хајка, која се подигла била тада у новинама противу мене, престала је била; али зато подмукло су роварили противу мене у Далмацији гледали да ме црне разним клеветама, гдје су год могли. На челу све ове агитације противу мене био је архимандрит Ковачевић, а уз њега је сада у томе стао тадашњи конзисторијски предсједник игуман Доситеј Јовић. Први радио је противу мене међу свештенством и народом ван Задра, други у Задру. Јовић је успио изазвати и владику Кнежевића противу мене, а што ми је врло жао било, јер сам ја Кнежевића и волио и штивао, и јер сам свјестан био, да сам му велику услугу учинио био оним мојим живим радњама 1881. године у славу његовог имена. Мој стечени већ глас у научном свијету жестио је страшно моје непријатеље, а завидност њихова потенцирала се у оној мјери, у којој сам ја стицао више имена у научном свијету и стицао више научних титула. Игуман Јовић, који је био много финији и лукавији од архимандрита Ковачевића, успјевао је више од овога посљедњега у ровању противу мене, особито кроз своју родбину, коју је имао у свима главним мјестима Далмације, тако да је зараза противу мене била опћа малтене у свој далматинској епархији. Оговарању и клеветању није било сада већ краја. (А истакли су били и то, да ја злоупотребљујем ректорским положајем у своју личну корист, а на штету питомаца. Ово посљедње највише ме је увриједило, и ради тога крајем јула 1885. поднесем оставку на мјесто ректора сјеменишта, која ми је била одмах и уважена. Ову моју оставку моји непријатељи протумачише у смислу, као да сам ја клонуо духом пред његовим ружним радом противу мене. То их је осоколило да још јаче раде противу мене).

У 1886. години гоњење противу мене у Задру достиже свој врхунац. Хтјели су ме принудити морално да напустим Далмацију, како би могли сами слободно се башити у далматинској епархији, а да им нико не смета у томе, и да им не сметам ја, који сам уживао у свијету добар глас; а особито да не сметам Јовићу, који је тада већ био конзисторијски архимандрит, да постане далматинским владиком у случају смрти епископа Кнежевића, који је био осамдесетогодишњи старац. И мене, који сам могу рећи основао српску странку у Далмацији и који сам се на политичком послу онако изложио био у корист српства у Далмацији, не пазећи да сам тијем стављао на коцку свој професорски положај и да ме Влада могла за ону моју двогодишњу политичку агитацију лако пенсионовати, као што је то учинила била за исту ствар са мојим другом у богословији професором Љубомиром Вујновићем; мене који сам први од православних имао смионости да штампом устанем противу латинске цркве и латинског свештенства својом књигом „Кирил и Методије", а у одбрану православља, и који сам се ради тога изложио најоштријим нападајима кроз штампу од стране латинског свештенства, мене, као таквога, јавно у штампи обједише, да сам непријатељ православља и српства, и у исто

[83] Основни текст, 38-49.

вријеме наговоре тадашње туторство задарске цркве, да у једној својој сједници (23. марта 1886) закључе замолити владику Кнежевића да ми забрани проповиједати у цркви, јер да сам ја „прави одметник од своје цркве православне и српске народности". Записник тог туторског закључка буде званично саопћен владици Кнежевићу, који одобри исти закључак, и актом својим од 3. априла 1886. године пошље ми пријепис закључка „ради мога знања и односнога равнања". Много ме увриједила ова ствар; али познавајући извор и сврху ове паклене махинације, нијесам ипак хтио да противу тога реагирам. Вјеровао сам и поуздано се надао, ако само узживим, да ће правица ипак побиједити својим временом и да ће се сами себе постидјети они, који сада тако са мном крвнички поступају. Повукао сам се од тада још више од свијета; па да покажем свему свијету какав сам ја „одметник од православне цркве", почнем штампати чланке о римској пропаганди, које сам затијем прикупио и издао у засебној књизи. И уопће од тога времена почео сам много више радити по науци, него што сам дотле радио.)[84]

Покојни епископ Кнежевић није одобравао ту кампању противу мене, али није могао ни он шта да учини, јер се бојао да ће напасти и њега у новинама. Кад сам му поднио оставку на ректуру, сјећам се лијепих ријечи које ми је тада управио, и том приликом напоменуо ми окружницу коју сам мало времена прије за њега саставио био приликом хиљадугодишњице слов. апостола Методија, и храбрио ме да не клоним духом у искушењу, јер да ће света црква имати још потребе од мене. Али и овај добри однос епископа Кнежевића према мени бо је очи дотичној господи, те их је то побудило да продуже и даље своју кампању противу мене, и на посљетку успјеше одбити и тог епископа од мене, и да буде уз њих.

У августу исте ове 1886. године примио сам позив од министра просвјете у Србији Милана Кујунџића, да би дошао у Биоград, да реорганизујем тамошњу богословију. Кад сам тај позив примио, одмах сам помислио на један допис из Биограда, наштампан у 149. броју загрепског листа „Србобран" од 7. јула исте године, у којем допису дотични дописник казује „да нема сумње да ја стојим у свези са апостолима вјерске уније", да ја „шурујем са Римом" и „да је један велики католички мисионар некоме писао и питао га за мене, доброг и вјерног агента римске пропаганде, и хоће ли шта бити од оне ствари, то јест, из уније православних Срба са Римом". Рече ето то тај биоградски дописник „Србобранов", и остаде опет жив! За постанак овога дописа неколико мјесеци послије дознао сам, и то ћу даље забиљежити. Али ми је било неправо, што је то „Србобран" наштампао, онај исти „Србобран" који је с поносом прошле године наштампао био моју радњу „Двије коризмене окружнице двају хрватских бискупа: Г. Штросмајера и Г. Посиловића", и ту радњу ми и одштампао у засебној књизи. У осталом послије сам разумио, да тај лист увијек не води строго рачуна о томе шта је написао прије о једној личности, а шта ће опет написати послије. На пример, 1891. исти „Србобран" назвао ме „ученим и вриједним" ради једне моје

[84] Прилог IV, 15-17.

ускршње посланице, из које је прештампао велики одломак; а послије он исти ме грдно ружио и позивао свијет, да ме се клони, као од не знам чега хрђавога! На онај допис из Биограда у „Србобрану” мало сам пажње обратио, јер ми се учинио и сувише тенденциозним, а особито кад сам послије прочитао у 169. броју истог листа од 4. августа исте године, у коме тобоже разјашњава онај дописник свој први допис. Али боље је било да нијесам тако судио о оном допису, него да сам му мало више пажње обратио, јер у таквом случају поштедио би био себе од многих неугодности, које сам у Биограду послије испитао.

На први мах кад сам прочитао онај позив Кујунџићев нијесам знао шта да чиним и на што да се одлучим. Прилике моје у Задру такве су биле тада, да ми се учинило да је добро ми дошао тај позив, да се бар за вријеме уклоним из Далмације и да мирнији будем. Помислио сам да ће се и моји зависници и клеветници умирити, кад им не будем више на очима, те да ће престати можда да ме и даље псују и грде по новинама, као што су тада чинили; а прозрио сам већ био, да неки желе само то, да би се ја уклонио из Далмације, како им не би сметао сутра, кад би се катедра епископска задарска упразнила, а што се морало на брзо очекивати, јер је еп. Кнежевић већ био старац од 80 година. У недоумици сам био великој, на што да се одлучим. Имао сам тада у Задру између других својих добрих пријатеља једнога, којему сам могао искрено у свему вјеровати, а то је био савјетник призивнога суда у Задру, Марко Петрановић, синовац мог доброг и вјерног пријатеља, епископа которског Герасима Петрановића. Пођем код тог савјетника Петрановића да ми каже шта он мисли о овој ствари и да ми даде свој савјет. И тај савјет је био, да обзиром на тадашње моје прилике у Задру, требам да примим онај позив и да пођем у Биоград, али само привремено за годину дана, и тада коначно одлучим према приликама какве ће тада бити. Савјетовао сам се о овоме кроз писма и са еп. Петрановићем, који ми даде исти савјет што и синовац му Марко. Чинио ми се паметан савјет ових мојих пријатеља, те сам и ријешио био да по томе савјету и поступим. Али имао сам још два добра пријатеља у Задру, предсједника далматинског сабора, кнеза Ђорђа Војновића, с којим сам дијелио у политичном односу једнаку судбу, јер је Бјелановић и друге псеудолибералне српске новине нападао и на њега као и на мене, а зашто? зато што им је жао било да је на челу аутономне управе у Далмацији био он, а Србин је, док Бјелановић и његове присташе мислили су, да као зашто не би они то били, кад су и они Срби. Да је био на том мјесту Хрват, као што је то било послије, кад је Булат био предсједник сабора, ћутали би били, јер бар Булат није био Србин. Кнез Војновић није био мишљења, да ја остављам Далмацију, јер као да се ја тијем показујем малодушан и као да се бојим оних мојих политичких, а и личних непријатеља, који ће, говораше он, славити триумф, што су побиједили. Имао је у неку руку овај кнез право, јер је познавао моју поноситу, а признајем овдје, у неколико и горду нарав; али с друге стране имали су много темеља за мене и савјети еп. Петрановића и савјетника Петрановића. Други мој тадашњи добри пријатељ био је далматински намјесник, Драгутин Блажековић, који је од маја ове године постављен

био за намјесника, и с којим сам ја склопио био пријатељство још тада, кад је он био у Задру као пуковник, и с њим тада друговао. Блажековић овај тако је добар и племенит био, да је захвалио на намјесничком достојанству, кад је видио да неће Беч, да у ничему помогне сиротном стању Далмације. И данас још код свих Далматинаца чува се блага успомена о племенитом намјеснику Блажековићу. Једно по подне, кад сам ја већ одлучио био да дођем у Биоград, заустави ме на шетњи на градским бедемима Блажековић и запита ме, је ли истина што му је кнез Војновић казао, да ја хоћу да одем из Далмације. Одговорим му, да из Далмације ја не намјеравам за сада сасвијем отићи, него ћу само тражити допуст за неколико мјесеци да пођем у Биоград, да видим да ли ћу моћи шта учинити на реорганизации онамошње богословије, ради чега ме краљевска српска влада позивље. Кад је тако - рече ми Блажековић - а Ви пођите, само не заборавите пословицу: „да је свак ковач своје среће”, „а у осталом рачунајте овагда на моје пријатељство”.

Добивши допуст, који као да је еп. Кнежевић једва дочекао да ми даде, кренем половином новембра 1886. у Биоград. Кад сам дошао у Биоград, лијепо ме приме тадашши митрополит Теодосије Мраовић и министар просвјете Милан Кујунџић, и послије неколико дана изиђе краљев указ, којим се именујем ректором биоградске богословије и одмах предузмем службу и почнем радити. Али већ првих дана опазио сам између тадашњих професора оне богословије неко неповјерење према мени. Ово сам саопштио појединима у Биограду, с којима сам ступио био у ближи додир, и који су ми се пријатељима показивали. Ова господа разјасне ми сву ствар. У љутој су борби између себе тада биле двије политичке партије: напредњачка и либерална; на челу прве био је Гарашанин, а на челу друге Ристић. Гарашанинова странка је тада била на влади, и противу ње се борила Ристићева, да је сруши и да она дође на владу. Мене јер ме је позвао у Србију један министар (Кујунџић) Гарашанинова кабинета, сматрали су напредњаком, премда ја тада нијесам ни знао политички програм те напредњачке странке, и као тобожњега напредњака мрзили су ме сви либералци и пренашали и на мене све оно злога, што су они о њиховим србијанским напредњацима мислили и говорили. Осим тога, напредњаке су кривили за аустрофилство, и либерали су инсинуирали им, да хоће да увуку у Србију и римски католицизам. Ради ове посљедње ствари либерали су кроз своје новине телалили, да су напредњаци и позвали мене у Србију. Да ме ово морало озловољити одмах у почетку моје радње у биоградској богословији, природна је ствар. Нашао сам се у једном правом лабиринту, и да није било тадашњих министара: Драгутина Франасовића (мога земљака), Чеде Мијатовића и Кујунџића, а и Милана Милићевића и Матије Бана, био бих се одмах повратио у Далмацију. Али ови ме наговорише да останем и да не покажем да могу тако лако духом клонути - и останем. Највише је ровао противу мене тадашњи прота Јаков Павловић (потоњи митрополит Инокентије), који је хтио да он буде ректор богословије. Овај прото био је началник одјељења у министарству просвјете и црквених послова, и Кујунџић га је са тога мјеста скинуо и одредио га да буде професор

у богословији, и сада мени подређен. А исти прото био је и духовник тадашње српске краљице Наталије. У политичком односу био је аклиберал и отворени противник напредњака. Овај прото Јаков Павловић успио је дигнути противу мене све либерале, који су гледали на мене као на наметника, и почели турати у свијет, да је мене послала Аустрија у Србију по упуству римске пропаганде да ја поунијатим Србију. Кад сам чуо ове „паметне" ствари, тада сам се сјетио оног дописа из Биограда од прије неколико мјесеци у загрепском „Србобрану" и разумио постанак оног дописа и његову сврху. Али што је најружније било, то је било да је исти онај прото Јаков Павловић, као краљичин духовник, турио у главу и самој краљици Наталији, да сам ја дошао у Србију као агент римске пропаганде, да Србију поунијатим. Ово сам дознао из уста саме краљице, а ево како. Министар Франасовић принуди ме да тражим аудијенцију код краљице и да јој се пођем поклонити. На аудијенцији, послије неколико безначајних фраза, запита ме краљица, да ли је јака унија у Далмацији? Изненадило ме то питање, и ја јој одговорим, да су прије педесет и више година покушали били римски агенти да уведу унију у Далмацији, али да се то осујетило, и да данас свега у Далмацији има тек неколико десетина унијата. И тада ме краљица изнебушила овим ријечима: „Треба да знадете, да је Србија строго православна земља, и да у њој нема никаква мјеста ни унија, ни агенти римске пропаганде". Остао сам као заливен, кад сам чуо те ријечи из уста српске краљице, и нијесам кадар био ништа да јој одговорим. Ћутао сам само, и послије двије три минуте свршила је та фамозна аудијенција. Да је на ово спремио краљицу прота Павловић, то ми је разјаснио послије министар Кујунџић, кад сам му све ово испричао. Аудијенција ова моја код краљице Наталије била је 18. децембра 1886; а ријечи краљичине прибиљежио сам одмах чим сам кући дошао. И таквом се бранитељком православља тада истакла преда мном она иста краљица Наталија, која ће неколико година послије сама апостазирати од православља, полатинити се, и, како кажу, постати римокатоличком монахињом! Изгледало ми је врло незгодно да послије оне аудијенције останем још у Србији, премда сам тек од мало недјеља ту био; али пријатељи ме некако умирише, и продужим опет радити о плану, како би требало реорганизовати ону биоградску богословију.

О Светом Сави обичај је био, а ваљда је и данас, да тај дан богословија свечано прослави и да се на тој слави чита каква ријеч. Одлучим да ја ту ријеч изречем, и према мисли својој о правду, у којем би требало ону богословију реорганизовати, напишем и прочитам ријеч „о потреби класичног образовања за кандидате богословије". На састанку гдје сам ја ту своју ријеч изрекао, било је много високе господе, између које и неколико либерала. Као што су уопће људи, којима ја нијесам био симпатичан, знали увијек, и прије и послије ове светосавске славе у биоградској богословији, интерпретирати криво све што сам ја радио и говорио, тако су тада они либерали употребили ону моју ријеч (коју сам одмах и наштампао) за своју корист а противу мене, телалећи међу својим једномишљеницима како ја хоћу да уведем латински језик у богословију, да би тијем лакше утро пут унији са Римом. И ово су она господа либерали имали куражи, да и у својим новинама напишу. Да ме то морало

ужасно озловољити на Србију, појмљиво је по себи. Помислио сам тада, да ми је ту у Србији још теже него ли у Далмацији. И већ тада сам био ја на чисто са собом, колико ћу у Србији још остати. О ономе ради чега сам дошао у Биоград, тј. о реорганизацији богословије, изгубио сам на брзо вољу да радим, јер сам сваки час и на сваком кораку наилазио на противности. Ограничио сам се да радим онолико колико морам и за што сам плату примао, чекајући са великим нестрпљењем да школска година сврши и да се ослободим оног осињака, у који сам упао био. Кад су ме послије неколико година позивали, да дођем у Србију за митрополита, сјетио сам се одмах овога доба, које сам провео у Биограду као ректор богословије, и зато сам им одговорио онако, како сам одговорио, на онај позив. Али о томе ћу споменути послије. Чим је свршила школска година, одмах оставим Биоград, завјетовавши се, да никада више нећу пријећи границу Србије и ступити ногом у ону краљевину. Бог јој дао сваку срећу, али далеко од мене!

А шта су радили моји „пријатељи" у Задру, док сам ја био у Србији? Ево шта. Биједни старац еп. Кнежевић био је у пуном смислу у њиховим рукама и потписивао је све што су му дотични предлагали о мени. За полазак у Биоград ја сам добио био допуст само до 8. јануара 1887. За оно мало времена што сам у почетку провео био у Биограду, а охрабрен да ће ме у раду мојем о реорганизацији биоградске богословије помагати владајући фактори, као што су ми то обећавали, ја сам мислио да ми треба бар један школски семестар да искусим и видим, да ли ће се моћи мој рад и успјехом увјенчати. Ради тога ја се обратим еп. Кнежевићу писмом из Биограда молећи га, да ми буде продужен допуст до краја љетњег семестра 1886/7. школске године. Еп. Кнежевић писмом од 23. децембра 1886. бр. 223 одговорио ми је, да „не налази никаквих основних разлога, због којих би могао уважити моју прошњу", и каже ми затијем, да морам до одређеног рока, тј. до 8. јануара 1887. бити у Задру на својем професорском мјесту, јер „у противном случају поднијећемо високој царско-краљевској Влади предлог, да се дефинитивно попуни то мјесто".

Кад сам примио овај Кнежевићев од говор, ја сам из Биограда директно се обратио Министарству у Беч, да ми оно удијели онај допуст. Међутим је Кнежевић похитао био већ 24. јануара 1887. под бр. 8, да изјави далматинском намјеснику, како он, с разлога што ја нијесам одмах послушао његов онај горњи налог и повратио се у Задар, професорско мјесто моје у задарској богословији „сматра de jure et de facto упражњеним" и предлаже истом намјеснику, „да би својим путем изволио благохотно сходно расположење учинити, како би се упражњено мјесто професора при мјесном богословском заводу по могућности чим прије могло попунити". Као што се види, хтио је еп. Кнежевић на брзу руку да ријеши ово питање и да ме лиши професорскога мјеста у задарској богословији, и уједно, свјесно или несвјесно, не знам, да задовољи дотичној господи, да мене нестане из Далмације, а досљедно и из државе, како им више ја не би сметао у њиховим плановима за будућност. Али се преварио у рачуну и еп. Кнежевић и она господа. Моји пријатељи у Задру: савјетник Марко Петрановић и саборски предсједник кнез Ђуро Војновић

побркаше тај рачун, јер 16. априла 1887. Цар аустријски одлуком је наредио, да ми се удијели допуст до краја 1886/7. школске године. Мора бити да је ова царска одлука смела и еп. Кнежевића и ону господу, јер ми ту одлуку епископ није ни саопштио, него сам ја обзнањен био о њој другим путем.

У јулу 1887. ја сам био већ у Задру, напустивши сасвијем Србију, и од 1. августа морала ми се била ставити у течај професорска моја плата, која ми је обустављена била док сам био на допусту. Па и у томе су показали еп. Кнежевић и она господа, колико су жучни на мене што сам им се опет повратио, те еп. Кнежевић напише намјеснику, да ми не треба ставити у течај од почетка августа моју плату, него од 1. октобра, кад почне нова школска година. Кад им је то толико годило, ја нијесам хтио да им кварим радост, и нијесам на то рекурирао, као што сам по праву могао. Кад ми је ово посљедње пребацио мој пријатељ савјетник Петрановић, сјећам се да сам му одговорио: „Кад уживају да држави припадне неколико стотина форинти, зашто да им ја сметам у том уживању?"

Заузевши своје професорско мјесто у Задру у октобру 1887, повукао сам се сасвијем од сваког јавног посла, и бавио сам се само својим професорским послом и књигом, и овако сам се држао све три слиједеће године. Тада сам наштампао своју књигу „Пропаганда" и другу књигу „Црквено право", поред неколико још других ситнијих радња. Ван себе су били моји непријатељи у Задру, јер нијесу већ знали наћи, како да ме се ослободе и морално савладају. Ја се нијесам на њих више освртао, живио сам усамљен у кући са мојом матером, сестром и два сестрића, и бавио сам се непрестано само књигом. Ово је учинило те су се и моји непријатељи у неколико смирили, или бар притајили.

Септембра 1888. добио сам писмо од тадашњега министра просвјете и црквених послова у Србији др Владана Борђевића, у којем ми јавља, да жели установит катедру канонскога права на Великој школи, и „то ћу одмах учинити", каже у писму, „ако Ви пристанете да будете први професор на тој катедри". 30. септембра одговорио сам одмах томе министру да му захваљујем на понуди, али уједно сам тако удесио своје писмо да је могао разумјети да ја нећу да идем у Биоград. Пред очима су ми били они ружни неколико мјесеци, што сам у Србији провео, и за живу главу не би се био одлучио да опет прелазим у онај биоградски осињак.

Исте 1888. године 31. децембра пише ми из Темишвара тадашњи темишварски епископ Георгије Бранковић, како би ја морао гледати свакако да дођем у Карловце за ректора богословије, и каже у том својем писму: „Ја сам се за Вас у више пута код пок. патријарха Анђелића заузимао и за ректора препоручивао; но признати морам да Вас није трпио. Свагда би ме одбио тиме, да Вас не познајем и да су Вам претензије велике. А имао је и друге неке шкрупуле. Али са бојом на чисто никада изишао није". Ја сам еп. Бранковићу одговорио, да би се радо примио ректуре карловачке богословије, али да за то добро је почекати док се не изабере нови патријарх. Кад сам ја послије у мају 1890. честитао еп. Бранковићу што је изабран за патријарха, одговарајући ми

на писмо као патријарх напомиње ми што ми је прије писао о ректури у карловачкој богословији и каже, да ће ме он одмах именовати за ректора, ако само желим, стављајући ми у исто вријеме у изглед могућност, да би могао скоро бити изабран за епископа на једну од тада упражњених епархија у Карловачкој митрополији. Захвалио сам му и рекао да ћу о томе јавити прије свршетка школске године, која је тада још текла. Морам признати, да ми је ова патријархова понуда била мила, и да сам a priori одлучио био да је примим. У разговору са кнезом Војновићем кажем му за ово; али он ми не даде ни довршити ријеч, него ме стане најенергичније одбијати од те намјере, истичући ми разне пријатељске аргументе, обзиром на тадашњу седисваканцију у задарској епископији. А савјетник Марко Петрановић, с којим је Војновић о томе разговарао био, дође ми нарочито у стан, да ме одбије од намјере. Нијесам ни једном ни другом пријатељу ништа одлучног одговорио, него напишем владици Петрановићу и саопштим му патријархову понуду, наводећи му, како би ја радо примио ту понуду, и молећи га за његов савјет. Два дана послије примим од владике дугачко писмо, у којем ми са многим аргументима доказује, како ја не морам наглити са одговором патријарху на његову понуду, него да почекам бар до краја школске године, јер да је патријарху и тада на вријеме именовати ме за нову школску годину за ректора. Послушао сам га, јер се слагало тачно са оним, што сам и ја писао био патријарху.

Било је све ово оне године, кад је умро био (8. јануара 1890.) задарски владика Стеван Кнежевић. Као обично при оваквим догађајима, почело се одмах говорити и нагађати, ко би могао бити Кнежевићев насљедник.[85] (Велика већина епархијског свештенства, а и многи угледнији и виђенији свјетовњаци исказивали су се за мене. То се исто показало и у Задру. Ово ме у неколико зачудило, и управо изненадило, али пуштао сам да се ствар сама одвија без сваког мог утицаја. На челу задарског свештенства у моју корист био је тадашњи конзисторијски предсједник, енергични прото Кирил Жежељ, уз којега су били и неки угледнији задарски Срби. Конзисторијски архимандрит Јовић, који је управљао тада удовом епархијом, сматрао је себе природним насљедником пок. Кнежевића и законитим кандидатом за упражњену епископску катедру. Подржавао га је у томе намјестништвени подпредсједник Алфонс Павић и финансијски управитељ дворски савјетник Рикард Беден.)[86]

(Знао сам, да је владика Петрановић много настојао да ја постанем владика, а знао сам да је и кнез Војновић о томе много радио, али сам знао и за противност код Бјелановићевих пријатеља у Далмацији, каквих је много имао. Намјесник далматински Блажековић био ми је лични пријатељ, али он је готово сву 1890. годину провео у неком мјесту ван Далмације, очекујући своје пензионовање, које је у јулу исте године и услиједило, и управу Намјесништва за све то вријеме водио намјесништвени подпредсједник Алфонз Павић, који је

[85] Основни текст, 49-61.
[86] Прилог IV, 20-21.

био папински кавалијер и велики мрзилац православне вјере. Према мени био је тај човјек отворени противник. Љубимац његов био је архимандрит Јовић, који је уједно уживао (ради интимних фамилијарних веза) покровитељство дворског савјетника Рикарда Бедена. Павић и овај Беден настојали су да би Јовић био именован за владику задарског, а о томе су радили и у Бечу преко својих познаника, а први и кроз неопредјељене намјесништвене извјештаје о мени на Бечко министарство. Истакао је овај господин пред Министарством, да сам ја фанатичан православни и да сам двије књиге („Кирил и Методије" и „Римска пропаганда") написао противу римокатоличке вјере. Министарство је тада потражило од владике Петрановића, да би му послао те моје књиге и извјестио о мојем поступању у интерконфесионалним питањима. Владика је одговорио Намјесништву као мој пријатељ. За ово сам дознао послије у Бечу, кад сам био да положим заклетву као нови владика.)[87]

(Пошто се Павић сматрао свемоћним у јавној управи Далмације, то су многи држали потпуно сигурним именовање Јовића за владику. И сам Јовић сматрао је тада себе као сигурни будући епископ далматински. Али ово није било право крчком архимандриту Ковачевићу, а ни тадашњем гимназијском катихети Хрисанту Гркинићу, протосинђелу. Првоме ово није било право, јер је Јовић много млад био према њему, и уз то и по знању и по упливу куд и камо њему инфериоран. Није било право ово Гркинићу, јер он, старији по годинама и надмоћнији по знању од Јовића, рефлектовао је и сам, да би могао постати епископом далматинским. Држање Ковачевићево наспрам мене сада се од један пут измијенило, и почео ми се показивати некаквим великим мојим штоватељем. Нијесам му био мио ни сада, као ни прије, али ипак волио је и да ја постанем владика него ли Јовић, а сам већ знао је да не може добити владичанско мјесто. Гркинић је мрзио Јовића, па за случај да не би могао он да постане владика, волио је да ја постанем, а не Јовић. Ја сам све знао, шта се ради о томе и шта се говори, јер ме о томе сваки дан прото Жежељ извјештавао. А знао сам и то, да је бивши намјесник далматински барон Гаврил Родић препоручио у Бечу мене за далматинског владику и да је о томе написао био тадашњем далматинском намјеснику Карлу Блажековићу; исто као што сам знао, да су се живо за то заузимали которски владика Петрановић и предсједник далматинског сабора кнез Ђорђе Војновић. Међутијем 23. маја исте године позове ме к себи намјесник Блажековић да се изразим, би ли се ја примио задарске епископске столице, кад би био позван на то мјесто од надлежних фактора. Одговорио сам намјеснику афирмативно. Ни пуна два мјесеца послије тога Цар ме именује за далматинског владику (10. јула 1890).)[88]

У броју од 4. јула својега листа Бјелановић је написао уводни чланак са насловом „Именовање владике", и ту између многог другога он пише и ово: „Ми ћемо данас казати своје, заиста мјеродавно мнијење, колико се православног народа у Далмацији тиче, и у то име одговорити, да смо именовању архимадрита Милаша противни, то ради све прошлости, која је

[87] Прилог II, 26-27.
[88] Прилог IV, 21.

мати садашњости и стога баба будућности", и тада додаје „ми знамо и толике историје о реверсалима" (ова је ријеч у чланку написана курсивом, да би православни српски народ у Далмацији обратно јачу пажњу на те „реверсале"); па рефлектујући на те реверсале, и бојећи се да спомене Цара, по Бјелановићевом суђењу, морали су православни нови епископи издати „реверсал", да ће се одрећи епископства, ако не буду хтјели радити у смислу римске пропаганде. Бјелановић завршује овако свој овај уводни чланак: „Будући владика само би својој цркви могао шкодити, кад би дочекао митру са каквијем обавезама према људима, који никако не могу дијелити митре, али се граде и приказују као моћни и свемогући". За овај чланак нека православна господа у Задру много су аплаудирали Бјелановићу. Почео је овај господин кампању противу архимандрита Милаша, и ту је кампању требало продужити. У слиједећем броју свога листа од 11. истога мјесеца јула удара опет Бјелановић на кандидатуру архимандрита Милаша за владику далматинског, и изјављује наду „да ће Његово Величанство у отачаској бризи својој, испитавши све прилике, именовати најбољега". Не знам да ли је Цар именовао најбољега, али знам да је именовао мене за далматинског владику уочи управо онога дана, кад је Бјелановић написао овај свој други чланак, противећи се у име православнога народа, да ја постанем епископ тога народа.[89]

Кад се дознало у Задру да сам ја именован за владику, сви моји дотадашњи многобројни непријатељи умукоше, као мртви, притајивши тада свој ијед, ваљда за боље за њих дане. Свештеници пак, који су дотле гледали на мене по Бјелановићевом рецепту, претворише се за један тренутак у мраве, а између њих причинио се преда мном тада најсићушнијим мравом архимандрит Јовић. Сутрадан је дошао са свештенством да ме поздрави као новога владику, изјавивши ми у име своје и свега свештенства, како су сви они пресретни, што сам им ја постао владиком! На дан моје интронизације (7. октобра 1890.) овај исти Јовић изрекао ми је у цркви свечано такав поздрав, да је свак морао помислити, е ми је тај човјек увијек одан био, као да сам му рођени отац. И тај је свој поздрав он наштампао и раздао свима, како би сви видјели, колико ме он неизмјерно љуби! А то све није значило друго него да би ме задобио, да га задржим у конзисторији као архимандрита, помишљајући, да ћу му се ја сада осветити за његове прљаве послове противу мене прошлих година. Хтио сам, на моју несрећу, да будем с њим каваљер, и пустио сам га нека остане у конзисторији на своме мјесту, премда сам за то послије био често укораван од мојих правих пријатеља, а на првоме мјесту од кнеза Војновића, који је Јовићеву лукавштину познавао боље од мене.

Именовање моје за епископа мора бити да је силно огорчило тадашњег управитеља далматинског намјесништва Алфонза Павића. Није смио то јавно да исказује, јер је био посриједи царски декрет, али то је показао у свим намјесништвеним дописима, које ми је управио првих дана послије мога посвећења, и најотвореније при мојој интронизацији. Пракса је дотле по-

[89] Основни текст I, 62-63.

стојала, да при црквеној интронизацији епископа присуствује у цркви сам намјесник лично, или управитељ Намјесништва, а при интронизацији in temporalibus да дјелује као Владин делегат један дворски савјетник. Ову је праксу нашао Павић да може измијенити. У цркву он није дошао, а при интронизацији мојој in temporalibus послао је једног поглавара као Владиног делегата, као да се тицало интронизације једног обичног пароха, и то отвореног мог дотадашњег противника Николу Нардели, познатог мрзиоца православне вјере. Ја сам добро разумио овај Павићев поступак према мојој личности, али ред ми је био да мучим, него сам се послије пожалио на ово новом намјеснику далматинском Емилу Давиду, који је два мјесеца послије тога био именован за намјесника и дошао у Задар.

На ручку, који сам ја тада давао, строго официалном ручку, онај делегат Нардели изрекао ми је облигаторну здравицу, пуну шупљих фраза, из које сам разумио, да ми оно говори на силу и противу свога увјерења. На томе ручку било је само званичних представника разних власти, између којих и начелници пет тадашњих српских политичких далматинских општина. Установлено је било, да не смије бити здравица, осим мојих, владиног делегата и задарског градског начелника. Али начелник обровачки хтио је да на то не пази, него рече, да му је срце пуно препуно среће, што види мене да сам далматински владика, те мора да то своје препуно срце ту да излије. То је био неки Владимир Десница, поријеклом из Лике, а настањен у Обровцу. Човјек са полуобразовањем, али који је хтио да истакне своју личност гдје је год само могао. За вријеме избора за Царевинско вијеће 1879. године, кад сам се ја истакао противу Хрватске и кад сам успио, да на изборима падне Клаић, који је био вођа хрватске странке, и да буде изабран не Хрват, овај Десница, који је као начелник обровачки располагао појаким бројем изборничких гласова, устао је противу мене, и као обично у изборним борбама инсинуирао је да сам ја противу Хрвата из личних интереса, те је доста свачега пронио у јавности противу моје личности. Савладао сам га ипак, и помоћу пријатеља мојих приволио је обровачке бираче да гласају противу Клаића, а у интересу оснивања српске странке на Приморју. Ово је тога Десницу много огорчило и стао је уз открите моје политичке непријатеље. Архимандрит Јовић био му је тијем пријатељ у радњи противу мене, особито при намјеснику Јовановићу, с којим су га везивале неке необичне симпатије. Али у природи овога Деснице било је, да увијек пуза пред људима, који су на власти. Тако се догодило и кад сам ја постао владика. Као што је Јовић знао да ми постане онако сервилан при мојој интронизацији, послије свега онога што је прије радио противу мене, тако је нашао и овај Десница, да му слиједи у примјеру, те да и он покаже јавно свијету, како је срце његово препуно среће, што сам ја постао владика, и изрекао ми здравицу, за коју ја нијесам могао да ушима својим вјерујем да је онако свечано изриче. На жалост увијек ми је било у природи да вјерујем лијепим ријечима, које ми се казују, узимајући да неће људи ваљда и у јавности и у свечаним приликама лагати. Па тако је било и са овим исказима безграничне ми тобоже оданости овога Деснице, као и онога Јовића. Продужили су послије та два човјека поступати

тако исто кад би год дошли са мном у додир и инсинуирати ми се кадгод са таквим личним стварима, да сам ја, особито према овом посљедњем, имао неограничено повјерење. Више би ми пута напомињала моја покојна матер, мудра и прозорлива жена, да не би морао увијек слијепо вјеровати Јовићу, а на ово су ме не ријетко упозоравали и други моји тјешњи пријатељи, али све то ја нијесам хтио рећи ни да слушам, па зато сам и морао послије да љуто откајавам то своје повјерење.

Није лак посао владици у Далмацији и са такозваном православном интелигенцијом. У ту интелигенцију спадају сви они у сјеверној Далмацији, који не носе црвенкапу него француски шешир. Између таквих људи најмањи број састављају људи са академским образованием, а превелику већину људи са образованием средњега сталежа, између којих мало је, који знају по правилима граматике написати једно писмо. Ови људи у далматинској епархији ведре и облаче, и све мора да буде у епархији онако, како их њихов ограничени ум учи. Немају пред ким да покажу како и они нешто значе у друштву и да се и њихов глас мора чути, јер пред државним властима знаду само увијек бити најпонизније слуге, него гледају како ће своје значење показати пред црквеном власти, која не располаже жандармима, и та им је власт свагда на устима као и свака наредба њезина. Не испадне ли све онако, како они желе, тад се обраћају жалбама, тужбама и молбама на политичку власт, да им она помогне; а у томе готово увијек и успијевају. Ови и овакви људи принудили су далматинске епископе Рајачића, Станковића и Мутибарића да бјеже из Далмације у друге епархије. Ти и такви људи три пута су дигли буну на епископа Кнежевића, да би га приморали да напусти епархију; а ако нијесу у томе успјели, узрок је, што је Влада бранила тога епископа. Остали између српске интелигенције са академским образованием држе се већином на страни, и остављају епископу и црквеној власти, да се брине о црквеним стварима. Ако поједини између таквих стане у противности са епископом и са црквеном власти, то бива или из каквих узрока личнога карактера, али се лично неће никада толико понизити да пуза пред политичком влашћу и да мољака гу власт за помоћ противу епископа, нити ће се икада упустити у демагошке нападаје, као што је то чинила полуобразована српска такозвана интелигенција, која је у новинама и у разним летцима јавно му 1868. године довикивала: „Доље недостојни!" Али најтеже је далматинском епископу са Владом, ако хоће да буде прави православни епископ и чувар вјере и цркве своје. У Аустрији од 1868. влада закон, да православна црква ужива једнака права као и све остале признате у државни конфесије. Али у самој ствари та је црква у Аустрији само толерирана. Да епископ може одбранити своју цркву од иновјераца и заштитити права слободе, која су јој законам зајамчена, он мора све могуће обзире да има, како не би изазвао противу себе Владу и изложио своју цркву разним шиканеријама.

Све ово ја сам врло добро знао, прије него што ћу постати владика, а знао сам и са каквом је муком управљао задарском епархијом владика

Кнежевић. Кад су ми неки пријатељи у Задру радовали се на срећи, што ћу постати владика, ја нијесам никада ни једном казао да то сматрам за срећу, него сам их подсјећао на судбу бивших далматинских владика из Мађарске и на невоље које је морао да трпи владика Кнежевић за посљедњих двадесет година свога владиковања, особито од книнских и задарских Срба, који су му јавно у цркви показивали леђа и пријетили, да ће му запријечити улазак у једину задарску цркву, која је била њиховог патроната, а своје катедралне цркве имао није, као што је нема ни данас; и питао сам их зар се неће то исто и мени догодити прије или послије. Примио сам се управе противу своје воље, и јер сам хтио да задовољим мојим пријатељима. Примивши ту управу, почео сам одмах врло марљиво да радим о томе, како би је уредио на најбољи начин и у смислу светих канона. Готово све прве године посвећене су биле искључиво епархији и канонским посјетама свих парохија и свих цркава и манастира у епархији.

Учинило ми се, да један од најпрвих узрока, због чега је страдала дотле правилна управа у епархији, то је мржња, која је тада владала између свјетовним свештенством и калуђерима. Мржња је та потицала од привилегованог положаја, у каквом су се налазили тада калуђери, који су заузимали најбоља мјеста у епархијској служби и најбоље парохије, и који су као такви са неке висине сматрали на свјетовно свештенство. Ово је свештенство било понижено, те природно је, да је оно погледом на своје редовно богословско образовање морало сматрати са негодованием на калуђере, који готово никаквих школа нијесу имали, а међутијем уживали су привилеговани положај. Са своје пак стране калуђери, да би уздржали тај овој положај, нијесу пропуштали никакву прилику, да црне у народу попове и њихове породице, и да их приказују као себичњаке и непријатеље народа. Све ово подржавало је мржњу између једног и друтога чина, и само је пријечило мирној и уредној епархијској управи. А све ово ја сам хтио да најенергичније запријечим. Калуђерима одредио сам мјесто, које по канонима и по завјетима својима морају да заузимају у цркви, а у погледу такозваних калуђерских парохија дао сам им разумјети, да ће их духовна власт трпјети на тим парохијама само дотле, док не буде довољан број спремљених за парохијску службу попова. Протојереји били су понижени, и сваки игуман или протосинђел сматрао се већ по томе виши по старјешинству у цркви од сваког и најстаријег протојереја. Једним президијалним декретом наредио сам, да сваки протојереј има право при црквеним службама носити надбедреник једнако као архимандрити и протосинђели и уживати у цркви права виших достојанственика цркве; исто као што сам укинуо дотадашњи противуканонски обичај, да је јеромонах старији од сваког свјетовног свештеника, само зато што је јеромонах.)[90] Ово је благо подјеловало на свјетовно свештенство, према којем сам ја показао се особито љубазним и при својој интронизацији, и које је одмах раузмјело да нема више разлога сматрати себе пониженим и као запостављеним иза калуђера. А да покажем

[90] Прилог II, 28-34.

парохијском свештенству одмах у почетку своје управе епархијом, да ја хоћу да чујем њихов глас у свему што се тиче добре управе и црквеног и свештеничког напретка, ја сам већ другог мјесеца свог владиковања установио, да сваке године имају бити пастирски зборови парохијског свештенства у сваком протопрезвитерату под предсједништвом дотичног окружног протопрезвитера, и са тих зборова да се средишњој епархијској управи приказују жеље свештенства и подносе односни предлози о црквеном и свештеничком напретку. И ово сам добро учинио, и далматинско ми је свештенство са својих пастирских зборова сваке године слало изјаве захвалности за ту установу; а ти пастирски зборови помажу и средишњој епархијској управи да може цјелисходније управљати.

Сву прву зиму провео сам у Задру највише окупљањем података о парохијама у епархији ради канонске посјете, коју сам одлучио био да одмах прве године своје епископске службе учиним, и коју сам посјету у мају 1891. и почео, и са кратким интервалима продужио све до септембра исте године.

О Св. Сави сакупиле су се биле задарске Српкиње на обичној годишњој свечаности у српској конфесионалној школи. На тој свечаности ја сам обавио водоосвећење, и тада сам улучио прилику да покренем присутне Српкиње да оснују друштво за помагање одијелом, књигом и другим сиромашној српској школској дјеци. Радо је примљена ова моја мисао, и одмах устројено то друштво, које је исте године почело благотворно дјеловати под мојим покровитељством. И благотворно је оно дјеловало све док сам ја био задарски владика.

Прије поласка свога из Задра у посјету односним парохијама хтио сам да пошаљем свештенству и народу посланицу пастирску, да их као архипастир почнем поучавати. Напишем ту посланицу као ускршњи поздрав клиру и народу, у којој сам дао своју поуку о ономе што састављa основу за сваког човјека, а посебно за православне хришћане, а то је о вјери. У тој сам својој посланици између осталога рекао и то, да се православни морају чувати особито од оних иновјераца, који лукавим средствима хтјели би да их отргну од своје вјере и који да би заварали православне, казују да рад њихов одобравају и многи православни, па чак тобоже и српски патријарх. О посланици овој мојој, кад се за њу дознало, сва штампа српска и хрватска, па и њемачка, проговорила је. Православне новине нађоше да заслужује похвале, па је многе и прештампаше; а неправославне новине осудише је, а неке ударише чак на моју личност. Све сам ја то послије прочитао и на односном ручном свом егземплару (који се налази у мојој библиотеци) забиљежио. Да се од прилике види, шта су ове неправославне новине рекле тада о овој мојој посланици, хоћу овдје да напишем, шта је казао Agramer Tagblatt у својем броју од 6. маја 1891. године: „Der orientalisch-orthodoxe Bischof von Zara Dr. Milas hat einen Hirtenbrief erlassen, in dem er sich gegen die Vereinigung der orientalischen und occidentalischen Kirche ausspricht und dieselbe als ein Phantom erklart, das angeblich nur dazu diene, Zwist und Hader anzufachen. Es ist unschwer zu errathen, woher die Inspiration kommt, welche Bischof Milas zu einer so schroff ablehnenden Haltung gegen die Vereinigungs-Idee veranlasst, wie sie bisher noch

von keiner Seite erfolgt ist. Bischof Milas, welcher einige Jahre in Serbien zugebracht, sollte doch etwas vorsichtiger mit seinen Ausserungen sein".

Ову моју посланицу прочитао је и српски патријарх Георгије Бранковић, и писмом из Даља од 26. априла 1891. јавља ми да је исту прочитао са задовољством. Три мјесеца кашње, и то 18. јула примио сам од истога патријарха ово писмо, које овдје исписујем, а које се у оригиналу налази између других важних писама у мојој библиотеци:

„Преосвећени Господине! Дошло ми је са пријатељске стране до знања, да сте Преосвештенство Ваше у овогодишњем ускршњем поздраву своме, клиру и народу епархије тамошње, прогласили смиреност Моју за „пријатеља уније". Ја не знам шта Вам је повода дало и шта Вас је руководило кад сте таку неистину о мени у свет пустили. Али се заиста дивим тој смелости и дрскости! Је ли то братски поступак? Јесте ли Ви озбиљно помишљали на последице те Ваше дреке а притом неистините енунцијације? Јесам ја то заслужио, да ме по црквама Вашим проштитуирате и народ изазивате, да ме проклиње ни крива ни дужна. Имате ли Ви љубави братске? Имате ли Бога? Имате ли душе? Но засад нека је доста. Ја Вас овим братски умољавам, пошто ми та фамозна посланица Ваша није (?) до руку дошла, да ми исту на прочитање подшаљете, да се својим очима уверим о тој небратској подвали, са којом ме пред Вашим вернима обрукасте, али само Вашима, јер моји ме далеко боље познају него Ви са те стране, па Вам верујте и не верују. Уједно Вас сасвим озбиљно позивам, да све оно, што о мени у тој посланици рекосте и докажете, или као неистину јавно опозовете и тиме ми задовољство дате, пошто ћу у противном случају принуђен бити увређеној части и имену своме на други начин задовољење потражити ..."

Четири дана послије сада наведенога писма патријарха Бранковића, и то 22. јула, изишао је 29. број карловачког црквеног листа „Српски Сион", и у том броју наштампан је чланак са насловом: „Нелојалан и несолидан посао", а са потписом „Млади саборлија". У томе чланку развија се оно исто што је патријарх казао у својем писму, само што сам ја ту још лично нападнут.

Све ово, и патријархово писмо и овај чланак, запањили су ме тако да нијесам знао, шта да мислим и протумачим све ово чудо. Похитао сам одмах да изјавим јавно, да ја нијесам ни у сну имао да бацим ону љагу на патријарха, и ту је моју изјаву наштампао исти „Српски Сион" у свом 32. броју од 12. августа исте ове 1891. године. Али нијесам знао ко је писац онога чланка, у којем ме онако ружно нападоше. Тек у фебруару слиједеће године сам то дознао, и то из једнога писма од проте Алексе Илића, који ми шаље у оригиналу писмо проте Јована Вучковића из Карловаца од 17. фебруара 1892, у којем писму овај признаје да је он написао онај чланак противу мене у „Српском Сиону". Овај прота Јован Вучковић био је професор у задарском богословском заводу до краја 1890/91. школске године. О овоме Вучковићу ја сам спомињао на стр. 44-45 ових мојих биљежака, и ту сам казао да сам га волио и уважавао његову марљивост за све вријеме док смо заједно као профеоори радили у задарској богословији. Кад сам ја постао владика, исти

професор заузео је друговачији положај према мени, положај непријатељски. Зашто, ја то нијесам кадар да ни данас разумијем, а не знам, да сам му и као владика ишта на жао учинио. Опростио се са мном у Задру чини ми се у августу 1891. године најљубазније, и знам да сам га пољубио у лице при растанку. Као одговор на тај мој пољубац био је поменути његов чланак у „Српском Сиону". Од тога доба прота Вучковић био ми је љути душманин, и роварио је противу мене гдје је год могао, па ваљда и данас још ровари, ако му се само гдје згода пружи.

Ради илустрација овога догађаја хоћу овдје да забиљежим ово што слиједи. Првих дана децембра 1900. ја сам добио од патријарха Бранковића писмо са датумом 30. новембра 1901, у којем ми патријарх пише ово: „Од уредника „С. Сиона" прото-презвитера Јована Јеремића дознао сам, да је Преосвештенство Ваше још пре две године написало монографију о нашој и румунској автономији. Држим да би у интересу св. црквене ствари било, да та монографија угледа, и то што пре света. Ако ми дозволите, ја би вољан био за то дело штампарски трошак на себе примити, па ако немате ништа во преки, изволите ми тај рукопис послати, па ћу га одма у овдашњој манастирској штампарији дати штампати". Шта сам ја одговорио патријарху на ово његово писмо види се из овог другог писма патријархова од 17. јануара 1901, које овдје преписујем:

„Преосвећени Господине, драги брате у Христу! Нисам знао како да тумачим Ваше индиферентно држање према овдашњим приликама, или боље речено, неприликама. Сад ми је све јасно, јер ми је цењено писмо Ваше ту загонетку разрешило и разјаснило. Збиља, Ви још једнако водите срце због оног чланка, што је пре девет година у „С. Сиону", поводом Ваше ускршње посланице, изишао?! А ја сам видите на то већ давно заборавио. Ја Вас и овом приликом уверавам, да је дотични чланак изишао у „С. Сиону" без мога знања и мога одобрења, јер и ако сам ја власник тога листа, мени се чланци његови претходно не подносе на цензуру, пошто за њих одговара уредник, па тако је било и са тим чланком. Верујте, да ми је неправо, и да дубоко жалим, да је туђа погрешка била поводом наших неспоразума, а нарочито Ваше трајне срдње, не само на мене недужна, него и на целу овдашњу митрополију, што Вам је, као што велите, и дало повода да нас се као ватре клоните!? Интерес општега добра наше св. цркве, по моме мишљењу, био би далеко бољи, да сте, уместо срдње, својим знањем и својом помоћу били увек близу нас и уз нас. Ваша реч, као познатог и признатог канонисте и аукторитета на пољу црквенога права, требало је да се чује, па и данас треба да се чује, о нашим приликама, и ја сам уверен, да би она од велике користи и меродавнога правца била, јер су се и противници нашег јерархијског становишта много позивали на Вас и на Ваше црквено право у тој ствари; па зато и држим, кад би Ви проговорили и њихова позивања кориговали, да би се без сумње и они тргли са странпутице, којом пођоше у неповрат. Усљед свега тога, ја Вас братски позивам и умољавам, да се по примеру моје смирености и Ви одсрдите, увреду нанешену Вам заборавности предате, резерве и пасивности се отргнете, ћутање прекинете, па јавно и јасно, urbi et orbi, проговорите, не би

ли милостиви Господ, post tot discrimina rerum, дао и благословио, да мудрим посредовањем Вашим дођемо до жељенога мира и реда у цркви нашој и народу нашем ...”

И оволико је доста о непријатном оном сукобу мојем са патријархом Бранковићем, а поводом оне моје ускршње посланице 1891. године. А сада да забиљежим још једну ствар из те исте године.

Неколико дана пред божићни пост јавише ми, да ће уредник „Српског Листа” Сава Бјелановић узети за жену Даницу Баљак и да не може прије почетка поста вјенчати се, него да ће моћи да то учини неког дана за вријеме поста, и да ће сам лично доћи да ме замоли за односну дозволу. Примим то на знање, и сутрадан послије Миховиљдана јави ми слуга, да Бјелановић жели бити примљен од мене. Примим га, и пошто ми је казао ствар о времену свога вјенчања и ја му дао односну дозволу, поче ми на дуго причати о интригама, које су биле противу мене да ја не постанем далматинским владиком, и како је он принуђен био подлећи тим интригама, јер да су многи пријетили иступом из српске странке, и ради тога да је морао у својем листу писати противу мене; извињавао се за то молећи ме сада да бацим све оно у заборав и да будем пријатељ његовом листу, „који сте”, рече, „Ви сами основали”. Напоменуо ми је тада, како са финансијске стране лист му слабо стоји, јер су велики трошкови около издања, па ми рече, да би добру ствар учинио, кад би написао петроградском „Славенофилском друштву” да му новчано лист помаже. Саслушао сам га, и одговорио сам му, као што учтивост захтијева да се одговара лицима, која долазе у посјету. О брошури оној његовој, коју је издао 1884. противу мене под именом „босанскога попа”, Бјелановић није ни ријечју једном споменуо, и наравно је да нијесам ни ја о томе ни ријечи прословио, бацивши то сада у заборав, те се од тада установише између мене и њега добри формални односи, који остадоше послије тога све до смрти његове.

У посјети својој парохијских цркава и манастира, коју сам посјету 1892. године допунио, опазио сам много ствари, које сам нашао да нијесу уредне и да свештеници не знају како ће да раде у парохијама, и да буде све онако како би требало да буде. Ја сам све то забиљежио, и кад сам се повратио у Задар, те сам све своје биљешке предао Конзисторији да их проучи и односна ријешења донесе. Неколико је конзисторијских сједница специјално о томе било, и издано је затијем било мноштво разних конзисторијских наредаба свештенству и црквеним туторствима о најразновrснијим питањима свештеничке службе у парохијама и вођењу црквено-економске администрације. Учинило ми се, да је запуштено проповиједање Божије ријечи у црквама и да је занемарено катихизирање дјеце, и ради тога, осим озбиљних савјета свима појединим свештеницима, кад сам се налазио у њиховим парохијама, издао сам одмах и нарочите окружнице. Опазио сам да у многим селима нема основних школа, и ради тога сам окружницом позвао свештенство да у тим мјестима заведу спомоћне школе, у којима би дотични свештеници учили дјецу и зато би примали и односну награду из провинцијалне благајнице. Чуо сам био одавна, да у неким особито загорским

селима влада крива клетва, и да поједини сељани врло олако се пред судовима криво закуну, те од тога многа зла бивају. О овоме сам се и сам освједочио кад сам посјетио задарску криминалну тамницу и кад сам дознао да је много њих осуђено ради криве клетве пред судом. Ради овога издао сам окружницу свештенству да мора сваки чешће говорити са св. олтара противу криве клетве и да ме мора обзнањивати периодично о резултатима те њихове поуке и да ли се искорењује ово зло. Прегледајући матице рођених у појединим парохијама, опазио сам да је код много лица забиљежено у односној рубрици, да је незаконито, и по томе сам закључио да мора бити много њих, који нијесу вјенчани и који дакле у суложништву живе. О овоме сам се освједочио и из разговора мога са разним лицима у дотичним селима. Ово зло много је на жалост распрострањено у свој Далмацији, и да би се оно искорјенила, осим окружнице коју сам одмах о томе издао, обратио сам се и властима: опћинскима и политичкима, да би ми и оне помогле да се искоријени суложништво. На ово сам, исто као и на искорјењење криве клетве, увијек најозбиљнију пажњу и послије тога обраћао. Нијесам задовољан био ни како свештеници воде парохијске матице, јер је сваки на свој начин и по својем разумјевању уписивао у матице и испуњавао односне рубрике, тако да је у томе читава збрка била. И ради тога неколико сам зимских вечери употребио нарочито на то, да саставим упутство за вођење матица, и то сам упутство дао наштампати и разаслати у све парохије и капеланије. Послије тога већ установио се и у томе ред. Још као свештеник опажао сам у градовима, кад су спроводи каквих отмјених лица, да дотични пријатељи покојника шаљу у знак жаљења на гроб умрлога вјештачке вјенце, издавајући за те вјенце много новаца. Мени се чинило да је много боље, да онај новац што се троши за оне вјенце, да се тај новац даде сиромасима или на какву побожну и добротворну сврху, а за душу покојника; па стога, кад сам постао владика, издао сам забрану да се на спроводима православних употребљују вјештачки вјенци, мотивишући ту забрану, осим горњега разлога још и тијем, што је употребљавање вјенаца при спроводима обичај иновјерски, а не православни. Догодило се у разним парохијама, да ми дотични свештеници нијесу знали казати: када је црква саграђена или бар поправљена, када је посљедњи пут и уопће је ли био који владика да посјети ту парохију, који су свештеници били прије на парохији и слично. Ово ми је дало повода да издам наредбу, да се одмах у свакој парохији заведе засебна књига, која ће се звати „црквени љетопис", и у ту књигу да се забиљежи све што се зна о дотичној цркви и парохији из пређашњих времена, а унапријед да сваки свештеник мора у ту књигу биљежити све, што се важнијега догоди у дотичној парохији. Није ми право било што у никаквој парохији нијесам нашао у једном засебном мјесту разне књиге и часописе, што се о црквеном новцу набављају и које као такве морају бити убиљежене у односни парохијски инвентар. Ради тога сам издао наредбу, да од тада у напријед мора постојати у свакој парохији своја „Парохијска библиотека" у засебном орману и да мора бити одмах заведен библиотечки каталог. Окружним протопрезвитерима пак наложио сам, да при својим посјетама морају прегледати парохијску библиотеку и односни

каталог, да ли се то у реду држи.

Све ове наредбе ја сам издао у прву годину и по од како сам примио епархијску управу. Тада сам потражио од дотичних окружних протопрезвитера, да поднесу извјештаје своје, да ли су поменуте моје наредбе, исто тако и ове многоврсне конзисторијске наредбе извршене у дотичним парохијама. Извјештаје су ове своје окружни протопрезвитери приредили и затијем допунили на односним протопрезвитерским пастирским зборовима, те их послали у Задар. Тешко је било очекивати да ће ти извјештаји потпуно задовољити сврхи, јер сви свештеници нијесу могли у један мах да се свикну са овим новим редом, што сам ја завео. Ја сам то и предвиђао. Па да би се тај нови ред учврстио и да би и ја и моја Конзисторија знали, каквим начином може то да се чим скорије постигне, ја одлучим увести једну нову установу у моју епархију, а то су епархијске скупштине у мјесту епископске катедре, које би се скупштине периодично сазвале и на којима би морали учествовати сви окружни протопрезвитери епархије, сви манастирски настојатељи и по три боља и старија парохијска свештеника из сваког протопрезвитерата, а тако исто и сви чланови Конзисторије. Скупштинама тима имао би предсједавати сам епископ. Ову одлуку своју ја сам остварио 1892. године, када је сазвана била прва епархијска скупштина у далматинској епархији. На дјелу се показала оваква скупштина установом добром, и да би та установа била трајном ја сам израдио да то потврди послије Синод, што је и учињено било 1903. године на синодској сједници 11. маја.

На посљедњој епархијској скупштини ја сам учинио предлог да би требало да далматинска епархија има свој лист, у којем би се штампале важније наредбе црквене власти, чланци богословског садржаја и црквене разне и књижевне вијести. Предлог је овај примљен од свих чланова скупштине са великим одушевљењем, те једногласно закључено, да од 1. јануара 1893. издаје се лист са насловом „Гласник православне далматинско-истријске епархије”, којега ће власник бити епископска Конзисторија. Тај је лист изишао првим својим бројем у јануару 1893. године.

Са прве своје двије године владиковања ја сам био задовољан, јер ми је у епархији све ишло у реду, или бар је свак настојао да све буде у реду. Помутила ми је била то моје душевно задовољство она работа са патријархом Бранковићем, али то ми је служило поуком да стојим чим је више могуће од карловачке јерархије далеко, ако желим свога мира.

Све наредбе које сам издавао ја или моја Конзисторија о пастирској служби у парохијама, све је то свештенство далматинско драговољно извршавало, и врло је ријетко имала Конзисторија да опомиње којег свештеника ради неизвршивања или немарног извршивања тих наредаба. И ја сам могу рећи задовољан био са парохијским свештенством, које ме је уз то и љубило и поштовало. За такво своје владање свештенства, како у вршењу своје службе, тако и према мени, као духовном им старјешини, заслуживало је оно да се ја о њему старам. Материјално стање парохијског свештенства било је уопће слабо, јер конгруа није била правилно уређена, и свештенство на парохијама мало, врло мало је добивало годишње помоћи од државе, него је

ограничено било већим дијелом на сами бир, који је зависио више или мање од добре воље парохијана, а епитрахиљски приходи, нарочито у сеоским парохијама, били су готово никакви. Ово сам ја опазио одмах на почетку своје владичанске службе и сматрао сам за прву своју дужност да се постарам и настојим код Владе, да се конгруа уреди правилно, те да се материјално стање парохијског свештенства побољша. Ради овога ја сам почео одмах са појединим владиним људима о томе разговарати, и пред Божић 1892. поднио сам далматинском Намјесништву подробни извјештај о слабом материјалном стању парохијског свештенства и мотивирани предлог како да се то стање поправи. Опазио сам такође за вријеме своје посјете парохија, да мало има згодних зграда, у којима пароси станују, да су те зграде у већини парохија хрђаве, а у неким парохијама да их чак и нема, него су пароси принуђени становати или у својим кућама, ако су их случајно имали, или у лошим сеоским кућама. Ово је све зло било, јер независно од тога, што је свештеник са породицом принуђен био трпјети и зиму и сваку незгоду у лошим кућама, немогућно му је било да држи у реду парохијско звање, да чува као што треба парохијске матице, парохијску архиву, парохијску библиотеку итд. Ради овога, као што сам сматрао дужношћу да радим о повишењу награде парохијским свештеницима из државне благајне, тако сам исто сматрао да ми је дужност радити и о томе, да се саграде парохијски домови у свима оним мјестима, гдје их није било, да се поправе они, који су у лошем стању, и док се то све не изведе, да се издаје из државне благајнице накнада станарине свима оним парохијским свештеницима, у чијим парохијама нема парохијских домова или станују у старим такозваним братским кућама. О овоме сам такође радио у зиму 1892. године.

Нашао сам и то, кад сам ступио на епархијску управу, да многе парохије немају засебног свог свештеника, него те парохије послужују свештеници из оближњих парохија; а капеланија ниједна није имала свога свештеника. Ово је зависило од тога, што је била оскудица у свештенству и што задарска богословија није давала толико кандидата за свештенство, колико је то захтијевала потреба епархије. У сјемениште примао се свагда прописан број питомаца и ријетко да би које питомачко мјесто било празно. Али ту су се примали питомци, који ће тек да ступе у први гимназијски разред, и док би они прешли свих осам разреда, догађало се да или због слабог учења буду искључени прије но што ће свршити гимназију, или ако би свршили гимназију, гледали би да добију средства да пређу у универзитет, тако да од свих ђака што би се примили у сјемениште као ученици првог гимназијског разреда, прешло би у богословију са потпуних осам гимназијских разреда врло мало, и доследно врло би мало њих свршило богословију да тада ступе у свештенички чин. Смислио сам да овоме доскочим тиме, ако се за неко вријеме и док се не попуне све парохије и капеланије, приме у богословију младићи који су свршили шест гимназијских разреда, а оно што им фали од предмета седмог и осмог разреда, да им то допуне професори богословије за вријеме трајања богословског течаја.

Све ове ствари, које су ме тада много занимале и које су биле врло важне

за моју епархију, биле су тако исто важне и за епархију бококоторску, јер и тамо је било слабо материјално стање парохијског свештенства, слабо је било са парохијским домовима, а слабо и са бројем парохијског свештенства. Био сам са епископом которским преосвећеним Герасимом у најбољим и чисто братским односима, те му прикажем стање моје епархије у поменутим питањима и предложим му, пошто једнаки државни закони важе за обје епархије и задарска је богословија заједничка и његовој и мојој епархији, да би добро било да ми оба владике споразумно радимо за повољно ријешење оних питања и да заједнички рад у томе развијемо. Одмах и са највећим одушевљењем прихватио је мој предлог епископ Герасим, и до марта 1893. буду спремљене за Владу три опширне споменице о свима тим питањима и приказане Влади у Задру. Влада је задарска примила те посланице и обећала да ће о свему томе писати у Беч и препоручити Министарству на уважење предлоге наше, тј. нас двојице епископа. Нијесам имао разлога да не вјерујем том обећању далматинске Владе, али и помислио да не би можда лоше било, да се о томе и непосредно поради код Министарства у Бечу. Ради тога одлучим ја лично поћи у Беч и о томе лично говорити у Министарству.

Али тада ми се истакла још једна ствар у мојој епархији, о којој ствари стао сам озбиљно да мислим и да је уредим. Услијед новога реда што сам ја, по својем разумијевању једне правилне епархијске управе, увео у управу ове моје епархије, нагомилали су се толико послови у мојој Конзисторији, да постојећа три редовна референта тешко су их савлађивали и често се догађало, да један нови хитни посао није могао бити ријешен, јер су још на реду били у Конзисторији други хитни послови. Постојала су уз редовне конзисторијске предсједнике и два почасна; али ови нијесу становали у Задру, него на својим мјестима службе, те од њих је у Конзисторији била толика само корист, што су се могле држати, кад је требало, пленарне сједнице, а ријешавање послова остајало је опет на она три редовна предсједника. Смислим зато да предложим Министарству да би Цар допустио да у мојој Конзисторији буде још два почасна предсједника, али између свештеника, који имају своју сталну службу у Задру, како би могао тим задарским почасним конзисторијоким предсједницима предавати неке послове да их они израђују, и тијем да се олакша труд редовним предсједницима. Почнем одмах да радим на остварењу ове моје мисли, и послије некога времена, поред споменуте три, буде готова и ова четврта споменица, коју ја и поднесем задарској Влади.[91]

(Омео ме био за неко вријеме један догађај у питомачком сјеменишту у почетку 1892. године. Послије одласка из Задра посљедњег професора богословије из Мађарске, потоњег новосадског епископа Митрофана Шевића, који је био и ректор сјеменишта, именован је био за ректора протосинђел Христант Гркинић. Обичај је био од давних времена, да се сваке године свечаном бесједом и духовном забавом прославља у сјеменишту дан Св. Саве српскога, а послије те забаве да буде у сјеменишту ђачка вечера заједно са разним угледним званицама. Таква вечера била је и 1892. године. Знао сам да

[91] Основни текст I, 64-77.

има приличан број званица, особито из омладине, али сам рачунао на свијест ректора и осталих професора, да ће све мирно проћи и у реду. Очекивао сам слиједеће јутро ректора, да ми реферише о свему. Ректор ми није дошао, него око подне јаве ми, да је преко потребе била одушевљена она вечера и до касне ноћи и да су се пјевале разне омладинске великопатриотске пјесме, а између других и „руска царска химна”, да је пјевање те химне много узрујало ректора, и бојећи се за посљедице, да је о томе учинио пријаву на ц. к. Намјесништво. Позвао сам нарочито ректора, да ме непосредно обзнани о свему том непријатном догађају. Није ми дошао, него ми рекоше да узрујан лети код разних политичких лица, да би себе оправдао, да је она химна пјевана без његовог знања. Сутра дан поведена је у сјеменишту од стране политичке власти формална истрага, а без обзира на црквену власт, под чијом је непосредном управом стајало сјемениште. Срећом те је намјесником тада био барон Давид, човјек ширих погледа, који је разумио, да је све оно догодило се у пијаном часу нерасудне омладине, те није никаквих казни за то било. Али зато ректор Гркинић био је сметнут са ректорства и издана забрана, да се никада више не може у сјеменишту са никаквим забавама прослављати Светосавски дан. Противу ове наредбе политичке власти ја нијесам нашао да ми треба шта предузимати, јер сам разумио, да један државни завод, као што је сјемениште, не мора давати повода нерасудној омладини, да даје израза неким својим политичким енунцијанцијама, које могу само да буду на штету за мир црквени, који је мени највише на души лежао.

Независно од ове работе, која ме нешто узнемирила била, могао сам да се иначе мирно бавим главним својим пословима у епархији. Да би успјешније извео оно, што сам у поменутим својим споменицама нацртао био, одлучим да пођем у Беч и да о томе лично порадим у Министарству. Концем априла 1893. године кренем у Беч, а већ у мају ја сам био у Бечу на послу.)[92]

Дознам у Министарству да је далматинско Намјесништво послало са препоруком оне моје посланице. За неколико дана редом бивао сам код разних референата у три министарства: за богоштовје и наставу, за финансије и за унутрашња дјела; највише у првом, којему је на челу био министар Гауч, који ме је познавао још из дана мога посвећења за епископа, јер је и тада био министар за богоштовје и наставу, и који ме је лијепо примио два пута, што сам код њега био. Једном ми у шали рече, да много ствари питам у једанпут, али ипак ми је обећао, да ће се учинити све што буде могуће, само да се мало претрпим, јер су тада биле делегације у Бечу. Дана 31. маја био сам на аудијенцији код Цара. Молио сам за ту аудијенцију само да нађем прилике приказати Цару потребе моје епархије. Примио ме је љубазно, и кад ме запитао, како ми иде епархији, тада сам развезао на дуго говор, зауставивши се главним начином на слабо стање парохијског свештенства у економном односу и на оскудицу парохијских домова. Пажљиво је слушао све што сам му говорио; а да га је то интересовало, могао сам закључити из тога, што ме је често пресјецао са питањима о подробностима, јер, изгледало ми је, све му је

[92] Прилог II, 35-36.

то ново било, што сам ја казивао. Обећао ми је да ће се о свему дати подробно информисати, те да ће наредити да ми Влада буде на руци у свим стварима моје епархије. На аудијенцији овој текао је говор на италијанском језику, којим Цар изврсно влада. Кад сам на поласку из Беча био код министра Гауча, рече ми, да су из кабинета царског потражили већ извјештај о мојим оним питањима. Нека ад тих питања наскоро су послије била повољно ријешена. Била су наиме повољно ријешена и онако, како сам ја предложио, питања о кандидатима за богословију и о новим конзисторијским предсједницима. Остала два питања подвргнута су тада била испитивању, али то је ишло доста споро, јер се тицало издавања новца, тако да ни данас се не може још рећи, да су ријешена потпуно, јер ни данас још парохијско свештенство није награђено онако, како би оно за тешку службу своју заслуживало, нити у свима парохијама далматинске епархије постоје свугдје добри парохијски домови.[93]

(Овом приликом, а послије претходног споразума са которским епископом Герасимом Петрановићем, ја сам гледао да у Министарству дознам у каквом се стадијуму налазе нека питања, која се тичу уопће православне цркве у Аустрији, а која сам нека ја, а нека поменути епископ покренули били и у синодској сједници 18. септембра 1890, а наиме: о уређењу спољашњих односа православне цркве у цизлитавској половини монархије и о уређењу опћег архијерејског синода за све заједничке послове црквене у свој монархији. Ради овога посла ја сам имао дуги састанак у Министарству са тадашњим референтом за послове православне цркве у Аустрији др Шпауном, и на томе састанку мотивисао сам му потребу, а и прешност, да би се она питања ријешила. Из одговора тога референта разумио сам, да Влада нема никакве намјере ријешавати она питања, премда прво питање, као што сам ја доказивао, оснива се на 15. члану основног државног закона од 21. децембра 1867. и то је питање одавна већ ријешено за припаднике римокатоличког и протестантског вјероисповједања у Аустрији, а друго питање о уређењу заједничког архијерејског синода за опће послове православне цркве у Аустро-Угарској Монархији, усвојено је одавна у начелу од Владе и одобрено од самог Цара. Зашто Влада неће да та два питања ријеши, ја нијесам могао тада да појмим; појмио сам го послије, кад је на односну поспјешницу од стране синода, Министарство просто на просто одговорило, да о томе нема синод да се брине, него да ће то сама Влада, ако нађе цјелисходно учинити; а то значи толико, да их она неће ријешити никада! Тиме би се консолидовала православна црква у Монархији, а то изгледа да Влада баш не жели.

За вријеме овог мог борављења у Бечу имао сам прилике први пут упознати лично патријарха Георгија Бранковића, који је тада био у Бечу, као члан мађарске делегације. Сјећајући се оне афере са патријархом приликом оне моје ускршње посланице о вјери 1892. године, нијесам имао воље да се састајем са патријархом. Пристао сам на то по наговору мог личног пријатеља посланика на мађарском сабору Борђа плем. Бурковића, и посјетио

[93] Основни текст I, 77-78.

сам патријарха, који ме је врло љубазно примио и затијем ми повратио посјету у мојем стану у Бечу. Он није хтио да спомиње ону аферу, а мени се учинило да је паметније да ни ја о томе не говорим, јер ја не би кадар био да притајим моју стару зловољу на патријарха, што се онако нерасудно тада дао био завести. Позвао ме патријарх 5. априла на ручак, позиву сам се одазвао, али само официјално. Били су на томе ручку: барон Ф. Николић, пензионирани велики жупан Св. Кушевић, подпредсједник загрепског сабора Јерошми, Б. Бурковић, А. Павић и Црнковић. Разговор за ручком био је само политичког карактера, и говорило се највише о тобожњој слози међу Србима и Хрватима у Мађарској. Ја нијесам учествовао у разговору, него сам увијек ћутао. Црнковић је говорио у корист Мађара више него што би говорио био и сами Мађар, а у исто вријеме нападао на познате хрватске патриоте. Армин Павић, заговоривши о Далмацији, назвао ју је пола дивљом, на шта ја нијесам могао а да му не учиним најозбиљнију опаску. Чим је ручак свршио, ја сам се одмах удаљио, опростивши се са свима сухо и официјално. Са патријархом се више нијесам састајао у Бечу.)[94]

Слиједеће године у јулу славио је своју 25-годишњицу богословски завод у Задру. Завод овај мени је увијек лежао на срцу, колико ради сврхе ради које је он установљен, толико и ради личног разлога мог. У томе заводу ја сам почео своју јавну службу, у њему сам 19 година служио, а затијем као епископ био сам му управитељ; дакле непрестано сам уз тај завод био, или као наставник или као управитељ његов. Осим тога, могу рећи да је тај завод почео живјети тек тада, кад смо ја и мој друг покојни Љубомир Вујновић дошли из руских духовних академија и заузели у заводу професорска мјеста. Овај је завод отворен почетком 1869/70. школске године; али за прве двије године своје није могао показивати ништа, што би га разликовало од некадашње задарске „Клирикалне школе”. Прави свој редовни живот отпочео је завод, кад смо почетком 1871/2. школске године заузели професорска мјеста ја и пок. Љ. Вујновић. Свом енергијом младих људи ми смо се одали заводу и почели настојати и радити, да би га уредили по обрасцу других виших богословских завода и ставили предавања у њему упоредо са предавањима у богословским факултетима при универзитетима. И у томе смо успјели. На жалост, послије једанаест година лишио сам се у заводу свога вјерногa и доброга друга, којег ради несретног политичког некаквог разлога пенсионоваше и који годину дана кашње већ и умрије. Тешку сам тугу осјетио, кад сам се доброга друга у заводу лишио, и још тежу кад ми је умро, и тој сам својој тузи израза дао у некрологу, који сам штампао у заводском извјештају за 1882/3. школску годину, и у којем сам некрологу показао какав је човјек, какав је професор и какав је српски родољуб био непрежаљени покојник, Љубомир Вујновић. Какав је он био у овом посљедњем односу, доста је да напоменем, да је прије смрти своје основао закладу, из које се и данас још, а и док траје вијека, васпитавају у универзитетима четири српска ђака, од којих сваки добија стипендију из покојникове закладе од 1. 000 круна годишње. На

[94] Прилог II, 36-37.

мени је самом, послије смрти пок. Вујновића, остало да чувам наш богословски завод и да му уздржим глас, који је дотле стекао био у свијету. Имао сам за другове и три професора из Карловачке митрополије и као професори добри су били, али нијесу били синови Далмације, те и нијесу се онолико одушевљавали за завод, као далматински професори. Увијек су мислили о својој отаџбини, и кад им се показала згода да у отаџбини добију мјесто службе, напустише завод и заборавише га. Срећом мојим насљедником на професорској катедри постао је Шибенчанин, као и ја, и на универзитету бечком оспособљени за то Серафим Калик, који је свом душом предао се заводу и старао се о њему и његовом напретку, заједно са друговима, професорима родом Далматинцима, исто као што је било, док смо професори били ја и пок. Вујновић. Каликовим настојањем, који је тада био и ректор завода, приређена је била и прослављена 25-годишњица завода, на којој је он лијепу и пуну осјећаја према заводу изрекао бесједу, која је била и наштампана у заводском извјештају. Са ванредним одушевљењем ја сам учествовао у тој прослави, и за успомену основао сам тај дан малу закладу, да се из интереса од те закладе издаје сваке године новчана награда оном слушаоцу богословије задарске, који изради најбољи писмени саставак из богословских наука.

У ово вријеме дошла ми је једна новина, која ми је узбудила некадашње мисли, кад сам као млади професор писао своју књигу о словенским апостолима Кирилу и Методију, али мисли теже, јер сада сам био на челу једне православне епархије на посљедњој западној граници православнога свијета, за коју сам епархију ја одговоран и пред Богом и пред људима. Дошла ми је наиме до руке једна енциклика тадашњега папе римскога, издана у јуну ове (1894.) године, којом он позивље и православне народе да се сједине са римском црквом и да признају папу за врховног својег црквеног поглавицу. Ту енциклику почеше хвалити између других и хрватски листови, доказујући православним Србима како треба и они да послушају папин позив и да га признају; а римокатолички сарајевски арцибискуп Штадлер послао је пријевод те енциклике тадашњим православним владикама Босне и Херцеговине, да о истој размисле и одлуче. А почело се било већ говорит да то исто, што је учинио сарајевски арцибискуп наспрам православних босанско-херцеговачких владика, да ће учинити задарски арцибискуп наспрам нас двојице далматинских православних владика. Ово ме је већ расположило било на борбу, и како сам ја ватрене ћуди, одмах сам почео био смишљати шта ћу да напишем о оној папској енциклики, и о томе сам се већ кроз писма договарао са которским епископом, јер сам хтио, да одговор буде заједнички од нас обојице. Савјет епископа Петрановића био је да почекамо, и тај сам савјет морао да послушам, јер свакако сам желио да колективно одговоримо, и да буде ријеч свега православног свештенства и народа са Приморја, дакле и моје и његове епархије.

Од стране задарског арцибискупа није био учињен никакав корак према нама православним владикама у питању оне енциклике папске; а није то учињено стога, што су познавали мене како мислим о унији са Римом, и што

су знали већ у напријед на какав би одговор наишли. Али сам почео био опажати код далматинске Владе у Задру неко ново дотле необично поступање у интерконфесионалним односима, и неко посебно истицање повлаштеног положаја, што тобоже мора да има у Аустрији римокатоличка црква. Догађај један у новембру ове године узбудио је у мени ту пажњу. У „Гласнику" моје епархије уредништво је штампало било једну биљешку о поменутој папској енциклики и ту споменило да се папа вара ако мисли поунијатити православне народе. За ову су биљешку запели оком у Намјесништву, те ми једнога дана дође у кућу намјесништвени референт за црквене послове, Штробах, да ми опази како „Гласник" не би смио вријеђати поглавицу римокатоличке цркве, којој цркви да припада и владајућа династија у монархији. На ту опаску тога господина одговорио сам како је заслуживао и замолио га да никада више не уплиће династију у међувјерске односе, јер је за мене у томе мјеродаван само и искључиво интерконфеоионални закон од 1868. године, који у Аустрији важи... А да се разумије оваква бесмислена тирада оног намјесништвеног референта, хоћу да забиљежим овдје главно особље тадашњег далматинског Намјесништва. Намјесник је био генерал топништва Емил Давид, човјек добар и љубазан, али који је пуштао својем доглавнику Алфонсу Павићу, да у питањима црквенима ради како зна и жели. Православне у Далмацији Давид је волио, јер му је жена била православна, унука пок. српског патријарха Самуила Маширевића, која је у срцу одана била својој вјери и, чини ми се, помало и мрзила римокатоличку цркву, а особито унијате. Благодарећи упливу ове госпође, а на лични (не намјесништвени) предлог самог намјесника Давида ја сам добио односне аустријске ордене. Али док је Давид волио православне, у исто вријеме далматинско Намјесништво као таково није их волило. У пословима православне цркве поступао је, као што сам горе казао, доглавник Давидов Павић по својој глави. А овај Павић, тада већ намјесништвени подпредсједник, био је командер папског неког ордена, дакле већ као такав покорни слуга папин и папине курије. Поглавица намјесништвеног пресидијума био је Дубровчанин, опет командер неког папског ордена (мислим Гргуровог), те као такав, а и као Дубровчанин, није могао вољети православне. У одсјеку за црквене ствари православних били су: поменути Штробах и Никола Бернарди, оба људи који су само гледали да авансују у служби, и ради тога продали би били и најсветију ствар, па знајући да ће боље угодити и Павићу и Нарделију, ако буду радили противу православних, они су тако и радили. Сва ова четири лица: Павић, Нардели, Штробах и Бернарди били су уз то најпокорније слуге задарског арцибискупа, и знали су да ће му најбоље угодити ако не буду радили у корист православне цркве у Далмацији. За потврду овога што сам сада овдје прибиљежио, навешћу ниже неколико аката, која сам принуђен био пресидијално упутити Влади кроз слиједеће двије године.

Међутијем, као стварна посљедица оне папске енциклике да би се православни поунијатили, пронио се глас да ће у другој половини 1895. доћи у Далмацији из Крижеваца унијатски бискуп Драгобецки. Ово затијем потврдише хрватске новине. Својим начином ја дознам, да ће тај унијатски

бискуп доћи да посјети и своје три унијатске цркве: у Врлици, у Баљцима и у Кричкама. Ова два посљедња мјеста насељена су готово искључиво са православнима, а и Врлика је такође велика православна парохија. У сва та три мјеста било је свега тада унијата около 60 (шездесет) душа, премда су ту три доста велике унијатске цркве, које им је саградила аустријска Влада около 1832. године за вријеме намјесниковања фанатика-римокатолика Лилијенберга. Долазак онај свој у поменута мјеста остварио је бискуп Драгобецки и новцем успјео је у Врлици обратити у унију около 12 лица. Одмах сам ја лично похитао у Врлику да се сам освједочим шта се догодило и како се то могло догодити. Служио сам архијерејску службу у Врлици 29. октобра исте године, и послије бесједама и поуком успјео привести на покајање она заведена лица, и толико утврдити онај православни народ, да су заклетвом обећавали оданост својој православној вјери. Утврдио сам тада исто у вјери православној и Баљчане и Кричане, и могу вјеровати да неће никада више нико успјети у оним мјестима, као и у Врлици, да што учини са унијом, и ако дотични задарски епископ буде увијек имао на уму одговорност пред Богом, ако му и једна овца из духовнога стада његовога нестане. На повратку свом у Задар управио сам намјеснику Давиду овај пресидијални свој допис: (N. 470 ex 1895. 27/II)

Неколико дана послије овог мог дописа дошао је к мени лично намјесник Давид да ме увјери, да Влада није имала никаквога посла у ствари унијаћења оних лица у Врлици, и да ће Влада енергично пријечити сваки покушај унијатског прозелитизма међу православнима у Далмацији. И у истини није се послије тога ништа показало, по чему би се могло судити, да се ради у корист уније у поменутим мјестима, и из тога сам закључио да ми је Давид истину говорио. Дознао сам затијем, да се и сами онај бискуп унијатски Драгобецки разочарао у Далмацији, јер је казивао, да су га преварили, приказујући му да је у Далмацији згодно поље за унију, док у самој ствари он се освједочио, да нико не мрзи толико унијате као православни Далматинци и да ће га касно видјети Далмација. Обистинило се и ово; и број унијата у сјеверној Далмацији свео се мало послије на дотична три унијатска свештеника при поменутим црквама, који ту стоје јер примају добру плату из онога фонда, који је установљен био за вријеме Лилијенбергова намјесниковања, и осим та три свештеника, унијати су још дотични црквењаци и по два три лица при свакој цркви, који служе свештенику и мисе му одговарају. О унији ти свештеници не смију ни да писну, а камоли да наговарају ког православног да се поунијати. Дивну сам адресу добио послије мог одласка из Врлике, коју је адресу потписало 358 најугледнијих чланова православне црквене општине врличке (Гласник 1896, бр. 1):

Адреса ова православних Врличана била је изазвана, колико из захвалности њихове према мени, толико исто и што су хрватске новине (загрепски „Обзор”, спљетско „Јединство”, задарска „Хрватска Круна” и др.) славиле рад Драгобецкога у Далмацији и изражавале наду, да ће од тада унија напредовати у Далмацији.

Догађај онај у Врлици услијед доласка оног унијатског бискупа одлучило

ме је да напишем и објавим свештенству и народу моје епархије архипастирску посланицу о значају православне вјере и противу оних, који нападају на ту вјеру и на православну цркву. Ову своју посланицу објавио сам на Ускрс 1896. године. Православно свештенство, и православни народ примио је ту моју посланицу са усхићењем; али зато та иста посланица узрујала је све хрватске римокатоличке политичке новине, исто као и вишу јерархију римокатоличке цркве у Далмацији. Шта су све наговориле противу те моје посланице и противу мене хрватске новине, морао би, да то прибиљежим овдје, употребити неколико листова; а то није вриједно. Али вриједно је да забиљежим шта је урадила виша римокатоличка далматинска јерархија! За ово сам ја дознао тек у септембру слиједеће године кад сам био у Бечу, и то из уста тадашњег одјелног предстојника у Министарству богоштовја, а потоњег ческог министра, Ан. Резека. А то хоћу овдје сада да запишем. У Задру је тада био арцибискуп Гргур Рајчевић, Дубровчанин, човјек врло оштре и деспотичне ћуди, али уједно и екцентричан. Овај арцибискуп дознао је за моју посланицу, коју је он протумачио у смислу јавне увриједе, нанесене римокатоличкој цркви, и ради те увриједе, смислио је он, да онај који ју је нанио мора бити кажњен. Мало времена послије тога, састала се у Задру конференција свих далматинских бискупа под предсједништвом арцибискупа Рајчевића. На тој бискупској конференцији узета је у претрес и моја посланица. Шта су све говорили о њој они бискупи на својем састанку, ја наравно не знам, али знам шта су закључили, а то је, да се поднесе у име епископата римокатоличке далматинске цркве непосредно Цару у Беч споменица, у којој да се пожале Цару, како сам ја јавно увриједио римокатоличку цркву; па пошто ја не престајем сваки час тобоже нападати на римокатоличку вјеру и цркву, то у споменици моле Цара, да би мене уклонио са мјеста православног епископа у Задру и поставио другог поћуднијег римокатолицима човјека! Закључише то ти далматински бискупи, саставише своју споменицу и послаше је Цару у Беч. Из царског Кабинета буде послана та споменица Министарству богоштовја, да оно поступи по надлежности. Министарство пошље исту посланицу далматинском Намјесништву да поднесе односни извјештај, али уједно дало је разумјети Министарство Намјесништву, да не треба сувише озбиљно узимати ту бискупску споменицу (ово су ријечи Резекове). Намјесништво је свој извјештај поднијело, констатујући да је посланица у истини објављена била, али да се не може она узети у онако строгом смислу, као што су је узели далматински бискупи, него да је она издана била поводом покушаја уније у Врлици у вријеме доласка у Далмацију крижевачког унијатског бискупа. За све ово ја нијесам тада ништа знао. Него половином децембра те исте 1896. године дође један дан к мени у посјету намјесник Давид, и чим ми је ушао у собу, рече ми, смјешећи се, да је дошао у званичном послу, и тада казао ми је, да је добио од министра пресидијално писмо о мени, али са налогом, да ми не саопштава писмено садржај тог министровог пресидијала, него усмено, и да је ради тога ето и дошао к мени. Изненадила ме сва та работа, јер у априлу исте године ја сам у Бечу два пута разговарао са министром, и нијесам могао разумјети, да има

каквих тајни о мени. Прочита ми тада Давид министрово писмо, доста кратко, у којем писму министар позивље намјесника, да пође к мени лично и да ми препоручи, да не пишем и не издајем такве посланице, које би могле изазвати римокатоличке бискупе да се жале на мене, што нападам на њихову цркву. Ништа више није било у том министровом писму. Какав је повод био том министровом писму, није ми хтио Давид да каже, премда сам га молио, него и са своје стране даде ми исту препоруку што и министар, додавши да то треба ради мира, који се жели у држави. Одговорио сам му, да ја никада нећу први изазивати, али ако ме изазову иновјерци, као што су ме унијати сада изазвали да објавим ону своју посланицу, ја ћутати нећу, него ћу им одвратити свагда мило за драго. Насмјешио се добри Давид и пријатељским тоном рече ми: „Имате право", и дода ми још „а Ви знате како моја Маца воли унијате!" Слиједеће године, као што сам споменуо, од Резека сам дознао генезис оног министровог писма. Кад сам послије споменуо ово Давиду, потврдио ми је истину Резекових ријечи и додао, да је он сам стилизовао извјештај о ствари министарству. А ово вјерујем, јер да је написао тај извјештај Давидов доглавник Павић, или управитељ намјесништвеног пресидијума Нардели, обојица папски кавађери, или командери, друкчије би без сумње извјештај онај био састављен.

Споменуо сам горе да сам у априлу ове 1896. године био у Бечу. То је било приликом посвећења новог буквинско-далматинског митрополита Аркадија Чуперковића, симпатичнога старца, којему је тада било 73 године. Тада сам био код Цара два пута, један пут заједно са митрополитом Чуперковићем и епископом Петрановићем, а други пут сам у приватној аудијенцији, 13. априла. На овој аудијенцији говорио сам са Царем о новој гимназији, коју би требало установити у Задру, поред италијанске гимназије, у којој би новој гимназији наставни језик морао бити српски (или како у Далмацији званично зову српско-хрватски). Побуд да о овоме говорим пред Царем био ми је, што приправници за богословију, који су питомци задарског православног сјеменишта, и који су дотле учили у задарској италијанској гимназији, слабо су у тој гимназији успјевали, јер су долазили у гимназију не познавајући италијанског језика, те већином су губили питомачка мјеста и дакле губили су се и за богословију, а досљедно и за свештенство, тако да сам трпио велику оскудицу у кандидатима за свештенство. Мислио сам да би се ова неприлика уклонила, кад би моји приправници за богословију могли учити гимназијске науке на свом језику материнскому и ради тога улучио сам прилику на аудијенцији код Цара да му споменем потребу гимназије у Задру на српском наставничком језику. Цар се за ово питање, опазио сам, живо интересовао, тако да је слиједеће школске године отворен већ био у Задру први разред гимназије са српско-хрватским наставним језиком.

Драго ми је тада било што се та нова гимназија отворила, те сам одмах и наредио, да сви нови питомци сјеменишта имају у напријед ту гимназију похађати. Али течајем времена тадашња се моја радост смањила, јер у ствари нијесам постигао онај резултат са питомцима, о којем сам онда мислио. Сама гимназија по предавању у њој предмета била је и јест много лошија од

гимназије са италијанским наставничким језиком. Осим тога завладао је у тој новој гимназији правац великохрватски са мржњом према српској народности и према православној вјери, тако да су не само професори те гимназије него и сами хрватски католички ђаци проникли се духом несношљивости према српским православним ђацима и у питању вјере и у питању народности, и моји ђаци да би могли добити легалну биљешку у учењу морали су бити збиља изврсни, јер иначе ако је који мало слабијега талента био, немилосрдно је добијао најгоре биљешке, и тада наравно морао је изгубити и питомачко мјесто; дакле опет зло, као и прије, само у другом облику. Кад сам послије правио упоређење између слушалаца богословије који су свршили гимназију са италијанским наставним језиком са онима, који су свршили ову другу гимназију, видио сам колико у знању и образовању ови посљедњи заостају иза првих. Да сам данас код Цара на аудијенцији, не би сигурно говорио му оно, што сам 1896. говорио му о потреби нове гимназије у Задру.

Још имам из те 1896. године да овдје запишем, а што се тиче не толико црквеног, колико народносно-српског једног посла. На повратку своjем из Беча предузмем канонску посјету у Котарима и у книнском протопрезвитерату. У свима сам црквама као обично проповједао, надовезујући сада у тим мојим проповиједима оно што сам казао био у овогодишњој својој ускршњој посланици о чувању православне вјере и у свези с вјером о чувању српске народности, која нас је сачувала да се не полатинимо. Ово није било по вољи пријатељима бискупа Драгобецкога, а такви су сви далматински Хрвати, те почеше писати чланке у задарском „Нар. Листу" о тој мојој посјети у разним мјестима моје епархије, и назваше ту посјету „политички поход", јер да ја свугдје у црквама помињем и говорим о српству.

Ово је писао „Нар. Лист" упозорујући далматинске Хрвате на тај мој „политички поход", и да буду на опрезу од те велико-српске пропаганде; ал и тиме је исти лист упозорио на исто и босанску Владу, да буде на опрезу, јер се та пропаганда ето шири на граници Босне и у мјестима, која Босанци посјећују у Далмацији.

При поменутој мојој канонској посјети книнске крајине ја сам се нашао на Видовдан на далматинском Косову. На храмовској слави св. Лазара српског служио сам архијерејску службу. Народа је било много из оближњих мјеста, а било је доста и из пограничних мјеста Босне. Као и обично, проповиједао сам при крају службе црквене, и говорио сам о значају славе, и како морамо сви љубити своју православну вјеру и своју српску народност. Ово је пало у очи неким конфидентима босанске Владе, исто као и српски карактер ове славе, те то све пријавише на свој начин министру за Босну Венијамину Калају. Кад сам се повратио у Задар, добијем послије неког времена президијално писмо од далматинског Намјесништва, у којем се наводи, да се заједничко министарство у Бечу (Калај) пожалило Министарству унутрашњих дјела ради противудржавних идеја, које су се манифестовале ове године на Видовдан на црквеној слави на Косову далматинском, на којој сам слави и ја био и архијерејску службу служио, и да је о томе оно Заједничко министарство

дознало од свога конфидента, који је био на оној слави, те ме Президијум далматинског Намјесништва позивље, да о свему поднесем официјални извјештај према опаскама оног Калајевог конфидента. Изненадило ме је ово Владино писмо, које ми је у осталом потврдило оно, што сам дотле тек по чувењу знао, каквим се средствима министар Калај служи противу српскога народа и његових бољих људи, који нијесу хтјели, нити су по савјести могли да одобравају његово поступање у Босни и Херцеговини са Србима, које је он хтио на силу да принуди да се одреку својих народних идеала и да своју православну цркву оставе на милост апостолског папског викара архијепископа Штадлера и римске пропаганде. Одговорио сам на односни позив 26. октобра исте године на име далматинеког Намјесништва овим својим писмом (бр. 575-Е):

„Ваша Преузвишености! Садржај цијењенога дописа В. Пр. од 13. о.м. бр. 3716. мене је много изненадило. Разумијевајући тежњу и домашај дотичних навода у истом допису, ја сам то све подвргао свестраном и озбиљном претресу, и мило ми је што ми се пружила прилика, да могу В. Преузвишености представити саму ствар, каква је она у истини, и уједно дати израза осјећајима својима ради увриједе, која је сада била нанесена повјереном мојем архипастирском старању народу. Имајући пред очима заклетву, коју сам пред Богом и пред мојим Царем положио, а проникнут свијешћу својега позива и положаја, који заузимам, ја ћу овом приликом исказати В. Преузвишености отворено и чисто оно, што ми сада на срцу лежи, те свечано одбити оне клевете на мој народ, које је само мржња и велика злоба могла да измисли. Ја молим зато В. Пр. да ово прими и оцијени по урођеној својој доброти и правдољубивости, и да изволи узети у заштиту увријеђену част мојега народа, чији су најњежнији осјећаји били сада дирнути. Прелазећи на сами предмет, ја морам прије свега напоменути, да српска православна црква има своје народне светитеље, који својим богоугодним животом и својим дјелима постадоше велики и славни, и којима она посвећује особити култ, а сами народ, побожно клањајући се њиховим светим моштима, одаје им дужно поштовање у топлим својим молитвама, у завјетима и даровима цркви, а ван цркве велича у народним пјесмама њихова света дјела, давајући на такав начин израза својим побожним осјећајима. У нашој држави, у мјестима гдје живе православни Срби, има много цркава и манастира, који су посвећени успомени српских светитеља. И у мојој епархији српски народ, поред других светитеља, слави на особити начин Св. Саву и св. Лазара (Видовдан). Још од старих времена постојала је у манастиру на Крци црквена слава на дан Св. Саве, кад се народ сакупља да цијелива свете одежде, које је сам светитељ употребљавао и које се чувају у манастирској ризници; а од 1876. године постоји у манастиру особита капела, посвећена светитељу, и на дан годишње светитељеве успомене сакупља се ту и извршује своје завјете српски многобројни народ не само моје епархије, него и из оближње Лике и пограничне Босне. А почињући од 1889. године, кад је саграђена била и посвећена нова црква у Звјеринцу на далматинском Косову успомени српског светитеља и мученика Лазара, сакупља се ту на храмовску славу сваке године

много народа, да на достојни начин прослави светитељев дан, и у цркви за вријеме богослужења, и ван цркве послије богослужења. Тако је то од више 91 година, а тако је било на далматинском Косову и ове године. Од неколико већ година гласила хрватске странке у Далмацији старају се систематски и упорно износити и доказивати, да ова наша црквена слава није друго него повод политичким демонстрацијама. Та клевета бачена је и у јавност на особити начин послије овогодишње Видовданске славе. Али, само ко не мисли хришћански, ко нема способности да оцијени и уважи осјећаје дотичнога народа према својим светим и славним предцима, ко је услијед мржње и зависти проникнут вјерском несношљивошћу и политичком страначком страшћу, само такав је у стању да изврне смисао најсветијих народних осјећаја и да један вијерни и лојални народ бесавјесно оклевеће. Као што је В. Преузвишености познато, ја сам ове године предузео двомјесечну канонску посјету горњих предјела моје епархије. По претходно утврђеном путном програму ја сам се на дан Видовданске славе нашао на Косову. Ја сам хтио нарочито да ту будем тога дана, јер сам знао да се сваке године на ту славу сакупља много народа, за који ја сам светом својом дужношћу сматрао, да на дан храмовске славе служим свечано Божју службу, да апостолском ријечју поучим народ страху Божјем, вјерности Цару и отаџбини, узајамној братској љубави и сношљивости према иновјерној браћи, и да га упутим, како се има владати у својем животу, да би задовољан и сретан био, једном ријечју, да га поучим да увијек живи сходно прописима Божјих и Црквених закона. За вријеме Божје службе и моје пастирске бесједе у цркви ја сам опазио са највећим духовним задовољством побожност и расположение душевно народа, и то ме тако дирнуло, да сам благосиљао час, кад сам одлучио да присуствујем Видовданској слави на Косову. Богослужење у цркви и литија око цркве трајало је све до 2 сата по подне, и за све то вријеме ја сам био у непосредном додиру са народом; а како ми казиваху, није никада толико свештеника, народа и представника грађанског сталежа сакупљено било на тој слави, као ове године, по свој прилици стога, што се од више дана знало, да ће на дан славе бити архијерејска служба. Послије свршене црквене службе и кратког почитка ја сам ручао у кући дотичног свештеника са неколико свештеника и неколико отмјенијих лица, између којих су била и три народна заступника на Земаљском сабору: Јосиф Кулишић, Сава Бјелановић и Др. Тројановић. Остали народ ручао је на ливади око цркве и забављао се на начин, како то бива у сличиим приликама. За ручком у згодни час ја сам подигао чашу у славу Божју и у част дневног светитеља, а затијем за срећу и дуг живот Његовог ц.к. Величанства. При овој другој здравици ја сам споменуо сва доброчинства, која су имали православни Срби моје епархије за вријеме сретнога владања Његовог Величанства а затијем, како се српски народ у Аустрији одликовао увијек искушеном вјерношћу и искреном оданошћу према Цару и држави, и како ту вјерност и оданост према освећеној особи Његова Величанства ми морамо увијек чувати и бити готови да и живот свој жртвујемо за Цара и отаџбину. Ова моја здравица била је од свих присутних поздрављена са великим одушевљењем и тада отпјевано

заједнички: Многаја љета. Послије још једне здравице заступника Кулишића мени, ја сам закључио ручак, и уклонио се да мало отпочинем; а остали пођоше к народу на ливаду. У 5 сати по подне пошао сам и ја са неколико свештеника у народ, и као обично, а и по дужности својој, распитивао сам разне о случајним потребама, похвалио народ што је тако многобројан дошао на ову црквену славу и захвалио му на лијепом дочеку што ми је спремио. Док сам био међу народом видио сам, како на више мјеста народно коло се игра, како се разне народне пјесме уз гусле пјевају и како на једноме мјесту шибеничка музика свира веселе комаде. А видио сам и то, како је весеље народа било опће, и како ништа ни за један тренутак није помутило то народно весеље. Тада ми рекоше, да је весеље достигло било врхунац међу народом, српски заступници почеше му бесједити, најприје Кулишић, пак Бјелановић и најпослије Тројановић. Бесједе су све биле патриотичко-српске, али строго у границама државних закона. По ономе што сам чуо од вјеродостојних слушалаца тих бесједа, те су бесједе кретале се противу шовинистичких доказивања од стране хрватских новина, које без стида и бесавјесно, а противу историјске и фактичне истине, доказују, да у Далмацији и у Хрватској, исто као у Босни и Херцеговини, нема Срба. Овака упорна негација Срба од стране Хрвата, изазивље тим јаче афирмацију код Срба своје народности, и узрок је дугогодишњим препиркама, мржњама и непријатељствима између два једнојезична и једнородна племена."

Писмо ово своје, које сам дао превести на њемачки језик, и на том га језику послао, и то стога, да га боље разумије и министар унутрашњих дјела и министар богоштовја у Бечу, кроз чије је руке оно морало проћи прије него што га Калај прими, то писмо моје оставила је Влада без одговора, тако да ја нијесам ништа послије тога добио од Владе о истом питању. И то су врло добро учинили, јер да су почели доказивати ми што противу онога што сам написао, тада би био написао ја друго писмо, у којем би им казао ствари, које им не би праве биле, и ради којих би се морали били постидјети. А материјала сам за то имао при руци одвише.

Имао сам још ове, да кажем бурне за мене 1896. године, двије ствари, које ћу укратко да овдје забиљежим, јер не заслужују да пређу у заборавност.

Имала се поправити једна црква у бргудској парохији, и то у селу Коларини, и ради тога била је у том селу нарочита комисија, која је требала да састави односни требовник за поправку. У тој комисији од стране Намјесништва био је повјереник Бернанрди, чије сам име прије већ у овим биљешкама споменуо и за којега сам казао, какав је био наспрам православне вјере. Овај господин допустио је себи ући у свети олтар и ту је узео да прегледа св. Еванђеље, које је било на св. Трпези. Еванђеље је ово било у фином повезу, а наштампано у Кијевопечерској лаври, и на првом листу стајало је, као обично у свима црквеним књигама, које су у Русији штампане, да је та књига издана за владања тог и тога рускога цара. Ово је пало у очи том владином повјеренику, и нашао је да мора то еванђеље „секвестровати". То је он и учинио и, као што финансијски стражари чине са најпростијим предметима контрабанда, понио га са собом у Задар. Кад сам ја за ово дознао,

запитам званично Намјесништво да ме о ствари обзнани. Намјесништво ми је то потврдило, и додало напомену, да се у црквама ове монархије не смију употребљавати књиге, у којима су имена иностраних владара. Ово ми је дало повода, да напишем Намјесништву опширни званични допис, у којем сам протестирао оштро противу онаквог поступка оног владиног повјереника, и уједно изјавио да у далматинској епархији има стотинама црквених књига, штампаних у Русији, у којима је на много мјеста споменуто име руских царева, и да ћу ја те књиге замијенити другима, кад ми Влада пошаље потребни број односних књига, али које су издане изричним одобрењем православне црквене власти. Овај мој допис, који се налази у епископским президијалима под 304 бројем, произвео је забуну у Намјесништву, и два три дана послије тога донесоше ми еванђеље „секвестровано" и усмено ме замолише да оправдам оног повјереника, који жали сами догађај.

Другом опет допису мом исте године дали су повода два чланка у полузваничном владином листу „Смотра далматинска". Овоме се листу учинило да је његов посао и о томе, по каквом обреду прелази једно лице римокатоличке вјероисповјести у православну цркву, те у два своја броја (12. и 13.) употријебио је ријечи „scismatico" и „apostata", да означи лице, које је римокатоличке вјероисповјести, а имало би примити православну вјеру, и казао је да је „руски цар црквени поглавица свих грчко-источних Словена у свему словенском свијету". Кад сам ово прочитао, а знао сам да уредништву тога листа даје правац намјесничкиПрезидијум, којему је на челу папин каваљер Нардели, улучио сам ову прилику да покажем Намјесништву оно, што ми је одавна неправо било у интерконфесионалним питањима у Далмацији, те у опширном допису мом под бр. 69 прикажем намјесништвеном Предсједништву све разне догађаје интолеранције римокатоличког свештенства у Далмацији наспрам православних, који су узроком мржње између православних и римокатолика, и како Владин орган „Смотра" ту мржњу потпирује, и на посљетку изразим свечани протест противу тога листа, што вријеђа вјерске осјећаје православних, изражавајући увјерење да тога унапријед више никад неће бити. Резултатом овога било је, да се „Смотра" није, за вријеме мога владиковања у Далмацији, никада више усудила говорити о вјерским православним питањима. Ово је за мене главно било; а што се уредник тога листа послије жалио разним лицима на мене ради оног мог дописа, и што је давао у више прилика, али приватно, изразе својој мржњи према мени, то ме се није ништа тицало. Зар, од како сам ја ступио у јавни живот и рад, па и до данашњега дана, није ме стотинама других људи, не само иновјераца, него и православних, па и самих православних свештених лица, мрзило и мрзи? Зар ми је та мржња пријечила, да ја и даље радим онако, како ме свијест и савјест моја учила у одбрану православне вјере и цркве, премда се мојих мрзилаца број и увећао.

Догађаји ови из 1896. године, а главним начином оно што ме изазвало да издам те године ону ускршњу посланицу, и што је њеном посљедицом било, побудили су ме да се почнем бавити дубљим изучавањем судбе православне вјере и цркве у Далмацији од најстаријих времена. Овим сам се пољем почео

бавити 1897. године, и за четири пуне године нијесам то питање оставио из руку, кад сам год само мало слободног времена од епархијских и других неодложних послова имао. Резултатом овога била је моја мила и најмилија књига „Православна Далмација".

Из 1897. године имам само један важнији догађај да забиљежим, а то је, што је тада под духовну јурисдикцију далматинске епархије дошла српска црквена општина бечка.

Кад сам се налазио у Бечу у априлу 1896. године за посвећење митрополита Аркадија Чуперковића, дошло ми је у стан, гдје сам боравио, представништво српске православне црквене општине бечке, да ми изрази жељу, да би иста општина дошла под моју јурисдикцију, одијеливши се од буковинског митрополита, под чијом се јурисдикцијом тада налазила. Ја сам том представништву одговорио, да не би имао ништа противно тој њиховој жељи, кад би на то дали своју приволу надлежни старији фактори. За ово су дознали буковински свештеници, који су се тада налазили за митрополитово посвећење у Бечу, и канда им то није било право; а ово сам опазио и кад сам једне недјеље пошао на литургију у цркву исте српске црквене општине, и кад сам опазио, да прота буковински Бежан стоји управо уз владичански стол, заклањајући га својом особом, да не би тобоже ја ушао у тај стол. Послије мог одласка из Беча угледни тамошњи српски свештеници енергично су радили да се оствари њихова жеља, која се фактично и остварила 23. јуна 1897, кад је Царском одлуком наређено, да она црквена општина буде утјеловљена далматинској епархији. Чим је објављена била та Царска одлука, представништво општине управило ми је овај телеграм: „Ради очувања народне индивидуалности Срби у Бечу основаше српску општину, а ради одржања народног карактера наше цркве желеше да за архипастира добију Србина епископа. Послије дуге борбе дошавши ванредном милошћу Његовог Величанства жељном циљу, а пуни наде, да ће ова општина под окриљем Вашег Високопреосвештенства бујно процвјетати, кличемо..." У септембру исте године пошао сам у Беч, и тада сам служио прву архијерејску службу на Крстовдан у српској цркви Св. Саве, као у цркви која правно припадаше од тада у напријед мојој епархији.

Још хоћу да забиљежим један догађај из ове године, који је у политичком односу за мене био важан, као што сам то послије видио, а то је смрт Саве Бјелановића (16. марта 1897), уредника „Српског Гласа" и заступника српскога на далматинском сабору. Какви су били моји односи са Бјелановићем до 1891. године, а и како смо се тада приближили, ово сам ја записао у овим својим биљешкама. Послије оне године Бјелановић је често бивао код мене, а бивао је код мене и на свечаним објedима, које сам у разним приликама приређивао. Кад се крајем 1896. почело било радити о лицима, која ће у почетку 1897. бити изабрана за заступнике у бечком парламенту, ја сам отворено препоручивао кандидатуру Бјелановићеву; и ово сам чинио да му покажем признање, што је од 1891. па до тога доба увијек се симпатично у своjем листу односио према мени и према интересима православне цркве. Бјелановић је стекао био ауторитативни глас у свима јавним српским

пословима, а остали листови, као „Дубровник" дубровачки, „Србобран" загрепски и „Застава" новосадска, листови либерални, писали су о далматинским српским стварима, а исто и о православној цркви у Далмацији, онако како је томе давао правац Бјелановићев „Српски Глас"; а ако би који од тих листова друкчије што изрекао, Бјелановић га је знао својим листом ушуткати, а у прилици и нападати, као што се догодило са новосадском „Заставом", кад јој је био уредник Стеван Круносла Јовић. Према оваквом Бјелановићевом ауторитету, и споменути либерални листови, ако и нијесу неку особиту симпатију показивали према мени лично и према мојој епархијској управи, али ипак нијесу ме ни нападали, јер нијесу смјели од Бјелановића. Чим је Бјелановић умро, осјетили су се уредници оних листова слободни, да могу сада писати како им глава њихова казује, не бојећи се више да ће им ко замјерити, ако наштампају и какву бесмислицу о Далмацији. За српске далматинске ствари, исто и за јавне црквене послове, постао је, послије Бјелановићеве смрти, мјеродаван „Дубровник", лист који су издавали такозвани „Срби-католици", а уређивачки одбор састављали су Дубровчани, римокатолици, који већ као Дубровчани презирали су и мрзили „влашку вјеру", како они називаху и данас још називају православну вјеру. Па као што су се вандалматински либерални српски листови владали прије говорећи далматинским уопће стварима према ономе, како је Бјелановићев „Српски Глас" писао, тако послије Бјелановићеве смрти они листови говорили су о тим стварима према ономе, како је од тога доба почео писати „Дубровник". А симпатичан им је био овај лист, јер су мислили да ће његов програм прихватити сви либерални Хрвати, те претворише се и они у „Србе католике"; а нијесу знали, да све то „католичко Српство" састављају десетак ако не и мање, амбициозних писмених Дубровчана, који су уза се имали можда још стотинак неписмених или полуписмених Дубровчана, које су они овако или онако новчано помагали, а за које амбициозне писмене Дубровчане „католичко Српство" није друго било, као што није ни данас, него пуста реклама.

Мирни и тобоже толерантни према православној вјери за живота Бјелановићева „Дубровник" је показао своју ћуд, чим му је престала Бјелановићева контрола. О Св. Сави 1898. написао је професор Серафим Калик један чланак са насловом „Патриотизам", и тај је чланак наштампан био у 1. броју епархијског „Гласника" за исту годину. У овоме чланку истакнут је значај православне вјере за српску народност, и да је прави српски патриот онај који чува Савино православље. Ово је написао православни свештеник за православни празник и наштампао у православном црквеном листу, и сваки паметан човјек запитаће, шта се све то тиче једне политичке новине? Зар ови српски свештеници од како је вијека не говоре то исто на литургији на дан Св. Саве, или кад су у српским школама светосавске славе? Зар ја то нијесам безбројно пута казао јавно и у црквама и на школским светосавским славама, и као свештеник и као епископ? Зар римокатолички хрватски свештеници и њихови листови не говоре то исто од како су почели својатати словенске апостоле св. Кирила и Методија? Да, али требало је

прихватити лијепу згоду, да се не каже оно што се силом за дуго вријеме притајивало у уредништву оног дубровачког римокатоличког политичког „српског" листа, и да се искали мржња противу православне вјере, којом мржњом Дубровчанин римокатолик рађа се, живи и умире. Душа уредништва оног дубровачког листа био је тада, а и послије за више година јавни биљежник др Антун Пуглиеси. Овај човјек финоћом управо дубровачком знао се приказати православним Србима у Далмацији таквим великим Србином, и тако им подићи, да су га сматрали већ неким српским оракулом и поред осталих части прогласили су њега за вођу политичке српске странке на Приморју. А ово је том човјеку требало колико ради тога, да задовољи својој амбицији, толико и за то, да га у Бечу сматрају важним у народу човјеком, те да му даду разне грађевинске концесије у јужној Далмацији, за којима је тежио, да гради, са другима, стратегичку жељезницу у јужној Далмацији и противу Црне Горе. Далматински Срби, они из моје епархије, дакле чисти православни нијесу знали, или хтјели да знају за ово, него слијепо му вјерујући, и да покажу, колико су они либерални у питању вјере, одлучили су били да га изаберу за свога заступника у бечком парламенту умјесто православног Србина Далматинца, адвоката у Задру, др Душана Баљка. И тај др Пуглиеси мало дана пошто је изашао у штампи онај Каликов чланак „Патриотизам", сматрајући себе позваним да у име далматинског српства проговори, управи мени лично из Дубровника једно писмо, у којем катедратично осуђује онај чланак, чини мене одговорним пред српством за исти чланак, јер је наштампан у мом епархијском органу, и између другога пише тај човјек у том свом писму и ово: „Треба се у напријед манити теорије, да су Православље и Српство два појма, који се не могу одвојити, да су два дијела једне исте идеје, који се међу собом допуњују, јер се ова теорија преживјела, шта више, штетна је за српску ствар, док у прошлости имала је само неку релативну важност." Разумио сам врло добро куда циља тај Пуглиеси са овим својим писмом. Дао сам Калику да ми састави одговор на то писмо, јер сам се бојао, ако ја то сам напишем и ставим на хартију све што сам ја уопће одавна мислио о оним „Србима католицима", изавао би буру, која би у један час узбуркала све духове у Далмацији. Калик ми је саставио тај одговор у врло благој форми, али и достојанствено, те сам га ја и преписао и потписао и послао ономе Пуглиеси. Није ми на то одговорио онај човјек ни тада, нити икада; а из тога што ме је избјегавао, кад се послије у Задру налазио, разумио сам, да је други положај према мени заузео, положај остилни. А ово ми је потврдило писање „Дубровника" о мени почињући од те 1898. године. Како је тај дубровачки лист о мени писао, почињући од тога доба, тако су исто писали о мени и „Србобран" и „Застава". И шта све та три листа нијесу послије противу мене написали! Ја то све имам сабрано у мојој библиотеци у једном нарочитом фасциклу, па онај коме допадне послије моје смрти ова моја библиотека, имаће шта ту да прочита, и да суди о страствености оних листова, и о страшној мржњи, којом су према мени проникнута била уредништва тих листова. Ја им нијесам никада одговарао, јер су и одвише за свакога очите биле лажи, које су ти листови износили

противу мене; а неправо ми је било и замјерао сам својим пријатељима, кад би што наштампали у моју одбрану. Мени је савијест увијек чиста била; и свијестан сам био, да све што у јавности радим, радим само у корист цркве своје и свога народа, па мислио сам, нека ме послије смрти историја суди.

Али док су поменуте новине, и још по гдјекоја исте багре, нападале сваки час на мене, чак и за такве ствари, у које ја у ничему нијесам ни улазио, у исто вријеме друге разне новине спомињале су у разним приликама симпатично моје име и признавале ми, кадгод и одвише, неки значај у јавним црквеним и народним пословима, и особито при разним мојим научним публикацијама. Ово посљедње није право било дотичиима, којима ја нијесам био симпатичан, и то их је дражило и покретало да раде и пишу противу мене, само да се ја не би како уздигао над њима. Ово су чинили и кад су имали и кад нијесу имали непосреднога повода за то. Доста је било да се ја само макнем са свог обичног посла и да се макнем куда ван епархије, одмах су разни, којима је то требало, правили сто комбинација зашто се ја мичем, и да ту већ мора бити неки особити разлог; али ако би ја у јавности што исказао, одмах се већ то подвргавало различним интерпретацијама, и приказивале су се у свијету кроз новине страшне неке ствари, о којима ја нијесам ни сањао. Неколико оваквих догађаја ја сам већ записао у овим мојим биљешкама, као онај, кад сам пошао био 1886. године за ректора богословије биоградске, или кад сам 1891. издао своју ускршњу посланицу. Такав или сличан догађај био је онај, кад сам 1899. био у Черновцима ради посвећења епископа Владимира Репте.

У Буковини три су главне национално-вјерске странке: румунска, старо-руска и ново-руска, која посљедња зове се и украинофилска. Прве двије су чисто православне, а трећу, украинофилску, састављају и Руси православни и Руси унијати; ови посљедњи сложни су међу собом у борби противу Румуна ради националнога питања, док старо-руска странка стоји више или мање уз Румуне, и у опрјеци је са украинофилском, јер ова не даје важност вјерском питању. Кад сам ја дошао у Черновце, борба између Румуна и украинофилаца била је у највећем јеку, и ови посљедњи гледали су да ми се чим више приближе, како би задобили мене на своју страну, да би их, као словенски епископ, одбранио у њиховим захтјевима у синоду. Сутрадан по мом доласку у Черновце пријаве ми једну депутацију од пет украинофилаца, који желе да ми се поклоне. Примим ту депутацију, која ми приказа своје тегобе и притјешњења од стране Румуна и њиховог шовинизма и замоле ме, да их узмем у заштиту од Румуна. Ја нијесам знао шта да одговорим на ту молбу њихову, јер нијесам знао, како могу ја као туђин, да им што помогнем; одговорио сам тој депутацији опћим фразама, и изјавио јој да жалим што Словени не могу да уживају жељену слободу, и љубазним ријечима тијешио сам те људе и тиме се од њих и опростио. Кад су пошли од мене ти људи, хвалили су се, како сам их љубазно примио и љубазно их испратио. Ово, кад су чули Румуни, неправо им је било, и почели су с неким неповјерењем гледати на мене, премда ми то и нијесу показивали, док сам се бавио у Черновцима. Послије сам дознао, да између оних пет лица, што су били у оној депутацији, био је и један унијат. Ово ми је већ жао било, и у вечер кад сам био на

забавном састанку код Репте, јавно сам укорио једног православног, који је био у депутацији, што су узели собом и довели преда ме једног унијата. Два дана послије, кад сам посјећивао разне заводе заједно са мојим протосинђелом Серафимом Каликом, посјетим и дјечју пјевачку школу коју су похађала дјеца руске народности, и видећи пред сваким дјететом отворену књигу, узмем једну од тих књига у руке, и опазим да је то катихизис, издан са одобрењем унијатске црквене власти. Расрди ме ово, и дотичном свештенику, који је био учитељ те дјеце, опазим доста љутито, како смију овакве књиге давати дјеци православној, да из њих уче вјеру. Извињавао се тај свештеник да се те књиге употребљавају по одобрењу конзисторије, која исте дјеци дарива, и да он у свакој књизи заграђује оно што није православно и да то дјеца не уче. Ову моју опаску саопштио сам одмах послије појединим конзисторијским члановима, који нијесу знали шта да ми одговоре. Али су зато они и ортаци им румунски одговорили ми послије, кад сам кренуо из Черноваца и кад сам био у Далмацији, далеко од њих хиљадама километара. А ево како.

Видјели су они бруку своју са оним унијатским катихизисима у руској православној пјевачкој дјечијој школи у Черновцима, и да сам ја ту бруку опазио и зато их укорио. Требало им је сада ту своју бруку забашурити и предупредити да ја не би у јавности их жигосао и показао свијету нитковлук њихов, како нарочито нападају руску православну дјецу у Буковини унијатским вјерским учењем, да та дјеца послије кад постану људи буду индиферентни према православној вјери и наклоњени унијатству, те таквим начином ти румунски конзисторијски људи и ортаци им да прикажу свијету Румуне као праве православне, а све Русе у Буковини као такве, који нагињу унији. Бојећи се да их ја не демаскирам и оптужим да они управо сију у Буковини унију, а не други, и да ме у томе обеснаже, мефистофелевским лукавством ухвате се за онај случај, што сам ја примио једну депутацију, у којој је био и један унијат, и са том депутацијом љубазно се држао и љубазно се њом растао, те наштампају у черновицким новинама да сам ја симпатисао са унијатима у Буковини и да сам те унијате ја храбрио и обећавао им своју помоћ противу православних Румуна! Надовезаше на то још разне друге нискости, и то наштампаше у неколико бројева својих листова, особито листа „Patria", а тако исто и у њемачком листу „Bukowiner Post". За све ове ниске нападаје на мене ја наравно нијесам могао ништа знати у Задру, гдје оне новине буковинске и не долазе. Али нашао се неко, који је све оне чланке на румунском језику противу мене, превео на српски језик и послао их у Далмацију. Произвели су ти чланци код неких православних Далматинаца непријатан утисак, а код неких и задовољство, јер се тиме тобоже доказивало, како сам ја нови Венедикт Краљевић, који шурујем са унијатима и способан сам да уведем унију у Далмацију. У чуду сам се нашао кад сам то чуо, и помислио сам, колико морају бити покварени у души буковински Румуни. Савјест ми је била чиста, и нијесам нашао за нужно ничим реаговати овим нискостима, и то тијем мање, што је професор Серафим Калик испричао свима све што сам ја радио у Черновцима, док сам тамо био. Није много требало, а да покуње носеве сви они у Далмацији, које су они чланци толико

обрадовали били; а свјесни одмах разумјеше, да је то једна од обичних оних појава у новинама противу мене, чим се ја макнем од обичног свог задарског живота. На позив једног пријатеља из Черновица написао сам на руском језику један кратки „Исправак” о ствари, и то сам дао наштампати у черновицкој новини „Православнаја Буковина”. Неколико примјерака те новине раздао сам пријатељима у Далмацији, који преведоше тај мој исправак на српски језик и растурише по епархији, да би свак дознао, како ја мислим о унијатима. Све што се односи овоме питању, налази се сакупљено у једном фасциклу у мојој приватној библиотеци. У другој половини те исте 1899. године умукоше, како сам дознао послије, све оне буковинске новине о мени. А у српским новинама, чак ни у онима које би се сматрале биле пресретнима да мене нападају, није било никаква спомена тада о овом догађају, или бар ја нијесам никада чуо, да су те новине што о овоме написале.

Ове сам године одлучио био да положим темељ раду за остварење једне завјетне моје мисли од првог још дана, кад сам постао владика, а то је, да се сагради у Спљету православни храм. Док је био жив богати спљетски банкјер, православни Србин из Босне, Коста Вучковић, настојао сам и лично и средством пријатеља код тог човјека, да би он саградио ма било и малу црквицу у Спљету. Код њега сам о томе настојао, јер је он насљедио био имање пок. Тузлића, такође босанскога Србина и трговца у Спљету, који је био купио и земљиште на којем би се та црквица имала саградити, и које је земљиште сада било својина Вучковића, али са намјеном за црквицу. То је земљиште послије замијењено било са другим, које и данас у земљишним јавним књигама стоји уписано, као земљиште за градњу православне цркве. Коста Вучковић сад је обећавао, да ће цркву саградити, сад опет казивао да ће оставити у тестаменту односни износ новца, да се то учини. Опрезно се морало с тим човјеком поступати, да га не би случајно озловољили, па да не учини ништа. Умре међутијем Вучковић, и у тестаменту својем није ни ријечју споменуо цркву у Спљету. Пропала ми је тада сва моја нада, коју сам на тога човјека полагао, те је требало сада мислити, како би се на други начин могла саградити она црква. Прикупим неколико пријатеља около себе у Задру и одлучим, да се састави нарочити одбор, који ће сакупљати прилоге да се из тих прилога, ако је могуће, дође до сврхе. Под мојим предсједништвом састави се 1. августа ове године тај одбор и одмах се почело купити односне прилоге. Прилична се ревност у овоме показала у почетку, али само у почетку, јер морадоше пријећи послије тога четири године, да одбор констатује, да је убиљежено прилога свега 11. 000 круна. Благајник одборски био је конзисторијски архимандрит Доситеј Јовић, који је слабо одушевљен био за ово подузеће, а који ће послије утрошити за себе лично, све оно што се прикупило било, тако да су остали само они прилози, који су прибиљежени били, а никада не уплаћени. Жалосну ову чињеницу ја сам могао да констатујем тек тада, кад је тај одборски благајник прешао из Задра за епископа у Котор, и кад ми је признао, да од прикупљеног новца за градњу спљетске цркве не постоји у каси ни једна пара. Ово присвојење тога новца, заједно са другим још од њега присвојеним из других заклада новцем, било је

послије узроком његовом самоубојству. Али и да се није ово догодило са оно мало прикупљенога новца за градњу православне цркве у Спљету, а што је за тада осујетило ту градњу, било је и другога још, што је ометало тај посао. А главна је сметња било далматинско Намјесништво. Оно је у овоме стајало под упливом римокатоличког епископа и свештенства спљетског, који су употребљавали сва могућа, већином тајна средства, да православни у Спљету не добију никада своју цркву. У почетку Намјесништво је обећало било, да ће притећи неком новчаном помоћи, кад се почне градити она црква. Али то је било и све, што је Намјесништво учинило; а послије, кад је намјесником постао Н. Нардели, тада је исто Намјесништво показало своју ћуд. Ја сам настојао код истога, да би се установила у Спљету једна капеланија и ту поставио стални капелан, јер кад би у Спљету био такав капелан, лакше би се некако могло било радити, да се бар мала богомоља привремено сагради, док се не би имало толико средстава, да се већа црква озида. Ово сам неколико пута ја понављао код Намјесништва, и писмено и усмено, али увијек сам добијао један исти одговор, да је врло ограничен број православних у ономе мјесту, те да би теретно било за државну благајницу издавати нужно за издржавање капелана. Да ли ће икада , при данашњим политичким приликама у Аустрији, доћи до своје цркве православни Спљећани, тешко је то рећи.[95]

(Споменуо сам, да су догађаји они, који су ме побудили да издам ускршњу своју посланицу 1896. године о православној цркви, покренули ме да прикажем у засебној књизи стање православне вјере у Далмацији од најстаријих времена и послије кроз вијекове до XIX вијека. То сам извршио, и почетком 1901. издао своју „Православну Далмацију”. У тој се књизи величају претци наши за њихову ревност за православну вјеру, и одаје им се хвала за њихове патње и жртве за своје православље. Ту сам књигу писао са пуно љубави, и сматрао сам је својим поносом, као православног Далматинца. Јавна штампа, наравно православна, књигу је ту хвалила. Али на велико моје изненађење, оставило је ту књигу далматинско свештенство, исто и православни Далматинци, готово без пажње. Увјерио сам се тада, како жалосно стоји православна свијест у свештенству и народу у сјеверној Далмацији. Пожалио сам се на ово приватно једном свом ближем пријатељу, врло образованом Србину, који послије дужег разговора о томе, опази ми, да ја слабо познајем Далматинце. Ово моје жаљење некако је продрло у шире кругове. Поједини између свештеника, који су ме искрено поштовали, тргли су се и прионули, да би свештенство извршило своју дужност према мени и исправило погријешку. Поведоше акцију, и ја у јесен исте године добијем једну штампану књигу са насловом: „Свештенство и народ православно-српске епархије далматинске своме многозаслужном архипастиру Његовом Преосвештенству високодостојном господину Никодиму” (Нови Сад 1901.). Знајући постанак те књиге, и да јеј она издана била са великом натегом, примио сам је сасвијем хладно, на нашавши за нужно да икоме ни усмено, а

[95] Основни текст I, 78-104.

још мање писмено захваљујем. Ту је девет „адреса” на моје име свега свештенства епархијског, свјетовног и монашког чина, пуне најмеденијих ријечи и увјеравања, да ће ми сви до гроба бити вијерни и одани. Има још пет „адреса” црквених општина: задарске, шибеничке, скрадинске и врличке и кумслативно дрнишке крајине, пуне тако исто најмеденијих ријечи, и потписане од 38 свјетовних лица. Остављајући разне црквене општине омањих мјеста, нијесу нашле за нужно састављати таке адресе варошке црквене општине: Обровца, Книна, Бенковца, Кистања, Имоцког и Метковића. А из овога сам разумио, да велика већина свјетовњака противна је била, да ми се за ону моју књигу призна икаква заслуга за православну цркву у сјеверној Далмацији. Свјетовњаци тих општина били су вијерни присталице радикалних српских политичких листова, те по томе већ нијесу могли ријеч казати мени, кад су ти листови противни ми били. Лист „Дубровник” нашао је чак и ријеч осуде за ону моју књигу. Између „адреса” црквених општина пала ми је у очи она задарске општине. У тој адреси задарско општинско представништво вели, да се поноси са мном, „што сам увијек био будни стожер и неустрашиви бранич светог православља и миле српске народности противу свију непријатељских насртаја”, те ми признаје и захваљује „на неустрашивој одбрани православне цркве и српске народности.” Рекох да ми је ово пало у очи, јер то исто задарско црквено општинство у сједници својој од 23. марта 1886. године на записнику ме је прогласио, да „сам прави одступник од своје цркве православне и српске народности”, те ми забранило да у цркви проповиједам. Сравнивши ово за мене рече задарска црквена општина те 1886. са овим, што иста рече у својој „адреси” на мене од 9. јула 1901. године, помислио сам колико мизерна и превртљива мора бити та општина, и са презрењем сам одбацио ту њену адресу, јер сам знао, да ће сутра та иста општина са њеним представништвом способна бити, да ме јавно изгрди, као што је то учинила 1886, а у чему се преварио нијесам, кад сам прочитао њену „резолуцију” од 1911. године, у којој она захтијева власти, „Да владика Милаш буде одма макнут са владичанске столице у Задру.” А потписи су исти и на „адреси” 1901. и на „резолуцији” 1911. године: Владимир Симић, Михајло Катурић и Милош Кнежевић!

Примио сам дакле у јесен 1901. ону књигу са оним „адресама”, и уважио сам ту књигу онолико за себе колико је заслуживала, погледом на разне потписе на „адресама”. Независно од тих „адреса”, него покренут увијек само оним што ме побудило да напишем своју „Православну Далмацију”, ја сам послије тога продужио да штампам низ чланака о унијаћењу у Далмацији. Али иста књига ударила је у нерве најприје ц.к. Влади, а затијем личним мојим непријатељима у Далмацији, и ван Далмације. Ударила је у нерве Влади, јер је у томе видјела неку агитацију противу римокатоличке цркве. Вријеме вјерске толеранције код задарског Намјесништва почело је било тада свршавати. Спремало се тада пензионовање намјесника Давида, који је био правичан према православној цркви у Далмацији и који је ту цркву увијек бранио од иновјерске нетрпељивости, уколико му је то уопће допуштала противуправославна аустријска политика; и он је већ првих мјесеци 1902. био

пензионисан. Управа далматинске Владе прешла је фактично у руке дворског савјетника Нардела, премда он и није тада био именован за Намјесника, него двије године кашње; али већ тада православно свештенство у Далмацији почело је било опажати противности и сметње у својим потребама од стране Владе. Ја пак лично осјетио сам одмах, да ми на Намјесништву више није правдољубиви барон Давид, и да ми на црквеним службама више нема његове добре супруге Марије. Раздражила је она књига моје личне противнике, којима су на расположењу стајале српске и хрватске радикалне новине. Бојали су се да им не пропадне узалуд сва кампања њихова противу мене, коју су још 1884. отпочели, и да не стечем приврженике, као да сам ја тобоже требао неке приврженике, да ми они величају јавни мој рад у корист православне вјере на пољу богословске књижевности. Вребали су они сваку прилику само да би могли опет започети своју кампању. Нијесу могли за дуго ништа наћи. Обични поводи њихови да ме нападају биле су увијек измишљотине. Не налазећи ништа стварнога, а мучећи се шта ме морају за двије три године оставити на миру, лате се 1904. године једне нове измишљотине, која ваљда ни самоме ђаволу није могла пасти на ум.

Одлучио сам био да те године проведем ускршње празнике у Бечу и да ту служим Велике недјеље и на Ускрс. Кренем из Задра 1. априла, и 10. истог мјесеца служио сам ускршњу службу у српској цркви у Бечу са протом Мишићем, војним свештеником Војновићем, војним свештеником Болдеом и ђаконом. Помишљао сам да том приликом пођем у Праг, да посјетим тај знаменити град, а о чему сам неколико пута прије мислио, али нијесам могао никада да то учиним. Одбије ме од тога Мишић, и наговори ме, како би добро било да пођем у Нови Сад и Гергетек, да походим бачког епископа Шевића и старог архимандрита Илариона Руварца. Пристанем на то, и 20. априла кренем са Мишићем преко Будимпеште у Нови Сад. Ту ме љубазно дочекао епископ Шевић у својем двору, гдје сам се упознао са епископом будимским Лукијаном Богдановићем, човјеком врло лијепим физички, али умно доста плитким. Три дана послије пошао сам са епископом Шевићем у Карловце, да се одазовем позиву патријарха Бранковића да му дођем на ручак у новом патријаршеском двору. На том свечаном ручку у патријарха били су, осим мене, још: епископ темишварски Летић, епископ Шевић, архимандрит Јанковић, архимандрит Видицки, прота Јеремић, прота Мишић, прота Руварац, протосинђел Пантелић, професори богословије: архимандрит Заремски, прота Вучковић, прота Живковић, Прибићевић, Бурић, Чупић, и још др Секулић, др Данкул, др Станковић, Лаза Обреновић, Милош Летић, Светислав Николајевић, Н. Николајевић, Милан Попадић и калуђер Данило. Ова сам имена нарочито забиљежио, јер између тих гости морали су бити неки, који су послије у новинама дали особито значење томе ручку. За вријеме ручка патријарх је подигао лијепу здравицу у моју част. Ја сам одмах одговорио на то здравицом, у којој сам напоменуо „некадашњу благотворну везу далматинске епархије са Карловцима, и пожалио што се та веза услијед дуализма прекинула, али сам уједно дао израза нади, да ће се својим временом морати ипак та веза успоставити, јер постоји једна царска одлука, по којој све

православне епархије у Монархији морају признавати карловачког митрополита-патријарха и његов синод, као највишу судску инстанцију у духовним пословима, и да смо нас два далматинске владике покренули питање за одјелотворење поменуте царске одлуке.” Са особитом је пажњом саслушана била ова моја здравица. А исту здравицу, као што ми послије ручка рекоше, протумачише неки од гостију у смислу политичком. Нијесам могао да схватим шта има политичкога у оној мојој здравици. Али то ми је неколико дана послије протумачила новосадска „Застава”, која је наштампала, да сам ја „послан из Беча у Карловце да радим о сједињењу са Карловачком митрополијом не само далматинских српских епархија, него и оних у Босни и Херцеговини, како би се тиме утро пут политичкој анексији Аустро-Угарској Монархији ових провинција.” Ову исту работу регистровао је будимпештански „Budapesti Hirlap” и друге још мађарске, па и бечке новине, износећи, као неумољив факт, да сам ја за то сада дошао у Карловце. Све се то новинарство узрујало; а српске радикалне новине ударише по старом свом обичају да ме грде на све могуће начине,као „агента бечке камариле”. То сам послије прочитао у загрепском „Србобрану”, бр. 93, у замунској „Народности”, бр. 34, у мостарском „Српском Вјеснику”, бр. 19. Из тих и других још новина прешло је то и у далматинске новине, између којих „Дубровник”, орган Срба-католика на Приморју, окомио се љуто на мене у своја два броја (22. и 23.) од 29. маја и 5. јуна исте године са два чланка под насловом „Опет владика Милаш“, и послије још љуће у 26. броју од 26. јуна. Окомио се био на мене и задарски „Српски Глас”, који, не задовољавајући се, да ме износи као тобожњег „агента бечке камариле”, него ударио је на мене и са личним нападајима, да сам хрђав епархијски администратор, јер да пода мном пропадају епархијске закладе и да не водим нужни надзор над руковањем истих заклада. Али понајвише и понајљуће бавила се новосадска „Застава” мојом личношћу и оним мојим путовањем у Карловце. Нападајући ме у свом 92, 93, 95. и 96. броју, и затијем почињући од 15. јуна у шест других чланака (бр. 134-139) под насловом: „Јединствена православна црква у Аустро-Угарској”, доказујући свијету, како сам ја ништав човјек, без карактера и како својим књижевним радњама, које ништа не вриједе, ја сам до сада само залуђивао свијет. За ове посљедње чланке у новосадском листу послије ми рекоше, да се под псеудонимом „Јуниус” крије прота Јован Вучковић. То вјерујем, знајући, шта је он способан био да напише противу мене 1901. у карловачком „Српском Сиону”, а о чему сам прије споменуо у овим биљешкама. Кад сам прочитао све ово, што написаше тада противу мене све оне новине, нашао сам се у читавом чуду, и нијесам могао да растумачим себи, од куда и зашто сви ти безобзирни нападаји на мене. Реагирати у јавности нијесам хтио, јер ми мој људски понос није то допуштао. Сама ствар је наскоро изашла на чисто, јер се доказало, да ја од никога нијесам добио никакве мисије да радим о ономе, о чему новине раструбише, него да је то све била пука и нечасна измишљотина. У августу исте ове (1904.) године престадоше на посљетку новине да говоре о тој работи, нити се икада послије о томе игдје спомињало у јавности. Али сам зато разумио да сам

страшно ненавиђен, особито од неких лица, која на жалост носе свештеничко име; а разумио сам и то, да се код извјесних свјетовњака у Далмацији само притајила била некадашња њихова мржња моје особе и да им је само сада добро била ова кампања противу мене поводом оне моје посјете у Карловцима. Ово сам закључио из тога, што већина оних, који прије три године потписаше оне „адресе" љубави и оданости према мени, сада јавно одобраваху писање „Дубровника" противу мене.

Признајем, да сам се од тада озловољио био на све, а на првоме мјесту на моју епископску столицу, за коју сам већ почео био помишљати да је напустим и да се ограничим на радњу о књизи. А ово тијем више, што је првих дана 1905. године именован био за далматинског намјесника Нардели, с којим знао сам, да ћу тешко моћи да мирно и успјешно владикујем. Био је уз то на Намјесништву главни референт за црквене послове барон Маројчић, љути противник православне цркве, од кога је, док је био у Котору которски поглавар, морао епископ Петрановић да стотину јада претрпи, те сам знао на какве ћу неприлике у епархијској управи наићи. Остао сам, јер нијесам смио да увриједим епископа Петрановића, који ме је тјешио и храбрио на устрајност.

На једном од првих мојих састанака са новим намјесником, кад сам говорио о разним потребама цркве, и како би он стекао велику заслугу, кад би порадио да се побољша материјално стање парохијског свештенства у Далмацији и Боки, умјесто да чујем успјешну ријеч од њега о томе, он ми поче говорити, како је распуштено свештенство у Боки, јер да је превећ стар епископ Петрановић, и како би ја морао настојати, да исти епископ тражи умировљење, „како би нашега Јовића учинили за бискупа", додаде ми смијешећи се. Разумио сам одмах с ким имам посла, и да је то човјек више личне, него ли стварне политике. Наравно, да сам му ја најодлучније одбио ту работу, али сам одмах опазио, да му то није по вољи било. Ријетко сам се послије са њим састајао, а сваки пут свршавало је са питањима о јендој или другој личности, коју да би требало или наградити или премјестити, тако да сам ја престао сасвијем с њим да говорим о црквеним интересима, јер сам видио да имам посла са ситничарским човјеком, који хоће да покаже своју власт над личностима, кад нема моћи да што стварнога учини за опће дјело. Једном приликом хтио сам да се ускористим таквом његовом политиком за опћу српску ствар у Далмацији. Био је подпредсједник у Далматинском земаљском сабору Владимир Симић, пуки незналица, који није кадар био ни једно приватно писмо да без стотине погријешака не напише, а у Сабору није способан био ни двије ријечи да каже, и само је на срамоту српске странке сједио у Сабору на ономе мјесту. Али био је persona grata намјесништвеном управитељу Алфонзу Павићу, којему је знао тајно да пријављује све што се у посланичком српском клубу говори и закључује. Био је gratissima persona и хрвтаским заступницима, којима је у Земаљском одбору сервилно одобравао све што је било у корист хрватске странке. Павићу и хрватском клубу тај Симић и био је именован подпредсједник (!?). Кад је свршила односна периода

посланичких мандата и кад се имао именовати нови саборски подпредсједник, ја сам, као вирилист у Сабору, хтио да се ускористим том приликом и да сперем љагу са српске странке, те почнем живо радити код намјесника Нардели, да би на оно мјесто био именован заступник на Царевинском вијећу и на Далматинском сабору, одлични задарски адвокат и познати говорник, и ватрени Србин др Душан Баљак. Наишао сам у томе код намјесника на најодлучнију противност, јер је био лични пријатељ Симићев, и наравно све моје настојање остало је без успјеха, јер је Симић опет именован за саборског подпредсједника. Дознао је за то, ваљда од самог намјесника, јер ја никоме нијесам о томе говорио, онај Симић, и од тога времена постао ми је љути противник, заједно са пашанцем својим Владимиром Десницом, и са многобројним својим рођацима. Како је уопће кукавица био, тај Симић никада није имао куражи, да иступи отворено противу мене, него се послужио за то послије својим нетјаком, а заклетим душманином др Баљка, задарским адвокатом, др Урошем Десницом. Ја сам све знао шта рује против мене код својих познаника тај адвокат, али сам презирао и њега и све остале, али сам се зато све више озловољавао на столицу, задарске епископије, коју сам већ одлучио био, прије или послије да напустим, и да себе ослободим од гадова сјеверно-далматинских и од подлости неких чланова српскога клира у Далмацији, и особито у Карловцима, од куда је онај прота Вучковић систематски дражио далматински клир противу мене.

Половином слиједеће 1905. године имао сам да се бавим опет новим послом, без којега сам могао да будем, а који ми је послије створио много неприлика. У мају те године донесе ми мој собар посјетницу, на којој је стајало: „Prete Stefano Vesselinovich" и да тај прете жели са мном говорити. Дозволим, и тада ми се представи ректор биоградске богословије прота Стеван Веселиновић. Послије обичног поклона, рече ми тај прота, да је нарочито послан к мени из Биограда у Задар од краљевске Владе, и предаде ми писмо, датирано 12. маја од тадашњег министра просвјете Андре Николића. Тим својим писмом пита ме министар, би ли се ја примио мјеста биоградског митрополита, које је тада било упражњено. Изненадило ме ово, јер је то било замашно за мене питање. То је био накраћи пут, да се курталишем немирне далматинске епархије, али сам одмах и помислио на све оне многе и премноге моје завиднике, који би сада опет скочили као бијесни противу мене у новинарству, видећи, да се ја уздижем на високу част, а они су од неколико година грозничаво само и радили и настојали, да ме морално униште. Нијесам ономе Веселиновићу казао шта мислим, него сам му напоменуо само, да, прије него што би коначни свој одговор дао на ону часну за мене понуду, ја би морао бити начисто с тијем, како мисле о томе тадашњи активни епархијски епископи у Србији, који су природни кандидати за митрополитску катедру и би ли они драговољно примили и признали за свога старјешину једног иностраног епископа. Веселиновић ми је дао некаква увјерења о томе, приказујући ми тадашње србијанске епископе не у најљепшем баш свјетлу, од којих да ја не би имао шта да презам. Замолим га, да изрази моју најљепшу захвалност на позиву министра, и да ћу му ја о предмету

непосредно писати. Министру ја нијесам тада ништа написао, желећи да претходно добијем са стране нужне ми информације. У јулу исте године нађем се у Бечу, и тада замолим српског посланика у Бечу др Михаила Вујића за један лични састанак с њим. Прими ме у Феслану, гдје је био на љетњиковању. Испричам му сву ову работу са мојом кандидатуром за биоградску митрополитску столицу и замолим га за информацију о ствари. Остао сам изненађен, кад сам видио, да о свему томе Вујић ништа не зна, јер нијесам могао да појмим како је могло српско министарство радити о таквој крупној ствари не саслушавши мишљење свога заступника у Монархији, којој сам ја припадао као поданик. Како је узео ону понуду мени министра Николића овај посланик ја не знам, али знам да ми је, послије кратког разговора, рекао чисто и јасно, да ме он не би могао никада савјетовати, да се ја примим онога мјеста, и навео ми је за то неколико озбиљних аргумената, које ја нијесам могао а да потпуно не уважим, а особито оне, којима је хтио да поштеди моју личност од многих непријатности, које би неминовно испитао, кад би заузео оно мјесто у Србији. Примио сам к срцу све што ми тада рече др Вујић, јер сам видио да ми реално говори, и то ме одлучило да одбијем ону часну понуду. У томе сам смислу управио из Беча учтиво писмо министру Николићу у Биоград 5. августа исте године. И овијем је свршила званична страна овога посла. Али није свршила незванично. Не знам како, али за ово се мало затијем дознало и у Србији и у Далмацији. У Србији почеше неке либералне новине писати противу Владе, која занемарује своје људе и тражи туђинца за поглавицу отачаствене цркве. Али личних нападаја на мене у тим новинама није било, или бар ја нијесам о томе ништа прочитао. То узеше на себе познате оне српске новине у нашој Монархији, којима нијесам био никада симпатичан, те почеше стару своју пјесму противу мене, упозорујући српску Владу, да не заборавља „да сам ја агент бечке камариле". Свикао сам ја већ био на такво писање о мени оних новина, па нијесам узимао озбиљно ни оно, шта сада телалише свијету. Моје је драге Далматинце овај догађај дирнуо у живце; једни су се љутили, да има још свијета, који ме не мрзи као они и сматра, да ипак нешто вриједим, а други опет су се почели били радовати, да ћу им се уклонити из Задра. На далматинској Влади овај је догађај забиљежен био у црну књигу, и за ово ме она послије увијек сматрала, да сам у конвенцији са Србијом, и гледала ме са подозријењем, подвргнувши послије чак и полицијској преметачини све моје списе и сву моју кореспонденцију, о чему ћу ја већ даље подробно споменути у овим мојим биљешкама. Послије неког времена изабран је био у Србији за митрополита један између тадашњих архијереја, којему се приближио свом душом својом онај прото Веселиновић, који је тада нашао за цјелисходно, да ме и он у јавности омаловажава и да ме приказује свијету, да у науци не вриједим ништа. И на ово сам ја већ свикао био, па није ме нимало изненадило ни то нападање на мене од стране тога проте.

Тешку сам бол претрпио у мају сљедеће 1906. године, кад је прешао у вјечност которски епископ Герасим Петрановић. Чим ми је стигла тужна вијест о смрти његовој, одмах сам похитао у манастир Савину, да лично

опојим покојника. Он ме волио увијек, као сина и брата, и свагда ми пружао пријатељске савјете, кад сам их год од њега тражио, особито у тежим часовима мог јавнога живота показао ми се искрени пријатељ и храбрио ме да не малакшем духом у часовима искушења. А зато сам га и ја волио од срца и сматрао га увијек као свога оца, и опојао сам га из дубљине срца, изрекавши му на гробу искрену опроштајну бесједу. Кад је умро, чинило ми се као да сам изгубио половину свога духовнога бића. С њим сам изгубио и свој душевни мир, јер послије његове смрти и наступили су за мој живот све то црњи дани.)[96]

(Срећом неком избјегао сам 1907. године, да не будем опет изложен непријатностима. У јулу те године умро је у Карловцима патријарх Георгије Бранковић. Неке озбиљније политичке новине у Новом Саду одмах изнесоше моје име, као кандидата за патријаршеско мјесто, и одмах друге новине почеше доказивати противно, те се између новина заметнула о томе чак и нека полемика за и противу мене. Да предупредим даље пискарање о томе, послужим се авторитетом неких мојих пријатеља у Будимпешти и Новом Саду, који се заузеше озбиљно за ствар, и послије тога умукоше све новине, нити је иједна више споменула моје име.)[97]

(Ни пуна три мјесеца послије смрти благопокојног и светога владике Герасима, био је већ именован за насљедника му задарски конзисторијски архимандрит Доситеј Јовић. Какав је био овај човјек према мени док нијесам ја постао владика, а какав се поакзао послије према мени као своме владици, то сам већ казао. За 16 година, као први конзисторијски референт задарске Конзисторије и козисторијски рачуновођа и благајник, био је увијек уза ме. Приказивао ми се увијек најпослушнији, те нијесам имао повода да га уклањам из Конзисторије; напротив, врло често сам повјеравао њему да умјесто мене извршује неке епархијске послове. Код Владе уживао је највећу протекцију, те сам се често послуживао њим код Владе, да би се получило нешто у интересу епархијске управе. Са колегама у Козисторији био је увијек најљубазнији, те су они увијек пристајали на све, што је год он предлагао, и његове реферате о конзисторијским економским пословима потписивали су без приговора, више пута и не прочитавши те реферате. Ово су они исти често спомињали, и за то сам им не ријетке опаске чинио и напомињао им солидарну одговорност. Видећи ја таково безгранично повјерење у Јовића од стране његових колега по служби, свршило је тиме, да сам му ја у току времена почео био тако исто повјеравати, те видећи на рефератима уз његов потпис увијек и њихове, потписивао сам их и ја, не распитујући сваки пут о свима подробностима реферата, особито кад би их много нагомилао, може бити нарочито, да би лакше исцрпио стрпљење у читању истих и моје и других реферата. Ово је исто бивало и са конзисторијском касом, од које је сваки главни кључ увијек код њега бивао, док остала два кључа држали су код себе остала два козисторијска предсједника. Кључеве од касе по уставу имали су чувати конзисторијски референти, који су према томе и одговарали за

[96] Прилог II, 39-50.
[97] Прилог IV, 27.

интегритет капитала, што су се у њој чували. Рефренти су обично давали њему и своје кључеве, кад је требало вадити или мећати какве новце или какве новчане исправе, и не гледајући потанко шта он чини у каси и са касом. Ја са касом нијесам имао никаква посла, и видећи да референти о новчаним операцијама имају потписе свих референата, био сам потпуно спокојан у погледу уредности касе и цијелости капитала, који су у њој. Тако је вјешто знао тај Јовић да све то чини са касом, да никојем од двојице референата није никада ни на крај памети пало, да што посумња о уредности и интегритету касе. Кад је једном у задарском „Српском Гласу" турена била биљешка, као да се не воде исправно конзисторијски рачуни, ја сам у односној сједници захтијевао, да ми се поднесу све рачунске књиге са односним исправама, и све је то нађено у потпуном реду, а за интегритет касе јамчише својом поштеном ријечи сва тројица, којој ријечи из благородства морао сам да повјерујем. Повјерење моје у исправност Јовићеву у вођењу конзисторијских рачунских књига и да је у каси све у реду, утврдила се код мене, особито од 1896. године. По постојећим државним прописима врховна надзорна власт над свима јавним фондовима, а досљедно и над онима, којима рукује задарска Конзисторија, припада далматинском ц. к. Намјесништву. Према прописима Конзисторија је крајем сваке године подносила документоване рачуне Намјесништву све до поменуте године. Од тога захтијева одустало је тада Намјесништво; и кад сам ја у сједници напоменуо Јовићу о тој дужности Конзисторије и да се то мора извршити, јер налаже закон, он ми рече, да намјесништвени референт зна, да он мора сваке године да тај доста тешки посао изводи, и да Влада према повјерењу што има у њега, радо га ослобађа од тога посла. Примио сам то на знање, и фактично, послије 1896. године, Конзисторија није више никад подносила Влади на преглед своје рачуне, нити је Влада послије тражила те рачуне. Ја нијесам испитивао, зашто је Влада одустала од извршења дотичног законског захтијева од стране Конзисторије, него сам примио то, као особити знак Владиног повјерења.

У једној од конзисторијских сједница, послије Јовићева именовања за епископа, ја му напоменем, како треба чим прије да уреди и спреми све што треба за формалну предају конзисторијске касе и рачунских књига оном конзисторијском референту, кога ја одредим. Одговор ми је био, да он не намјерава тако брзо напустити Задар, него да ће чекати док се не уреди нови епископски двор у Котору и док се још многе друге ствари не изведу, и тада тек да ће примити хиротонију и поћи на своје ново опредјељење, а међутијем, ако ја пристајем, да ће он као и до сада служити као референт у задарској Конзисторији; а прије свога одласка, да ће он све предати у реду, и касу и конзисторијске рачунске књиге. Уважио сам тај његов одговор, и оставио сам да служи и даље у Конзисторији, не подозријевајући ни из далека, зашто он то одлаже толико свој одлазак из Задра, што ће ми постати јасно тек три године кашње.

Прошле су добре двије године послије тога, и у септембру 1908. године ја добијем обзнану од черновицког митрополита, да ће у новембру исте године слиједити у Бечу Јовићева хиротонија за епископа. Кад сам то чуо, ја

напоменем Јовићу, да се надам, да ће он одмах сада извршити предају касе и конзисторијских рачунских књига, сигуран, да ће послије хиротоније одмах поћи да заузме которску епископску катедру. Али на моје велико изненађење чујем од њега, да ће он поћи у Беч ради хиротоније, јер је тако наређено, али да он сасвијем не намјерава поћи послије хиротоније у Котор, него да ће као посвећени епископ остати и даље у Задру, и, ако ја допустим, радити као дотле у задарској Конзисторији, додавши и сада, да ће пред свој одлазак предати конзисторијску касу. Нашао сам се у чуду шта да радим, те сам морао и то да примим на знање; али зато почеше ми врзати се по глави велике сумње о правом узорку његовог одлагања да пође на своје ново опредјељење.

Извршена је у Бечу Јовићева хиротонија, и он се повратио у Задар и продужио у Конзисторији задарској своју пређашњу службу економског референта. Противу воље трпио сам га у Конзисторији; али нијесам знао шта да чиним, видећи пред собом једног епископа, за кога сам морао вјеровати да зна шта је епископско достојанство, и на првом мјесту шта је поштење. Једнога дана у априлу 1909. године дође к мени намјесник Нард али да ми каже, како би ја морао настојати, да већ једном Јовић пође у Котор на своје мјесто. Кажем ја то Јовићу, и пошаљем га намјеснику да с њим говори. Није послије за неколико дана долазио к мени. Чујем међутијем, да се налазио у посљедње вријеме у новчаној неприлици, и да су референти которске Конзисторије позајмили му неколико хиљада круна из касе Конзисторије. Ово је навело на мене најцрње мисли, које ме свалише у кревет болесна. Овијем се, као што сам се послије увјерио, Јовић ускористио да изведе своју паклену намјеру, да пође из Задра и да остави празну конзисторијску касу у руке остале двојице референата.

Ја сам лежао болестан, и 4. маја око 10 сати јави ми се у собу Јовић, и почне ми говорити, како је неки бокешки лист (мислим „Бока”) донио вијест, да он кроз који дан долази у Котор, и да је сада принуђен да тамо одмах пође, јер да се код Бокеља јавило незадовољство, што за толико времена одлаже свој долазак. Претвори се тада у ситнога мрава, и сузним очима и љубећи ми руку каже ми, како је он сада у мојим рукама, јер да није у стању предати ми конзисторијску касну ни рачун. Оштро га прекорим за ово предочујући му, како је за три године, од како је именован за епископа и дакле знао да мора напустити садашње своје мјесто, имао и одвише времена да спреми конзисторијске рачуне. Спуштеним очима к земљи није ми ништа одговорио на овај мој пријекор, и ја сам тада одмах разумио, да мора фалити доста новца у каси, и да је ово узрок, зашто он не предаје рачуне, као што сам тада разумио, да је ово прави узрок, зашто је он за толико времена одлагао свој одлазак из Задра.

Обузет овим тешким мислима наредим, да ми дође у собу конзисторијски референт прота Ђорђе Поповић, честити и у свему савјесни човјек, којега сам већ одредио био, да преузме у Конзисторији Јовићев реферат, а с којим сам хтио да се сада посавјетујем о положају и шта би требало преузети. Кад сам му све испричао што ми је Јовић казао, опази ми да он зна да у конзисторијској каси није све у реду, и да мора фалити у њој доста облигација, које нијесу

винкулиране, јер да је он одавна опазио, како је Јовић под разним изговорима вадио из касе облигације и слао их, да се претворе у готов новац. Испричао ми је, како Јовић много троши за своје неке личне ствари и особито за неке даме, и како је могућно да он подмирује све те трошкове из своје доста ограничене мјесечне плате. Казивао ми је и то, како се пред њима, конзисторијским референтима, испричавао, да не може да сада преда рачуне, јер да му је слуга по незнању спаковао рачунске књиге и послао те књиге заједно са разним покућством у Котор. Чувши све то, ја сам озбиљно пребацио доброме проти Поповићу, што ме није прије о томе обзнанио, те би могао био за времена предузети нужне мјере и евентуално забранити му одлазак из Задра. Одговор ми је био, да није хтио из колегијалности да то учини; и кад сам му ја рекао, да ћу ствар сву одмах пријавити Намјесништву, и тражити државно посредовање за предају конзисторијске касе, рече ми, да ће то произвести јавни скандал на срамоту наше цркве, и да ће тада устати сви многобројни Јовићеви рођаци и пријатељи у одбрану његову и да би то узрујало сву епархију, а по свој прилици и Владу, која брани и штити Јовића. Уважио сам те разлоге Поповићеве, и прије него што ћу се ријешити на тај корак, позовем сутрадан Јовића к себи, да му отворено кажем све што знам о његовом руковању касе и шта сам смислио да урадим. Кад сам то сутрадан учинио, Јовић се нашао ужасно збуњен, и испричавајући се на све могуће начине замоли ме, да се устрпим за неко вријеме и даде ми „поштену" своју ријеч, да ће кроз два мјесеца доћи у Задар и тада предати у реду и касу и конзисторијске рачунске књиге. Мислио сам, да имам пред собом човјека, који зна шта је поштена ријеч, и пристанем. То је било 15. маја 1909. године, и он се већ спремао на пут. Мени, који сам још лежао и тек почео се нешто опорављати, ово је све страшно узрујало организам, мислећи непрестано, да је Јовић нарочито изабрао за свој одлазак из Задра баш то вријеме, кад сам ја прикован био постељи, и позлило ми је, особито усљед догађаја слиједећих дана.

Пошто је прота Поповић имао сада да се стара о новчаним пословима конзисторијским, дође ми он сутрадан у собу да ме запита, како ће се исплаћивати мјесечни новчани оброци конзисторијским стипендистима, кад Јовић одлази. Наредим, да Јовић извади из конзисторијске касе толико новца, колико треба за исплату стипендија до краја школске године, и да тај новац прими Поповић и чува у малој паушалној каси. То је одмах било учињено, те дође Поповић да ми то јави, али уједно ми рече, да Јовић није задржао себи, као дотле, главни кључ касе, него да је тај кључ он предао старијем конзисторијском референту Спиридону Вујновићу. Кад сам то чуо, скочио сам изван себе, те одмах наредио, нека исти час Вујновић поврати онај кључ Јовићу, а што је послије пола сата и извршено. Сами ме је Бог у онај час надахнуо, да издам ту наредбу, јер да тога нијесам учинио, и да је Јовић отпутовао, оставивши овај кључ од касе Вујновићу, сва одговорност за мањак у каси пала би на Вујновића и Поповића, а такође и на мене, и он би остао чист пред законом и пред свијетом, а нас тројица дефраудати. Ово ми је тада отворило очи, и тада сам тек, на жалост, појмио, да сам имао за толико година посла не само са варалицом, који ме је знао онако лукаво за дуго

варати, него и са вулгарним лоповом, који је хтио да морално упропасти и мене и она два конзисторијска предсједника. Кад ми сутрадан јави собар да би Јовић желио да ми дође у собу прије одласка, да се ваљда опрости са мном, нијесам га хтио примити.

Тешке су се бриге тада навалиле на моју главу, и морао сам непрестано да мислим, како ћу и шта да учиним да би приволио оног несретника, да доведе у ред конзисторијску касу. Могао сам да одмах потражим посредовање државне власти да га она принуди на то, али сам се устегао од тога, јер је било посриједи епископско достојанство онога човјека и јер сам хтио да поштедим од јавне саблазни цркву моју и оно достојанство. Угушим у себи сву срџбу, и великодушно одлучим, да на лијепи начин приволим оног несретника да поправи зло, које је починио. Шта сам у овоме радио и урадио, показује јасно она кореспонденција, коју сам с њим водио од јуна 1909. године па за близу годину дана послије. Неколико писама о томе наштампано је у књизи, коју је задарска Конзисторија издала крајем 1910. године под насловом: „Благајница епископске Конзисторије”. А много тога налази се данас у оригиналу код ц. к. Владе длматинске, која ми је то, за вријеме мога одсуства из Дубровника, полицијским путем у мојем стану у Дубровнику дана 23. јула 1914. године секвестровала и себи узела.

Пошто никаква моја писма нијесу могла да склоне онога човјека да изврши своју дужност, то задарска Конзисторија нашла се принуђена 10. марта 1910, бр. 293. управити му ово службено писмо (Благајница, стр. 21-24). Ово писмо најбоље илуструје сав овај жалсони посао, те сам га зато хтио и да приведем овдје у тачном пријепису.

Услијед овог конзисторијског писма дошао је најпослије Јовић у Задар 29. марта исте године. Сутрадан један његов конфидент, а то је професор задарске богословије Никанор Ракетић, који ми рече, да му је Јовић исповиједио, да у задарској конзисторијској каси нема готово ништа. Увече истога дана, кад је Јовић био код мене у мојем стану ја га запрепашћен запитам, да ли је истина, што је професор Ракетић казао ми, да у задарској каси нема готово ништа. Сједио је преда мном на једној столици и покривши лице рукама и поклањајући главу на моја кољена, призна ми жалосну истину. Отпустим га, и сутрадан по истоме професору пошаљем му једну изјаву, коју сам ја саставио по његовој макулатури, коју ми је пружио био, са налогом да ту изјаву својеручно препише и потпише, признавајући, да је он одговоран за односни мањак у задарској конзисторијској каси. Тај мој налог он је извршио, а сама изјава у оригиналу налази се данас код Предсједништва ц. к. далматинског Намјесништва у Задру. Како ми је тада тешко било на души, мислећи о посљедицама свега тога, лако може разумјети сваки поштени и непристрасни човјек, који буде читао ове моје биљешке. Остао је у Задру послије тога неколико дана, не јављајући ми се. По собару моме позовем га да ми прије одласка дође. Дошао је, и на моје питање шта мисли сада радити и како покрити онај мањак у каси, изјавио ми је, да ће до половине маја те (1910.) говине послати Конзисторији 10. 000

круна, а све остало до 1. августа исте године, и уједно ме замоли, да се до августа мјесеца исте године одложи предаја конзисторијске касе и рачуна. Пристао сам, али му нијесам ништа вјеровао. И он тада отпутује натраг у Котор. Обистинила се међутијем моја сумња, да он неће ни тада ништа учинити, као што и није учинио.

Упознавши горку истину и схваћајући сву тежину положаја, прва ми је брига сада била, да нађем начина како ћу да се покрије мањак у конзисторијској каси, те да се надокнади штета, која је нанесена била особито стипендијским закладама. Обратио сам се зато најприје православном епископату у Монархији, да би ми помогао, колико ради самих заклада, толико и да се сачува од саблазни име православног епископа, које је онако бездушно компромитовао онај Јовић. Помогне ми српски патријарх и буковински митрополит са 26. 000 круна. Настојао сам, да би богата Јовићева родбина притекла у помоћ ради имена њеног рођака и да се сачува од јавне бруке. Али се та родбина оглушила и није дала ни једне паре. Обратим се најпослије и људима на задарском Намјесништву, апелујући на њихову свагдашњу протекцију Јовића. Али ту сам нашао сасвијем друго од онога, што сам се надао. Умјесто снисхођења према оном њиховом штићенику, нашао сам само опћу осуду истога, и не осврћући се на потребу да се санира онај мањак у каси ради интереса саме епархије, чуо сам опћи глас само о казни, којој мора Јовић лично да подлеже. Пребацише ми, да сам и ја много крив свему томе што се догодило, јер нијесам довољно надзирао Јовићеву економску радњу у Конзисторији. Али ово ме тада принуди, да са своје стране и ја пребацим Влади, која није вршила своју дужност врховног надзорништва над закладама, и пустила за дуги низ година да Јовић може не подношати законом приписане рачуне. Ово је потресло господу на Влади, која је разумјела, да на крају крајева она је крива свему, те за ово на првоме мјесту и одговорна. Послиједица је свега тога била, да се догодио сукоб између мене и Владе далматинске. Надошло је уз то још, да се дознало, да је Јовић дигао неколико хиљада круна за себе и из которске конзисторијске касе, те је сада и због тога новог догађаја Влада била у највећој мјери озлијеђена на њега.

Видећи ја све то, и да се у Далмацији не могу помоћи да се санира мањак у задарској конзисторијској каси, одлучим поћи лично у Беч, да би код Министарства ствар некако изравнао. То је било у августу 1910. године. Министру Штирку прикажем детаљирано све што се догодило са Јовићем за посљедње вријеме. Саслушао ме је пажљиво, а из одговора његовога, разумио сам, да га је далматинско Намјесништво настројило на свој начин. „За санирање мањка у задарској Конзисторији послије ће се говорити, а сада прва је ствар, да се Јовић уклони са которске епископске столице.” Ово су биле посљедње министрове ријечи, а из тога сам разумио, да Влада неће ништа учинити, као што и није никада послије о томе ишта учинила. Из свега, што је затијем слиједило добио сам утисак, да Влади није баш ни мрско било што су пропале оне закладе у задарској Конзисторији, јер су се тиме православни у Далмацији лишили једног извора за образовање у православној вјери и српској народности.

Крајем августа исте године, кад сам ја већ био у Задру, добијем званичну обзнану, да ће 5. септембра слиједити комисионални преглед задарске конзисторијске касе и рачунарских књига и да је наређено Јовићу, да за тај дан мора послати мени лично у Задар кључ од касе, који се код њега налазио и све рачунске књиге. Тај преглед је изведен од два виша намјесништвена чиновника, у присуству моме и конзисторијских референата, 5. и 6. септембра 1910. године, и нашло се да у каси фали 73. 000 круна, и да је узрочник тога мањка сам Јовић. Подробни оригинални записник тога прегледа налази се код ц. к. задарског Намјесништва. Ја сам дао за себе приредити, ради своје личне гаранције, аутентични пријепис тога записника; али Влада ми га је отела, кад ми је полицијским путем 23. јула 1914. преметнула мој стан и секвестровала све главније моје списе, а о чему сам већ споменуо, и о чему ћу још споменути у овим мојим биљешкама.)[98]

(Послије но што је било комисионално констатовано, да је Јовић присвојио мал не све што је било у конзисторијској каси у Задру, Влада га је позвала да резигнира на мјесто епископа у Котору, и пријепис тога позива послала је и мени. Гласи: „У Задру. 23. аугуста 1910. Преосвештени Господине! По налогу Њ. Пр. г. Намјесника јављам Вам, да кроз непрекорачиви рок од осам дана, од дана уручења овога писма, морате безусловну резигнацију поднијети на есисколску столицу боко-которско-дубровачку. Тончић с. р." Ту је резигнацију Јовић поднио, а дана 12. октобра 1910. убио се у Котору из револвера.)[99] (Да ме је страшно потресло Јовићево самоубојство, сувишно је да овдје казујем. Нијесам могао наћи себи мира мислећи, да се могао наћи на свијету један човјек, који се могао попети до високог епископског достојанства, и да тек што је добио то достојанство, убија себе из револвера, и тијем баца љагу на свети чин и излаже га порузи пред цијелим свијетом, исто и цркву православну на Приморју. Овом својем душевном неспокојству давао сам израза у свакој прилици и пред сваким, с којим би разговарао, тражећи утјехе и молећи, да ми помогну, како би сада кад немам више наде, да ће ми узрочник штете у епархијским закладама надокнадити ту штету, могао ја да то учиним. Али на моју велику жалост није свак хтио да чује мој вапај, него се показаше опет моји стари непријатељи, који уживаху у мојој невољи, и који се напротив тиме сада ускористише, да искале према мени стару злоћу своју, те постигну оно, што нијесу могли прије да постигну, наиме, да би ми досадила управа далматинске епископије и да им је напустим, а знали су моју природну осјетљивост, да ме лако могу на то навести.

Наступила је судбоносна за мене 1911. година. Већ првих мјесеци те године опазила се нека агитација противу мене. У хрватским новинама почеше се јављати биљешке о проневјерењу новца у конзисторијској каси, те истицати разна тумачења и нагађања о том проневјерењу, а у смислу, да можда није сам Јовић томе крив. Један лист споменуо је име конзисторијског

[98] Прилог II, 50-60.
[99] Прилог IV, 31-32.

референта проте Поповића, који је већ тада умро био, да је он проневјерио из задарске конзисторијеке касе 60 до 80. 000 круна. Мало затијем пронијело се, да је Јовић давао новаца из конзисторијске касе неким вишим државним чиновницима. И ово се проносило за неколико времена од уста до уста. Замашна ми се учинила ова вијест, која да је потекла од Јовићева пријатеља у Боки, херцеговачког адвоката др Александра Митровића, те се ја писмом обратим на тог адвоката, да ми разјасни ствар. Тај адвокат љубазно се одазвао мојој молби и у рекомандованом писму од 21. новембра 1910, које се чува у оригиналу међу мојим важним хартијама, пише ми да му је Јовић на једном састанку у манастиру Савини испричао: „Како је у више година дизао и потрошио много новаца из фондова, којима је он у Задру управљао, и како он то мора да надокнади, како мора што прије да уреди тај посао, јер да му се иначе може смркнути пред очима; како је он, додуше, један дио тога новца потрошио „за своју луду главу", али да је претежнији дио давао неким врло високим чиновницима на Намјесништву, када им је требало да потпуњују своје касе, из којих су трошили." Није ми споменуо никакво име, а ја, из деликатности нијесам ни распитивао. Дакле истинита је била вијест, да је Јовић давао из конзисторијске касе много новаца разним врло високим намјесништвеним чиновницима у Задру, и да су га они ради тога и бранили, и ради тога није Намјесништво тражило од Конзисторије никакве годишње рачуне. Ову вијест може потврдити поменути адвокат, јер је још здрав и млад. Ја ово нијесам ни тада, ни послије хтио да употребим због моје великодушности, и што сам држао да би тијем понизио своје епископско достојанство и своју част. Али ову вијест знала је сама Влада брзо да забашури, и односне хрватске новине, које су се бавиле оним проневјерењем, престале су од један пут да говоре о оним врло високим чиновницима. Требало је међутијем и даље водити ону започету агитацију, и тада без многог колебања изнесоше, да сам ја главни кривац оном проневјерењу. У почетку истакоше, да сам ја крив, јер нијесам надзирао Јовићев рад у Конзисторији, а затијем без зазора протелалише свијету, да је Јовић давао мени новаца из касе, и дакле да сам и ја присвојио себи конзисторијске новце. Главни лист, кроз који се то проносило у свијет, био је хрватски лист, што изилази у Сплету, и који се зове „Наше Јединство", за који лист сви у Далмацији кажу, да је субвенционисан од далматинске Владе, а један професор православне богословије у Задру, Милош Парента, јавно је говорио, да се Намјесништво служи, оним хрватским спљетским листом, кад хоће да протури какву вијест, која је интересује, а коју не може да донесе у свом органу. Овим свим за мене је било потпуно јасно, да сва она агитација противу мене покренута је била и подржавана од људи на далматинском ц. к. Намјесништву. Сам намјесник Нардели једном приликом одобрио је што пишу противу мене у „Нашем Јединству", додавши тобоже, да пишу само „објективно".

А зашто је Влада одобравала то писање противу мене? Ево зашто. Прво, да себе оправда, што за толико година није водила врховни надзор над конзисторијским закладама, као што је то дужна по закону да чини, а ради чега је она напосљетку била прва крива мањку у оним закладама. Друго, да

скине љагу са својих виших чиновника, да су примали од Јовића много новаца из конзисторијске касе, као што су, по горњенаведеној аутентичној свједоџби, фактично примали. И треће, што је нашла сада згоду, да би ослободила Далмацију од мене, кога је сматрала за „фанатичног православног”, који јој је пријечио да тјера са православнима своју велико католичку политику. Ја сам споменуо већ, како је Влада сматрала на мене ради мојих издања у одбрану православне вјере, споменуо сам, какво је становиште она заузела према мени, кад сам штампао своју „Православну Далмацију”, а споменуо сам и какав је однос био према мени увијек Николе Нардели, душе далматинског Намјесништва, и колико ме је, као фанатични дубровачки римокатолик, мрзио ради моје одбране православне вјере. Тај човјек био је сада далматински намјесник, те је нашао да му је сада згода, да ослободи од мене Далмацију, и пустио је, да се јавност баца блатом на мене. Нашао је неколико сервилних православих људи, готових на миг Владин продати и вјеру своју, а који су одавна били моји противници, и осоколио их је, да пишу противу мене у новинама, да би ме тиме озловољио и лакше постигао своју намјеру, познавајући моју природну осјетљивост и мој људски понос. Ја сам све знао, шта се ради и ко све то ради, али сам посматрао све то са сажаљењем и гнушањем, мислећи увијек да ће се дотични освијестити и обуставити свој недични посао. Нијесам ово дочекао, и намјесник Нардели, односно аустријска Влада постигла је своју намјеру.

У септембру сарадник политичког хрватског листа у Загребу „Новости”, Никола Грубор, јавља ми, да се у Загребу штампа латинским словима опора брошура, у којој да се жестоко напада моја личност и да ме се јавно оглашује за дефрауданта, али да је брошура анонимна. Уједно ми јавља, да је рукопис те брошуре донио у Загреб шибенички лијечник др Нико Новаковић (син книнскога проте Тодора Новаковића и рођак Владимира Симића), да је затијем дошао у Загреб Бошко Десница (син Владимира Деснице из Обровца), да поспјеши штампање брошуре, да се прва коректура слала у Задар адвокату др Урошу Десници (другом сину Владимира Деснице и рођаку Владимира Симића), а друга коректура професору задарске богословије, попу Милошу Паренти, и да је наређено, да се преда неком Љубојевићу из Ср. Карловаца одређени број штампаних примјерака за српску патријаршију, и да се пошаљу остали примјерци адвокату др Урошу Десници у Задар и неком Стеви Косићу у Шибеник. Неколико дана послије добијем телеграм од истога Грубора, да је брошура већ изашла и разаслана. Ово ми је отворило очи, да разумијем све што се хоће од мене; а то је учинило да исти мах одлучим дати оставку на задарску епископску столицу. Пођем на Намјесништво да видим, да ли што знаду за ону брошуру, и освједочим се, не само да знаду, него да је иста брошура наштампана са одобрењем Владе. Мало дана затијем, и то 16. децембра 1911. кренем у Беч да се разговорим са господом на Министарству. Видио сам, да их је задарско Намјесништво информисало на свој начин о свему, и 21. децембра исте године поднесем Цару оставку на задарску епископију. Стигле су међутијем у Беч неколике „резолуције” разних далматинских православних црквених општина противу мене, и то је ваљда

поспјешило, да ми се мјесец дана послије уважи оставка. Одахнуо сам, кад сам видио да нијесам више далматински владика, и да немам више посла са онаквим бескарактерним свијетом, какви су у већини православни сјеверодалматински Срби. За њих је био Милаш 1881. стуб православља и бранилац цркве и народа на Приморју; 1886. био им је одметник од православне цркве и српске народности, 1901. опет понос далматинске цркве, а 1911. прости дефраудант! А да сам остао епископ, Бог зна, каква би се нова еволуција јавила у мозговима оних људи!

Вијест о мојој оставци узрујала је сав православни свијет, а особито Русију. Многе руске новине регистровале су тај догађај са оштрим коментарима, а на првоме мјесту петроградско „Новое Времја", жалећи судбу православне цркве. Кијевска духовна академија одмах ме је именовала својим почасним чланом. То је исто учинило Словенско добротворно друштво у Петрограду. И српске новине пожалише моју оставку критикујући узрочнике њезине. На првоме мјесту биоградски „Трговински Гласник" (бр. 277 из 1911. и бр. 36 из 1912), а за њим други листови, као „Браник" (бр. 44), „Слога" (од 3. марта), „Српство" (бр. 43), „Цетињски Вјесник" (бр. 31) и друга. Овај посљедњи лист има чланак са насловом: „Наше признање", у којем пише: „Приликом прославе тристогодишњице Духовне академије у Кијеву, изабран је за почасног члана епископ Никодим Милаш, који је сада у пенсији. Руси су му одали признање због његовог научног рада, јер Милаша на словенском југу сматрају за најспремнијег богословског научника. И док Руси тако према њему поступају, дотле га је његова „благочастива" паства просто натјерала, да се са епископске столице уклони и да тражи пенсију. Руси га величају и уздижу, а ми га оптужујемо и каљамо. Они сматрају, да својим радом на част православљу служи, а ми сматрамо да нам је на поругу. Зато се и не треба чудити, што код нас нема великана и што нам је све ситно и ништавно."

Као што сам прије споменуо, главни лист, кроз који су почели извјесни сјеверодалматински Срби и ц. к. Влада нападати на мене, био је спљетски хрватски лист „Наше Јединство". Ту је било противу мене написано толико зла, да би то могло бити довољно и за највећег зликовца. Кад су ц. к. Влада и они Срби постигли своју намјеру, да ја поднесем оставку на задарску епископију, исти тај лист, то „Наше Јединство" разумјело је, какву је недостојну улогу вршило према мени и колико је било заведено, те у своме 50. броју од 23. априла 1912**.** године, поводом избора мога за почаснога члана Кијевске духовне академије пише ево ово: „Проти Милаша бјеше ојачала струја међу самим православнима и у православном клеру. О томе смо и ми примали дописа и чланака са више страна, и, ма колико смо их ублаживали, сад кад Н. Милаша нема на владичанској столици, јер је ради противне му струје било немогућно да остане, искрено ћемо рећи, да је проти Милаша била струја онолико јака и све то јача, колико је он већи као ауторитет у православној цркви, а заиста је између првих ауторитета у православљу. Да је Милаш био обичан, незнатан владика, па да се је и десет пута горе огријешио, све би се прећутало оправдањима, да не пати углед владичанства и цркве. Али Милаш није обичан епископ, а у Срба као и у Хрвата обарамо оне чија имена

значе, и колико су заслужнији, толико смо према њима безобзирнији. У другим народима је обратно. Ово је једна од најтежих болести, од којих болује и хрватско и српско племе". Два мјесеца кашње, кад ме је Словенско добротворно друштво у Петрограду именовало за свога почаснога члана, исти лист у свом 70. броју од 11. јуна наштампао је ово: „Ова нова почаст доказује опет, колико је у отменим круговима руске интелигенције уважаван др. Милаш; потврђује што смо рекли у „Н. Јединству", без обзира на критике које смо доносили о административној управи под њиме, да он ипак православљу није обичан епископ и да је ту можда, узрок да су га критике мање штедиле, колико је био већи над обичним епископима, што се догађа свима, који су изнад обичних. Мјесто да јавност према овима има више обзира, више их напада. Ове истинске и искрене ријечи написали смо и проти нама, али смо их хтјели написати, јер је овако. Нијесмо критици затворили ступце листа, али ни затајили што мислимо, тако да смо се замјерили др Милашу и критичарима, што знамо; али рекли смо онако како је".

На ово тадашње писање поменутог листа, ја нећу ништа да опажам.

Кад се дознало у свијету, да сам се ја уклонио са управе задарске епископије, ја сам примио са свих страна стотине писама од разних високо постављених лица, од многих епископа (осим Карловачке митрополије) и од многих пријатеља, који сви дубоко пожалише онај мој поступак. На утјеху су ми у овим мојим старим данима. А много жалим на ц. к. полицијску власт, која ми је у јулу 1914. секвестровала многа од тих писама, која у осталом могла су јој послужити на поуку. Између свих оних лица, која пожалише мој поступак, један од мојих пријатеља још од дјетињства и који ми је вазда био искрено одан одобрио је онај мој поступак. Тај мој добри пријатељ, то је др Лазо Томановић. Он ми је 4. фебруара 1912. писао: „Твоју достојанствену одлуку и држање ја потпуно одобравам, јер ти нијеси ни смио друкчије поступити... премда се страшим од посљедица у цркви далматинској, која је за вријеме блаженопочившег владике Стевана па док си јој ти био на челу, у цијелом раздробљеном српском народу првенствовала у сваком погледу".

Да забиљежим сада двије врло пикантне ствари, како су примили вијест о мојој оставци моји бивши епархијани, православии Срби Далмације, и како је то примио православии епископат Аустро-Угарске.

Први, далматински Срби, примише ту вијест, неки најрадосније, а неки без сваког приговора. А то просто значи, да ни једном православном далматинском Србину није било противно, што ја нијесам више далматински епископ. Ово ја кажем и тврдим ево на основу чега. Забиљежио сам прије, да је шест далматинских црквених општина створило „резолуције" противу мене и тражило од ц. к. Владе аустријске, да ја будем „одмах макнут са владичанске столице". Ово рекоше, написаше, потписаше и штампом цијеломе свијету објавише општине: дрнишка и задарска. Дрнишу „резолуцију" прихватише општине: кистањска, имоцка и метковићка, а обровачка је то учинила самостално, уз први потпис господина Владимира витеза Деснице. Остало је још 47, што градских, што сеоских општина, између којих су на вишем гласу: шибеничка, книнска, врличка, скрадинска, бенковачка и косовска. Кад су се

стварале оне „резолуције", то није била никаква тајна, јер је мени о њима споменуо управитељ далматинског Намјесништва гроф Атемс још прије мога одласка у Беч. Остале дакле општине, или бар оне, што сам посљедње споменуо, врло су добро знале за „резолуције" оних првих шест општина. Те општине нијесу никаквих резолуција стварале, али нијесу ни протестовале противу првих, а још мање што рекле противно, или дигнуле гласа, да ја не будем од ц. к. Владе аустријске „одмах макнут са владичанске столице". Каже пословица да ко ћути, тај одобрава; и према томе јасно је, да су сви православни Срби далматински одобравали, да им ја више не будем епископ, него неко други. А овај закључак мој потврђује то, што послије, кад сам ја престао бити епископ далматински, ни једна далматинска црквена општина није ми ни једне ријечи казала, да јој је то жао, или ма чиме сјетила се мене, чак ни оне, које сам цркве у разним приликама богато даривао. Нашла су се два три далматинска Србина, којима је као жао било да ја више нијесам далматински епископ, али то рекоше само између четири зида, да не би случајно дочула ц. к. полиција, да су то рекли.

Аустро-Угарски православни епископат примио је вијест о мојој оставци радосно, а можда најрадосније између свих, мој митрополит Репта. Ово закључујем из тога, што ни један ни једне ријечи није написао послије оставке. Знао сам ја одавна, да им је епископ Милаш трн у оку, јер се као богослов много и много подигао над њима; али мени се чини, да ја нијесам томе крив. А дознао сам и то, да су неки епископи Карловачке митрополије одобрили оно, што је послије моје оставке наштампао противу мене у карловачком „Богословском Гласнику" прото Јован Вучковић.

Задовољан што сам се ослободио једном свих непријатности, које ми је узроковала управа задарске епископије, разаслао сам из Дубровника, гдје сам се настанио, 29. јануара 1912. године ово писмо свештенству и народу эадарске епархије.)[100]

(Оронуо физички, послије свију оних трзавица, али, Богу хвала, умом здрав, предам се тада сав у тишини и миру књизи, и мислио сам да ћу тако провести све остале дане мога земаљског живота, ослобођен једном од људске злобе. Али ваљда у судбини мојој записано је, да ме та злоба неће никада оставити, док не умрем, па ваљда и послије моје смрти.

У марту 1913. године упозори ме један пријатељ у Дубровнику на 25. број задарског хрватско-правничког листа „Хрватска Круна", у којем је стајала биљешка, како је нови задарски епископ Димитрије Бранковић издао своју прву пастирску посланицу и у тој посланици индиректно напао ме за онај мањак у задарској конзисторијској каси. Сличну биљешку донијело је и спљетско „Наше Јединство" у свом 36. броју. Помислио сам, какав ситни створ мора бити тај нови епископ, кад може пастирску једну посланицу понижавати на степен простачке денунције, а себе, епископа и служитеља Бога, мира и љубави, истављати неким денунцијатом. А овако га је иста „Хрватска Круна" карактерисала. Прочитао сам ту посланицу, и видио сам,

[100] Прилог II, 60-67. Текст писма аутор није дао.

да оно, што је о њој у томе речено, може свак односити на мене. Ражљутио сам се, и већ сам одлучио био да предам ствар државном одвјетништву. Од тога би се јавио јавни шкандал, јер би порота морала о томе свој суд да изрече. Такав шкандал ја сам дотле хотимично избјегавао ради цркве своје; али кад тај епископ и његови пријатељи од тога не презају, тада нека шкандал и буде. Обратим се дубровачком адвокату др Влаху Матијевићу, да узме на себе посао. Мало дана затијем добијем од истог адвоката, који се у предмету консултирао са другим адвокатом, др Стјепом Кнежевићем, ово писмо:

„Преосвештени! Сматрам својом дужношћу упозорити Вас, да по нашему назору, иза како смо проучили Посланицу, а то и Ви наравно можете видјети, на Ваше Преоевештенство не односе се они тешки увриједљиви изрази, нити ријеч „кормило", већ само „непажња и лакомисленост", што у ствари није друго већ „слијепо повјерење у једног црквеног достојанственика".

„Толико да се В. Пр. зна владати, те одлучити, да ли ће или не послати пројектирано писмо."

Одустао сам послије овог писма, од сваког даљег поступања, жалећи само, што је задарска епархија пала у руке тако слабоумног човјека. Прота Димитрије Руварац писао ми је тих дана из Карловаца, да је прота Јован Вучковић саставио ону посланицу за епископа Димитрија Бранковића.

Послије овога оставили су ме на миру у јавности, и нијесам чуо да ме наново псују, бар за тада, а шта ће још бити прије него што умрем, то ћемо видјети.

Али у јулу 1914. снашла ме опет ненадна(!).

Био сам у једном љечилишту у Штајерској, да колико толико поправим своје слабо здравље. 26. јула добијем из Дубровника писмо од пријатеља, који ми јавља, да је 23. истога мјесеца била полицијска преметачина у мојем стану и да су понијели многе моје хартије. Похитам одмах, не довршивши лијечење, гдје сам стигао 30. истога мјесеца, и ту дознам, да су ноћи између 23. и 24. јула дошли у мој стан, у којем је била сама моја стара слушкиња: један ц. к. политички комесар, један детектив, два финанцијера и два оружана жандара, са налогом од ц. к. Намјесништва из Задра, да изведу преметачину (перквизицију) у мојем стану. Чим су ушли у стан, а било је око 1 сата по поноћи, преметнули су одмах све у слушкињиној соби и у кухињи; затијем су печатом ц. к. котарског поглаварства дубровачког запечатили сва врата од мојих соба, и тада се удаљише, јавивши слушкињи, да ће се повратити, кад одани. У 7 сати јутра дођоше опет скупа са једним ковачем, који је имао да отвори забрављена мјеста. Преметачина је трајала до подне, и била је најситнија, не само мојих хартија и књига, него и свега покућства и свега мога одијела. Послије свршене преметачине, напунили су један повелик ковчежић са разним хартијама, и то понесоше са собом. Кад сам, на повратку, ја лично прегледавао, шта су ми могли били однијети, нашао сам да ми фали:

1) Сви списи и писма, који се тичу моје оставке на задарску епископију и мога рада о томе, да се покрије мањак у задарској конзисторијској каси;
2) Један мој овећи рукопис за штампу са насловом: „Црква и држава у

Аустроугарској";
3) Много писама разних учених људи и високих лица и
4) Сву моју савремену кореспонденцију са разним лицима, па и са мојом родбином.

Ово је главно што сам при том прегледу опазио, да ми фали и што су ми однијели; а врло лако да су однијели и других још хартија, за које ја не могох тада да се сјетим.

Наступило је у држави, па и у Дубровнику, опсадно стање, и ја нијесам могао да ишта предузмем, да би дознао, зашто је та преметачина онако безобзирно у мојем стану и још у мојем одсуству изведена, и могу ли ме у чему окривити услијед онога, што су нашли при оној преметачини.

Ћутао сам и чекао сам, али сам непрестано стрепио, да ме могу свки час одвести у тамницу ради каквог разлога ц. к. Владе. Ћутим и данас и увијек чекам, премда је већ од тога прошло више мјесеци, јер исто оно опсадно стање траје још и данас, па бојим се и за свој живот. Ваљда ће ми Бог дати да још узживим, и да будем у стању у овим биљешкама илустровати и овај поступак аустријске ц. к. Владе са мном.)[101]

ПУТОВАЊЕ У БЕЧ У АПРИЛУ И МАЈУ 1904. ГОДИНЕ

1904. априла 1. (по новом календару) кренуо сам са ђаконом и слугом из Задра за Ријеку, гдје сам и ноћио. Посјетио сам Трсат.

2. Био сам у Абацији; гдје сам се састао са Пајом Јовановићем из Панчева, младим трговцем Стефановићем из Новог Сада и Светозаром Поповићем из Србије. Овај пошљедњи, посланик и сенатор, наговарао ме да се примим митрополитске катедре у Биограду. Ноћио сам у Ријеци.

3. Изјутра кренуо сам за Беч, гдје сам стигао у вечер (на римокат. Ускрс). На станици су ме дочекали: прота Мишић, дворски савјетник Дм. Петровић, др Зурунић, Н. Капамаџија, Ст. Капамаџија, др Дрндерски и Сечански.

4. Примио сам поједине посјете, између којих: генер. интенданта Букића и др Зурунића.

6. Посјетио сам: барона Давида, секц. шефа Цвиклинског, барона Мустацу и гђ. Зурунић.

9. Посјетио сам; срп. посланика Вуића, ген. интенд. Букића, дв. савјетника Петровића, И. Капамаџију и проту Николајевског.

[101] Прилог II, 68-70.

10. Наш Ускрс. Служио сам са протом Мишићем, војн. свештеником Болдеом, војн. свештеником Војновићем и ђаконом. Ручао сам са Мишићем и ђаконом код др Зурунића.

11. Ручао сам са ђаконом код ген. инт. Букића. 16. Ручао сам код барона Давида. На том ручку био је др В ладан Ђорђевић са женом и кћерком.

16. Кренуо сам за Пешту изјутра са протом Мишићем и момком. У Пешти сам вечерао у гостионици са Б. Бурковићем и женом му.

19. Кренуо сам изјутра из Пеште у Н. Сад. По подне, кад сам стигао у Суботицу, наступио је жељезнички штрајк, те нијесам могао даље путовати. Одсјео сам у Суботици код пароха Светозара Димитријевића. Попадија му је сестра вел. биљежника у Карловцима Лазе Обреновића. Парох има седмеро дјеце, а најстарија му је кћер Олга од осамнаест година. У Суботици сам морао остати три дана, док није свршио штрајк жељезнички. За то вријеме једно сам вечер вечерао код дра Пере Родића, лијечника, и друго вечер код богатог трговца Душана Стојковића. Посјетио сам адвоката Ђорђа Стојковића, младог свештеника Исидора Лудајића и Богдана Димитријевића, трговца, парохова брата. Био сам у Палићу, љетниковцу Суботичана на великом и лијепом језеру.

априла 23. Кренуо сам влаком по подне из Суботице у Н. Сад. На станици новосадској дочекао ме је еп. Шевић са архим. Видицким и Арсом Пајевићем. У еп. двору чекао ме је будимски еп. Богдановић.

24. Био сам на литургији у алмашкој цркви са еп. Шевићем и еп. Богдановићем. Тога дана еп. Шевић давао је ручак у моју част, на којем су били, осим мене и еп. Шевића: еп. Богдановић, архим. Видицки, прота Милан Едрић, парох Ђорђе Велић, др Михајло Полит Десанчић, Арса Пајевић, Влада пл. Стратимировић, подначелник Н. Сада, др Влада Деметровић, вел. капетан, др Младен Гојкић, главни физикус, др Александар Кода, Васа Пушибрк, управитељ гимназије, Аркадије Варађанин, управитељ више дјевојачке школе; Павао Гостовић, адвокат, Петар Попадић, предсједник цркв. општине, Димитрије Кода, трговац, и два еп. ђакона. По подне истога дана био сам са еп. Шевићем и еп. Богдановићем да походим српског патријарха Георгија Бранковића у Карловцима.

априла 25. Изјутра отпутовао је еп. Богдановић у Пешту. Пошао сам у Карловце на ручак патријарху, који је тај ручак дао у моју част. Били су на ручку, осим патријарха и мене: еп. Шевић, епископ будимски Летић, архим. Видицки, архим. крушедолски Анатолије Јанковић, прота Вучковић, прота Јеремић, прота Мишић, прота Руварац, протосинђел Пантелић, конс. биљежник, професори богословије: архим. Заремски, свешт. Прибићевић,

свешт. Бурић, архиђ. др Чупић и протођ. Вуић; др Лаза Секулић, нар. тајник, др Данкуц, Лаза Обреновић, вел. биљежник, Милош Летић, управитељ патр. двора, др Пера Станковић, адвокат, Светислав Николајевић, трговац, Н. Николајевић, одб. рачуновођа, Милан Попадић, парох из Војке, и калуђер Данило, двороки економ. Ноћио сам у патр. двору.

априла 26. Посјетио сам у Карловцима: богосл. завод, сјемен. зграду и народни дом, и затијем др Секулића и Мил. Летића. Послије тога кренуо сам у Крушедол манастир са ел. Шевићем, ел. Летићем, архим. Видицким, протом Мишићем, протом Вучковићем, протом Руварцем и архим. Заремским. Зауставили смо се у Крушедолу један сат, и ту нас је дочекао крушед. намјесник јеромонах Арсеније Поштић. Тада кренусмо сви у Гргетек на ручак код архим. Илариона Руварца. Ручак је био најкордијалнији. Пред вечер кренуо сам са еп. Шевићем, архим. Видицким и протом Мишићем преко Ирига у Н. Сад, а остали се повратише у Карловце.

Истога дана Арса Пајевић дао је вечеру у моју част. Били су на тој вечери, осим мене, Пајевића, г. жене му, госпође Анке, ови: еп. Шевић, архим. Видицки, прота Мишић, др Полит, др Илија Вучетић, др Лаза Станојевић, др Борђе Дера, др Мица Поповић Пеција, В. Пушибрк, Тих. Остојић, Јанко Перић, уредник „Браника”.

27. Посјетио сам у Н. Саду: Матицу (Савић, Петровић, Рацић), Перу Попадића, предсједника општине, Гимназију, В. Пушибрк, др Коду, др Полита, др Пајицу Јанковића, др Вучетића, др Јојкића, др Лазу Станојевића, Лазу Дунђерског (госпођу му), Љубу Стефановића, Арсу Пајевића, Пају Гостовића, адвоката, Буру Вукићевића и проту Милана Нирића. Овога дана еп. Шевић дао је свечани ручак у моју част. Осим мене и еп. Шевића, били су на ручку: Патријарх, еп. Летић, архим. Видицки, архим. крушед. Јанковић, прота Ћирић, прота Руварац, парох футошки Стеван Николић, умир. генерал Марко Кнежевић, умир. предсједник судб. стола Павле Мачвански, адвокат Бока Радовановић, адвокат Борђе Вукићевић, адвокат Ил. Вучетић, адвокат Павица Јанковић, трговац Љуба Стефановић, професор Стеван Лекић, професор др Борђе Дера, умир. поджупан Теодор пл. Рогулић, др Лаза Станојевић, др Алекс. Кода, адвокат др Стеван Адамовић, библиотекар Матице др Јован Радонић, подсекретар Матице Сава Петровић, и два ђакона.

28. Кренуо сам изјутра из Н. Сада преко Пеште у Беч. Испратио ме је до станице еп. Шевић, архим. Видицки, прота Кирић, прота Руварац (са женом), Пајевић, Пушибрк и др. У вечер стигао сам у Беч са протом Мишићем и момком.

априла 30. Посјетио сам министра Кербера, министра Хар-тела, митрополита Репту, хофрата др Милоша Феш, старјешину предсједничке минист. канцеларије за култ. и просвјету.

маја 2. Састао сам се са Барчићем, Перићем и Вујатовићем. Овај посљедњи је у Хотел Холлер са госпођом, и болује од реуматизма.

3. Био сам на вечери код Стеве Капамаџије, великокупца. На тој вечери био је предсједник општине Н. Капамаџија са госпођом, прота Мишић и др Николајевић.

4. Састао сам се са пуковником Уго Убалдини.

7. Давао сам вечеру у 8 сах. у гостионици „Oest. Hof". Позвани су били: 1. митрополит Репта, 2. срп. посланик Вуић, 3. барон Давид, 4. руски ген. конзул Кудрјавцев, 5. секретар бугарске делегације Шишманов, 6. рус. прота Николајевски, 7. секц.-шеф Цвиклински, 8. секц.-шеф Виловски, 9. ген. интенд. Букић, 10. хофрат Банелија, 11. хофр. Петровић, 12. хофр. Мустица, 13. хофр. Феш, 14. др Зурунић, 15. И. Капамаџија, 16. В. Тодоровић, 17. Р. Хаџи-Ристић, 18. Т. Остојић, 19. др Дрндерски, 20. др Николајевић и 21. прота Мишић. Захвалили су на позиву ради болести: Давид, Николајевски, Мустаци и Банелија, тако да је на вечери било 18 особа оа мном заједно. Сви су били у фраку и декорацијама. Вечера и „cercle" трајало је до 11,30 сати. Наздравио сам Цару српски па њемачки. Другу сам здравицу управио гостима, споменувши најприје митрополита (њемачки), пак представника Србије Вуића, Русије Кудрјавцева и Бугарске Шишманова, затијем владине људе Цвиклинског и Феша (њемачки) и на пошљетку општинаре. Мени су наздравили: Митрополит, Вуић, Кудрјавцев, Шишманов, Цвиклински и Капамаџија; први и пети њемачки, други и шести српски, трећи руски и четврти бугарски. Вечера ме је коштала круна 213,62.

8. Данас сам на ручку био код Зурунића. Послао сам своје фотографије: Патријарху, еп. Шевићу, ен. Летићу, ен. Богдановићу, архим. Руварцу, архим. Видицком, проти Руварцу, пароху Димитријевићу у Суботицу и Арси Пајевићу, и Мишићу.

10. Био сам на вечери код српског посланика др Вуића, на којој је било 14 особа. Посланик је наздравио мени, а ја посланику. Дознао сам данас да је „Застава" донијела у два броја биљешке, како сам ја сада у некој мисији, да би придружили Карловачкој митрополији српске владике Далмације, Босне и Херцеговине. Сличну је вијест донио и данашњи „Budapesti Hirlap".

маја 12. Ручао сам код предсједника општинског Капамаџије, који је тај ручак дао у моју почаст. На ручку је био посланик др Вуић, Виловски и мишић.

Посјетио сам Ник. Тодоровића, др Милоша Стратимировића, Р. Хаџи-Ристића, Т. Остојића, С. Новаковића, Кудрјавцева и Шишманова.

16. Био сам по подне на кафи заједно са Мишићем код Виловског и жене му (Camilla von Stefanovic-Vilovska, geb. Otto von Ottenfeld).
Посјетила ме је данас жена предсједника ц. општине Н. Капамаџије (Мариа Капамаџија) и предала ми је на дар златом извезени појас.

17. Посјетио сам данас ову господу у становима њиховим: Зохар, Schissl, Mardegani, Parisini, Резек, Kossovics, Бар. Helfert, Kielmansegg, Giovanelli, Bienert, Lachmajer, протос. Апостолопаулос, генерала Стратимировића, првог секретара срп. посланства Миланковића, другог секретара срп. посланства Арера, грофицу Mirbach, госпођу Ђорђевић и госпођу Јосифовић. Код ове пошљедње затекао сам Душана Матановића који ће у четвртак (19. о. м.) бии свечано промовиран за доктора права.
19. Штампао сам данас у N. Fr. Presse No 14. 272 (Morgenblatt von 19. 5. 1904.) писмо, као исправак новинарских вијести да ја тражим придружење далм. цркве Карловачкој митрополији.
Ручао сам код проте Мишића ради Спасовдана, што је данас. По подне био сам у 4 сата у универзитету при свечаној промоцији за доктора права младог Црногорца (који има за жену кћер госпође Јосифовић) Душана Матановића. У исто вријеме промовирано је било за докторе права још 37 других апсолв. правника.
Вечерас је црквена општина бечка давала у моју почаст у гостионици „Oest. Hof" вечеру, на којој је било 19 лица. Осим општинара били су: Т. Виловски, др Шишманов, генерал-интендант Ђукић и умиров. генерал-интендант Мандић (кузен митроп. Мандића).

22. Осветио сам данас у 11 сати пре подне земљиште у Central-Friedhof, гдје ће бити „српско гробље". Било је доста општинара оба пола при обреду, а између њих и посланик српски на Бечком двору др Вуић са секретаром.

23. Кренуо сам у 8.25 јутра брзим влаком из Беча за Ријеку. Истратили су ме: предсједништво црквене општине, Виловоки и прота Мишић.

24. Стигао сам по подне из Ријеке у Задар. Дочекало ме је свештенство мјесно и туторство црквено.*

* Додатак аутобиографији.